

PRZEMYSLTÓL B RE SZT-LITOWSZKIG

HARCZTÉRI ÉLMÉNYEK
ÉS
LENGYEL-MAGYAR TÖRTÉNETI EMLÉKEK

ÍRTA

Dr. SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS
EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 1916
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

FRANKLIN-TÁRSULAI NYOMDÁJA.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ

LIVNÓI HADFY IMRE

*m. kir. honvéd altábornagy úrnak,
a 39. honvéd gy. hadosztály parancsnokának
stb. stb.*

*ajánlom e hadinaplót,
igaz tisztelettel, hálás érzélemmel.*

Kegyelmes Uram!

Kedves barátom!

*Lemberg tájékáról Lublin vidékéig Ve-
letek száguldoztam a moszkálok nyomában.*

*Kitüntettél barátságoddal, jelvényeitekkel;
vezérkarod s vitéz honvédeid bajtársukká
fogadtak. Együtt jártam Veletek a Blato
mocsarai közt, Belz hullámos teréin, az
oroszlengyel homok-tengereken. «Kesely»
lovam — amikor kellett, mindig — fel volt
kantározva. 30 kilométert is futottunk egy na-
pon, — de mindig «Előre», a mint tündér-
újjak süvegeitekre hímezték.*

*Láttam ágyúitok munkáját, voltam a fron-
ton, lövészárkaitokban, hallottam az ellenség
srapeljei s puszkagolyói fütyülését.*

*A harcz szünete közben alkalmat adtál
kirándulásokra, gépkocsin, — elfoglalt váro-
sokba, csataterekig.*

*Sokat láttam, tanultam, gyönyörködtem.
Ti csináltátok s én írtam a históriát.*

*Mindezekért hálás érzelemmel eltelve Neked
ajánlom e könyvecskét, mely nagyrészt Ró-
latok, a ti vitézi tetteitekről szól.*

Mert még egyszer volt szerencsém Hozzá-
tok, midőn Breszt-Litowszk elfoglalásá-
val addigi győzelmeiteket megkoronáztatok.
A vér- és tűzkeresztségnél megint egyik ko-
ronatanútok voltam.

Mindezek előtt és közben a csataterék más
részein is tettem tanulmányokat. Bejártam
Gálicziát s a Visztula vidékét. Az első
magyar czivil voltam a visszafoglalt Prze-
myslben. Ott voltam Lembergben is a fel-
szabadítás örömmámorában. Jártam a Kár-
pátok között, az Uzsoki-szorosban.

Ezekről írt naplójegyzeteimet, tárczáimat
fűztem itt egybe.

Fogadd szívesen ahhoz a sok elismeréshez
és világhoz, a mit eddig kaptatok és főként
akkor fogtok kapni, mikor győzelmes zászlói-
tokat haza vezérli a jó Isten.

Addig csak «Előre», a mint jeligétek
hirdeti!

Kolozsvárt, 1915 szeptember 10.

Tisztelő híved

Szádeczky K. Lajos.

HOGY KERÜLTEM A HARCZTÉRRE?

Ez a «magyar királyi világháború» (a mint tréfásan LEHNHOFF berlini újságíró barátunk nevezgeti) felforralta mindenkinek vérért a vén Európában s a még vénebb Ázsiában, sőt a legsötétebb Afrikában is. Amerika — szokása szerint — ebből is csak üzletet csinált.

Hogy ne forrongott volna tehát az olyan vér, a mely eddig is történelemmel foglalkozott s írásban és szóval eleget bíbelődött csatákkal, hadjáratokkal.

Most igazi csaták folynak, a világtörténelem legérdekesebb fejezete csinálódik; fiaink, tanítványaink is ott vannak: a történetírónak és tanárnak is ott van a helye.

Oda vágytam azért is, mert az ifjúságot mindig a czéllövészetre buzdítottam s a kolozsvári egyetemen a czéllövést szerveztem és éveken át veztettem.

1914 szept. 21-én jelentkeztem a m. kir. honvédelmi miniszter úrnál, hogy Przemyslbe szeretnék menni; kértem, adjon vagy eszközöljön ki engedélyt. Kitérő választ kaptam. Végül csak arra kértem tájékoztatást, hogy ha engedély nélkül neki vágok, be tudok-e jutni a városba?

— Nem tudsz bejutni, körül van zárva, de ne szólj senkinek, mert még titok.

Tényleg annyira nem tudták az orsz. képviselők sem, hogy mikor előbb közöttük azt az aggályomat fejeztem ki, hogy a jaroslói hídfő feladása részünkről Przemysl körülzárását jelentheti, senki sem hitte. A miniszter úr szavai nem hagytak fenn semmi kétséget.

Elmúlt az ősz, tél, jött a tavasz s mi Kolozsvárt a háborúból még semmit sem láttunk, csak a csapatok menését, a sebesültek jövését — s tartottuk a háborús felolvasásokat. Máskülönben a csataterektől távol úgy éltünk, mint a nyulak a káposztás kertben. Még az orosz foglyoknak is csak híreket hallottuk. Sajnos, a magunkéinak is.

Húsvét előtt írásban fordultam a honvédelmi miniszter úrhoz s az ő szíves közbenjárására április 27-éről meghívást kaptam a sajtóhadiszállás főparancsnokságától, hogy hadtörténelmi tanulmányok végett oda utazhatom.

Siettem befejezni hivatalos dolgaimat s május 27-én útra keltem.

A sajtóhadiszálláson SCHRÖTTER őrnagy, a főhadiszálláson lovag HÖHN Miksa tábornok, főparancsnok szívesen fogadván, csakhamar beosztást nyertem egy külföldiekből álló csoportba, mely a galicziai harcztereket volt beutazandó, *Przemysl* végczállal, melynek ostroma immár megkezdődött.

Útirányunk volt *Krakó*, *Tarnow*, Gorlice, Jaszló, Krosznó, *Rzeszow*, *Jarosló*, *Przemysl* és a közelben harczoló VI. hadtesthez csatlakozás. De midőn

Tarnowba értünk, azt hallottuk, hogy Przemysl egyik erődje már elesett. Siettünk azért a legeggyenesebb úton *Przemysl* felé.

Épen jókor érkezünk, hogy a visszafoglalást követő napon ott lehessünk és a holttestekkel borított és friss vértől párolgó csatateret láthassuk (jún. 4.).

Még ugyanazon hónap végén (jún. 22.) visszafoglaltuk *Lemberget*. Másnap reggel a főhadiszállásról oda indultam s gyönyörködtem az örömmámorban úszó városnak a felszabadítás felett érzett boldogságában.

Onnan a VI. (kassai) hadtesthez mentem, szülőföldem hős honvédéi közé s velők jártam az üldözött oroszok nyomában, *Lublin* közeiéig.

A mint a hadi helyzet megállást és átcsoportosítást igényelt, július közepén haza jöttem. Utam *Zamosc*, *Tomasoiu*, *Rawaruszka*, *Lubacsow*, *Jár oszló*, *Przemysl* (harmadszor), *Szambor*, *Turka* felé — az *Uzsokiszoroson* át vezetett.

Varsó és Ivángorod elfoglalása után aug. elején ismét a sajtóhadiszállásra l siettem és bejártam a Visztulán túli vidéket, *Kielce*, *Radom* felé. Átkelünk a Visztulán a felégetett *Novo-Alexandria* mellett. Onnan elszárguldottunk gépkocsin a bájos és élénk *Lublin* városába. Majd ismét a Visztula felé vevén útunkat, megnéztük a híres *Ivángorod* erőd-

1 Hálás köszönettel tartozom gróf BECK-RZIKOWSKI vezérkari al-
ezredes, sajtóhadiszállási helyettes főparancsnok és GASPÁR ARTÚR
m. kir. belügymin. osztálytanácsos, oda beosztott polg. biztos úrnak,
kik törekvéseimben támogattak.

jeit. Onnan *Radzyn* érintésével siettünk *Biala* felé és *Breszt-Litowszk* alá, hogy elfoglalásánál jelen legyünk.

Ezekről az utakról és élményekről szólnak az alábbi tárczák és közlemények, melyek nagyobb-részt a Budapesti Hírlap és Az Újság hasábjain jelentek meg.

Töredékes darabok, de mégis kerek egészet alkotnak, mert a lengyel föld fölszabadításának főbb mozzanatait foglalják magokba. Kerek körutazás Galiczián végig és Orosz-Lengyelországon keresztül.

Három hónapnak az élményei: a legkimagaslóbb hadi események és fegyvertények s közbe a lengyel városok történeti emlékeinek röpke följegyzései.

Hála a Gondviselésnek, hogy látnom engedte és köszönet azoknak, a kik lehetővé tették.

Érdekesebb és tanulságosabb szünidőm még nem volt egyetemi tanári pályámon.

I.
HARCZTÉRI LEVELEK
ÉS
TÁBORI TÖRTÉNETEK

I.

KRAKÓTÓL—JAROSZLÓIG.

1915 jún. 1—3.

A most dúló világháború történetét megírni, egy ember erejét felülmúló vállalkozás lesz. Már is százan és ezersen írják, jegyzik az adatokat; fényképezik, rajzolják, festik a hadijeleneteket, tereket, hadi mozzanatokot. De az adatok tára teljessé mégsem válhat, habár a mit emberi ész és erély megtehet, a mire a tudomány és technika képes, a mennyi életerőt az állam és társadalom kifejtteni tud: az most mind tevékenységben áll és igénybe van véve.

Az eddigi világháborúk, pl. a harmincz éves, vagy a Napóleoni hadjáratok csak lovagias torna-játékok voltak a mostani, három világrészben dúló, népek csatájához képest. A mohácsi csatában alig volt nagyobb a magyar sereg (28,000 ember), mint most egy-egy tábornok hadosztálya.

Szükséges és hasznos lesz azért mennél több adalékkal szolgálni e hadjárat történetéhez annak, a kinek alkalma volt egyetmást látni és tapasztalni.

Engem is hadtörténelmi tanulmányok vonzván a csataterekre, néhány ecsetvonással vázolni óhajtom, hogy mit láttam, hallottam a galicziai fővonalon Krakótól Jaroszlóig tett útam az oroszok nyomában.

*

A legelső város, hol a hadiállapot már érezhető, Krakó. Esteli 11 órán túl nincs nyitva vendéglős nagy a rendőri felügyelet a kémszolgálat ellen. Vacsora után sétát tévén a városban, a főtéren egy titkos rendőr megállásra szólított fel egy bérkocsit, melyben egy magányos nő ült. Ez kiugrott s menekült. Utolérve, hiába mentegetőzött, a rendőrségre vitték. Kétségtelen, hogy nem ok nélkül akart elillanni.

Az első hadikép *Bochnia* mellett a felrobbantott vasúti híd. Eddig haladtak az oroszok.

A Dunajec felé közeledve; a vasút melletti szerkérútak mindenütt ki vannak rakva fenyőgerendákkal: ezeken szállították a mieink a nagy ágyúkat, taraczkokat, melyek az orosz front áttörését előkészítették.

Tarnow előtt a Dunajec kettős vágányú hídja fel volt robbantva, egyik ága már helyre van állítva, a másik a folyó fenekén hever. A Biala felrobbantott vashídját is most javítják, a vonatok ideiglenes fahídon át közlekednek.

Így megy ez tovább az egész vonalon a Szán folyóig s e miatt a közlekedés lassú s a torlódás a vonalon oly nagy, hogy órák hosszat kellett állania egy-egy vonatnak az állomásokon.

A vasúti hidakon kívül legtöbb kárt szenvedtek az állomási épületek. A *tarnowit* a mi ágyúink lötték össze, hogy kiűzzék onnan az oroszokat; a többieket, főként a *rzeszowit*, *jaroszlóit* a menekülő oroszok égették fel (petróleummal leöntve). Ezeknek a puszta falai állanak.

Tarnowot a miéink az orosz újév napján (jan. 14.) lőtték először. Délig vagy hat lövés esett. Délután egy gránát egy emeletes házat úgy szétlőtt, hogy semmi sem maradt belőle. Sok orosz pusztult el benne. A mikor az elesteket temették, másodszor is oda lőttek s még többen pusztultak el, a temető pópával együtt. Egy banképületet is szétlőttek, azt hívnék, hogy ott székel a parancsnokság; szerencséjére más banképületben volt. A lövésekre a közelebbi házak ablakai összetörték, az ajtók kinyíltak, az ágyak, bútorok megmozdultak.

November 10-étől május 6-áig volt a város az oroszok által megszállva. Május 2-án kezdődött a rettenetes ágyúzás, mely a 419-es magaslat ostromát bevezette, melyet végül rohammal vettek be május 6-án. Mire éjszaka eszeveszetten rohantak az oroszok Tarnowból is. Nagy mennyiségű lisztet hagytak ott, de főként rettenetes piszkot, szemetet, melyet most orosz foglyokkal takarítatnak. A város kevés kárt szenvedett a lövedékektől. A polgárságot is megvédte a polgármester, Tertil országgyűlési képviselő tapintata és erélye, a ki imponálni tudott Markoff orosz parancsnoknak. Inkább zsaroltak, mint kegyetlenkedtek.

A rubel kényszer-árfolyamát 3 kor. $33\frac{1}{3}$ fillérré tették, míg a polgárság egymás közti magán (polgári) forgalmában 2 kor. 50 fillér volt az értéke. Főként a zsidók ellen hatalmaskodtak. Különben a város 40,000 főnyi lakosságából csak 2000 maradt otthon. Az elmenekültek házait, boltjait kinyitották, árúikat megbízottaikkal potom áron el-

adatták. Az elhagyott házakba beszállónak s ezeket kifosztották. Gróf Tarnowszki kastélya, a közeli *Zglobice* faluban, össze van löve és kirabolva. Sangusko herczeg gyönyörű nyári laka a szomszédos *Gumniska* faluban (melyben 30 évvel azelőtt annyit gyönyörködtem) teljesen épen maradt, mert ott lakott az orosz fővezérlet.

Érdekes, hogy az oroszok az elásott értékeket miként kutatják. Vízet öntenek a gyanús helyekre s így kémlelik ki, hol van felásott talaj, mert ott a víz gyorsabban lefolyik.

Tárnom alatt megnéztük a Dunajec mellett elvonuló lövészárkokat: a nyugati parton a mieinket, a keletin az oroszokét, melyekben a téli hónapok folyamán egymással farkasszemet néztek. A mieink az oroszok piszkos ürgelyukaihoz képest valóságos földalatti paloták voltak, hátuk mögött virágos keretekkel s benne sírkeresztekkel.

Zbydowska-góra faluban meglátogattuk az apácza-kolostort, melyben orosz tisztek bált rendeztek s a mi harmincz és feles ágyúink egy lövéssel beszakították az emeletes hatalmas palota homlokfalát, mennyezetét, a másikkal a tornyot, harmadikkal a lépcsőzetet. A téglatörmelék garmadában hever egymáson, tetejében az épen maradt, lezuhant haranggal. Az ablakok a légnyomástól ízzéporrá zúzódtak, a vasgerendák széttörtek. A négyszáz orosz tisztből, a kik a bálteremmé alakított nagyteremben mulattak, az apáczák állítása szerint csak nyolczan maradtak életben. Az istenítélet mindenetre rettenetes lehetett. A negyedik lövés a

kertben, az orosz lövőárkok között vágott olyan mély és széles, tölcséralakú, kerek gödröt, hogy húsz orosznek elég lenne sírgödörnek.

De mindez gyerekjáték ahhoz képest, a mit a híres 419-es magaslaton láttunk, a hol a tarnowi áttörés kezdődött. Ezt a nagykiterjedésű hegyhátat a mi ágyúink úgy felszántották, oly óriási gödröket vágtak rajta, hogy látni is borzadály. Esővízzel telve olyanok, mint egy-egy fürdő medenczéje. Az orosz lövőárkok, melyek ezt a Dunajec fölött uralgó hegyhátat körülveszik és keresztülszelik, rommá vannak löve; még most is rettenetes hullaszag árad ki belőlük s az eldobált ruhadarabok, felszerelési tárgyak, konzervdobozok szeméthalma.

Tarnowtól Rzeszowig (kb. 100 km.) utazásunk egy éjt s majdnem még egy napot vett igénybe a felrobbantott hidak s a nagy vonattorlódás miatt. Mellettünk az állomásokon német vonatok hosszú és sűrű sora állott, melyek élelmiszereket, lőszert, tüzérseget, ágyúkat, lovakat szállítottak. Némelyik már két hét óta volt útban. Egyiken hatalmas gépkocsik voltak: Kaiserliche Deutsche Post feliratokkal. Szembe osztrák vonatok jöttek, jódlizó tiroli császár vadászokkal. Közbe-közbe orosz foglyokat szállító vonatok. A szerencsétlenek mint az állatkerti ketreczekbe zárt vadállatok, úgy bámultak ki a világba a vasúti kocsik ablakrésein, orrfacsaró bűzt, valóságos hullaszagot árasztván maguk körül. Köz-

tük egész gyerekifjak, némelyek polgári ruhában. A sebesülteket magyar betegápolók szedték le betegszállító ágyakon.

Az állomások mellett frissen hantolt orosz sírok, a hirtelen ácsolt sírkereszteken feliratokkal. *Ropczycén* két nagy orosz sír; egyikben 20 orosz feküdt, kik május hó 10-én estek el itt és «1. Deutscher». Ezeket még az oroszok temették el.

Tovább csak úgy tudunk sok órai várakozás után előhaladni, hogy a legelőbb induló vonatokra szálldogáltunk át s így öt vonatot használtunk; utaztunk osztrák, német vonaton felváltva, III. oszt. kocsiban, tehervonat kavicsszállítóján, postakocsiban stb. Csak úgy értünk el estétől másnap délután 3 órára *Rzeszowba*, a hol katonai autót szereztünk, azon robogtunk tovább az 30 km.-re fekvő Jaroslóba. A rzeszowi állomást május 10-én gyújtották fel a muszkák, petróleummal leöntve, hogy jobban égjen. A pusztá, kormos falak merednek az égnek.

Jarosló felé menet német hadak, majd magyar csapatok, nemzeti-színű zászlókkal, közbe orosz fogolyszállítmányok tarkázták azt útat. Az országút mellett kétoldalt a gabonában letaposott mellékútak, melyeken a trének vonultak; az út mentén mindenfelé lövészárkok.

Jarosló mellett május 14—16-ikán folytak a csaták, mialatt az oroszok házról-házra jártak és raboltak. 16-án éjszaka vonultak ki a városból s a mieink 17-én, vasárnap, mentek be a felmentett városba. A város maga nagy kárt nem szenvedett, de a vasúti állomást felégették.

Az orosz megszállás szept. 18-ától május 16-áig, tehát nyolcz hónapig tartott. A 24,000 lakosból 2—3000 szegény maradt otthon. Most özönlöttek éppen haza felé Bécsből és másfelől.

Jaroszlón olyan élénkséget találtunk, mintha Berlinben lettünk volna. Mackensen parancsnokságának székhelye lévén, tele volt német katonával. Ezek a magyarokról elragadtatással beszéltek. «Mit den Ungaren zu kämpfen ist eine Passion», mondotta egyik német gárdatiszt.

A jaroszlaiak még többet panasztak az orosz pusztítás miatt, mint a tarnowiak. Kirabolták házaikat, elvitték bútoraikat, főként a zongorákat. Egy órásnak boltját az orosz őrség segédkezése mellett rabolták ki. A midőn panaszt tett a rendőrségen, megverték. «Moskali zabrali!» a muszkák elrabolták! szállóigévé vált. Felkutatták az elrejtett értékeket s kiszedték a földből, falból is.

Most a nép boldog, hogy visszatérhetett s új életet kezdhet a romok felett.

A PRZEMYSLI HARCZTÉRI

Június 4-én.

Régi vágyam teljesült, hogy kijuthattam a harcztérre s hogy a világtörténelmi nevezetességre jutott Przemyslt láthattam a követő napon. Olyan hadtörténelmi képeket láttam ott és az útban, melyet leírni alig lehet, de néhány vonással ecsetelni mégis megkísérlem.

Május 31-én indultam el a sajtó-, illetően a főhadiszállásról *Gschliesser* Rudolf tiroli császárvadászkapitány vezetése mellett, egy. zsandár és néhány mellénk rendelt katona kíséretében, a galicziai legfőbb csataterék megtekintésére. Hatan voltunk czi-
vilek: egy hollandi nyug. főkonzul, egy argentinai

1 A «Budapesti Hírlap» június 9-iki számában vezércikk alakjában jelent meg, a következő bevezetéssel: »Ma egy egészen szokatlan cikket közlünk ezen a helyen, melyet barátunk, Szádeczky Lajos egyetemi professzor bocsát rendelkezésünkre. Egy szemtanúnak eleven, változatos, pragmatikus leírása arról a csataterőről a csatát követő napon, a melyre az egész világ szeme függesztve volt. Hozzá a leíró tudós történetíró, a ki képzeletében nyilván százszor próbálta rekonstruálni a historiai csataterék képét. Most itt szemtül-szembe látott egyet, még szinte füstölögtek a romok, még szinte párologott rajta a vér. Szádeczky leírásában úgy gördül le a plasztikus képek sora, mint egy panoptikumban, melybe művészi szem gyűjtötte össze egy világraszóló csata színterének rémséggel, ellentétekkel, föloszló hullákkal és ujjongó új élettel teli képeit. A leírás itt következik.»

alezredes, két északamerikai hírlaptudósító, egy kinofényképész I és e sorok írója.

Krakó, a régi lengyel főváros volt első állomásunk, melynek gazdag történelmi emlékeiben nem először gyönyörködtem.

Tarnow alatt megnéztük a Dunajec mellett elvonuló lövészárkokat, a város érdekességét s a vidéken az oroszokkal vívott harcok színhelyeit, melyekről előbbi cikkemben részletesebben szólottam.

További célunk az volt, hogy Tarnowból Gorlice, Jaszló, Krosznó felé teszünk körutat Przemysl felé. De hallván, hogy megindult az erődök ostroma, a fővasútvonalon *Rzeszow* felé siettünk. Azaz csak siettünk volna, de a felrobbantott hidak s a rengeteg vonattorlódás miatt csak úgy tudtunk előre haladni, hogy vonatról-vonatra ugráltunk át s mentünk öt vonaton, a melyik előbb indult, hol osztrákon, hol németen, hol postakocsiban, katoná-, muníció- és élelemszállító vonaton s végül Rzeszowtól, hogy hamarabb érkezzünk, tizenkét személyre szóló autón.

Már eddig is számos orosz foglyot szállító vonattal találkoztunk, — itt most már az országúton kígyózó százaival, ezreivel találkoztunk e szerencsétleneknek, kiket az orosz deszpotizmus

1 H. J. B. van *Royen* ny. főkonzul Budapestről; Emilis *Kinkelin*, a «La Nation» haditudósítója Buenos-Avresből; Karl H. v. *Wiegand*, a «Newyork World» tudósítója; James *O'Donnel Beimet*, a Chicago Tribüné levelezője; Edwin F. *Weigle*, a Chicago Tribune fényképírója.

a vágóhidra hajtott. Ezek még boldogok, hogy ép bőrrel menekültek.

Jaroslón azzal a hírrel fogadtak, hogy Przemysl az nap, június 3-án elesett.

MACKENSEN tábornok főhadparancsnoktól engedelmet kapván Przemysl megtekintésére, másnap, június 4-én hajnalban tizenkettes autónkon a Szán partjának nyugati magaslatain a főországúton robbogtunk előre.

Feledhetetlen nap volt. Három órakor ágyúdörgezésre ébredtünk. A húsz kilométer távolságra levő *Sieniawa* környékén folyt a harc. Jaroslót elhagyva, kelet felől is megszólaltak az ágyúk s a közeli látóhatáron apró báránnyelűk tűntek fel az ég alján, sűrűn egymás mellett, a miből egy orosz repülőgép alakja bontakozott ki, menekülve az utána repülő srappellövések elől.

Az első falunál újabb megkapó kép tárult elénk. Valóságos népvándorlás. Falusi szekerek hosszú sora, rajtuk házi bútorok, konyhaedények, párnák, lim-lom s felettük apró gyermekek. Mellettük aszszonyok, lányok, teheneket, borjút, kecskét, juhot vezetve, apró batyukkal a hátukon. Egy, a harcvonalban álló falu lakossága volt, a kiket taktikai okokból kitelepítettek és a harcvonal mögé kísértettek.

A következő falu — földig égve — csak romokból állott, közben egy szép lengyel nemesi udvarház, oszlopos tornáczával, hatalmas gesztenye- és

hársfák árnyékában; de a ház leégve s a fák össze-lövöldözött csonka ágakkal.

Következett a hírneves *Radymno*, égnek meredő puszta falaival, kormos, füstös, leégett házaival. A nagy rutén templom hármas kupolás tornyát órállomásnak használták az oroszok. Sorsa az lett, hogy az ágyúk és taraczkok ledöntötték kettőnek a kupoláját és tátongó réseket ütöttek falain.

A következő falu házaiból egyetlen egy kőkémény maradt épen, rajta gólyafészek, a pusztulásban is híven kitartó lakójával. Úgy állott fölötte némán, komoran a szegény gólyamadár, mintha szoborrá vált volna a borzalomtól, melyből csak az ő szerény otthona menekült meg épen. Vagy tán a tűzben elpusztult párját és fiait várta és gyászolta.¹

A pusztulásnak ebben a tengerében máskülönben olyan mozgalmas volt az élet, a lázas sürgés-forgás, hogy csak a legnagyobb óvatossággal haladhattunk előre.

Az országúton lovas- és gyalogos-ezredek, ütegek jöttek. A németek messziről megismerhetők voltak nagy mecklenburgi és belga lovaikról, a melyek az ágyúkat és lövészerkocsikat húzták. A mieink kisebbek, mozgékonyabbak. Az út mellett jobbra-balra pihenő trének, lovak, ágyúütegek, kifeszített kisebb-nagyobb sátrak, körülöttük lobogó tábori tűzzel s a gulyáságyúk füstölgő kéményeikkel. Ezek különben ott vonulnak (bár lovak húzzák: teljes gőzerővel, útközben is főzve a gulyást,

¹ Három hét múlva is ott láttam a puszta kéményen.

rizskásás húslevest, stb.) az ezredek és ütegek között is, mint a legszükségesebb ágyúk.

Az országút árkában jobbra és balra rögtönzött fedezékek, mögöttük itt-ott frissen hantolt sír. Egyiken német sisak, körülvéve búzavirágos (a nagynémetek jelképe) koszorúval. Távolabb elhullott s agyonlőtt lovak fölpuffadt teteme s egy ilyen mellett ágyúkereknek roncsai, jelezve, hogy ott egy *teli találat* ágyút ért és rombolt széjjel.

A mezőn a vetésekben is mindegyre sűrűbben követik egymást a lövészárkok, egy-egy völgyhajlásban lépcsőzetesen sorakozva egymás elé. Látszik, hogy a váröv közelébe jutottunk, a hol már minden talpalatnyi helyért véres harcok folytak. A fedezékek itt-ott szétlőve, a mezőkön nagy ágyúlőtte mély, kerek gödrök.

*

Utünk (harminczöt kilométer) utolsó harmadában a dombszéleken és csúcsokon feltűnnek az északi erődök, mint egy-egy tűzhányónak romhalmaizai. Itt folytak a legvéresebb harcok, előbb ellenünk, most az oroszok ellen.

Fölérve a várost környező dombosor élére, a *Dunkoviczki-erőd*, az első záróöv kapuja előtt állunk. Fenyőtörzsek összeróva alkotják a kapu bástyáit, előttük kétoldalt tíz-húszszoros szögesdrót-kerítés. A kapubejárat előtt oldalt vasékkal áttűzdelt fenyőtörzsek (*spanyol lovas*, Spanischer Reiter), melyeket éjszakára vagy ostrom idején a kapu elé tettek akadályul. A kaputól kétoldalt fölfelé erős föld-

gátak, sánczok és lövőárkok. Itt feküdtek még tetemetlenül az első holttestek: bajor vitézek tetei.

A kapun túl nagy sürgés-forgás: orosz foglyok szedték össze és temették elhullott bajtársaikat, az út mellett rögtönzött sírokba. A mezőn sűrűn elszórtan feküdtek a földszíni egyenruhájú tetemek, a közelebbieknek arca kabátjokkal letakarva. Négyen emeltek egyet ponyvára, melyről a két lába lelógott s úgy hurczolták a hirtelen megásott sírok felé. Rettenetes kép volt a halál aratásának sűrű rendjeit látni, melyeket saját bajtársaik takarítottak össze és vermeltek el. A csizmát lehúzták már előbb a lábukról; az érték, azt nem adják át az enyészetnek. A puskák és egyéb fegyverek, lövészerk garmadában összegyűjtve heverték az útfélen.

A halál mezején, a réteken, mezőkön a hollók ezrei ütöttek tanyát s röpködtek zsákmány után.

A közeli szomorú látványt csakhamar más: tündöklő kép váltotta föl. A völgykatlan túlsó domboldalán föltűnt *Przemysl* városának ragyogó panorámája. A napfényben csillogó háztömbök, köztük' kimagasló templomok, tornyok, paloták, villák, a háttérben zöldelő erdők s alatt a kanyargó Szán folyó ezüst csíkja.

Az út mind mozgalmasabbá vált. A német (bajor) elvonuló ezredek után egy osztrák nehéz ágyúszred haladt el mellettünk, melyben magyar tűzerek is voltak.

A következő dombélen a második záróöv kapuja

következett, *Zsuravica* mellett. Mellette erődítések, fedezékek, lövőárkok, drótsövények tömkelegé. Utána meredeken lejtő szerpentin-út, melyen a porosz gárdaezred vonult fel előttünk; utána egy osztrák és magyar utász (pionir) ezred.

A város elé érve, a Szán vashídja előtt őrség állott s oldalt terelt, mert a híd közepe föl volt robbantva. Alább a hatalmas, kettős vágányei vasúti híd egészen ledöntve, a Szán homokjában hever. Ezt a mieink is ilyen alaposan végezték a földadáskor; az oroszok helyreállították, de csak hogy épen elkészültek vele, alig használták s most már ők robbantották fel. Az átkelés azon alul, kettős pontonhídon történik.

A túlszárparton (a keletin) fekvő város hangos a katonazenétől, a diadalittas vitézek vidám énekétől. Mindenfelől fölvonuló ezredek, a 30.5-ös, motoros ágyúk dübörgése, lovasok száguldozása, katonai autók robogása pokoli zajjal tölti be a léget. A harangok zúgása az úrnapi istentiszteletre hívogatja a hívőket. A templomok zsúfolásig tömve: van miért hálát adni az Egek-urának. A fölszabadulás gyönyörözete tölti el a lelkeket. Mindenkinek van mit elbeszélni: hogy kegyetlenkedtek, garázdálkodtak és raboltak a muszkák, hogyan hurczolták el a város polgárait, polgármesterét (Blazsovszki Vladimirt), helyébe tévén Gluszkiewicz rutén ügyvédet, a ki a város pénztárából százezer koronát vitt el magával Lembergbe. Az osztráko-

kat lenézték, a németeket gyűlölték, a magyarokra rettenetesen dühösek voltak, a miért a Kárpátokon nem tudtak áthatolni és fenyegetődöztek, hogy elpusztítják Magyarországot, csak a Kárpátokon átjussanak.

Az orosz czár látogatása idején, azzal az ürügygel, hogy a kíséret számára kényelemről gondoskodjanak, elhurczolták a polgárság bútorait, ágyneműit, ezüstneműit és minden értéktárgyait, a miket többé nem adtak vissza. A ki követelte, megverték, bebörtönözték, elhurczolták. A czár látogatása előtt elrendelték, hogy senki se mutassa magát az utcán; majd újabb rendelet jött, hogy vonuljanak ki elibe; de senki sem mert lakásából kimozdulni.

Eredetileg 40—50,000 főnyi őrsége lehetett a városnak és erődöknek, de az utóbbi időben ezeknek nagy részét titokban elvezényelték. Majd Nikolajevics nagyherczeg elrendelte, hogy az utolsó emberig védelmezni kell a várost. A fejetlenség és kapkodás föltűnt a polgárságnak is. A májusi át-törés és vereségek, főképp Jaroszló elvesztése után nyíkan mondogatták, hogy Przemyslből is ki kell vonulniok. Az utolsó napokban boldog-boldogtalanak potom áron adogatták el az élelmiszer- és ruházati készleteket. Néhány rubelért zsákszámra adták a lisztet, csizmákat, konzerveket.

Állítólag maguk a muszka tiszték élcelődtek, hogy ki a derekabb hadvezér: Kuzmanek-e vagy az orosz? Bizonyára ez, mert amannak öt hónap kellett, hogy föladjja a várost, ennek elég lesz három-négy nap is.

Valóban annyi ideig tartott a nehéz tüzérség bombázása. Május 30-án reggel kezdték lőni az erődöket, június 1-én elestek az északi külső erődök, a 12., 11., 10., 10/tf. számúak. Június 2-án rommá lőtték a többieket s az erre következő éjjel az oroszok menekültek kelet felé. Június 3-án hajnalban mindenfelől bevonultak a szövetséges hadak: észak felől a bajorok, poroszok és sziléziaiak, délről az osztrák és magyar X-ik (przemysli) hadtest, melyben egy *magyar honvéd huszárezred lövész gyalogososztálya* is hősiiesen harczolt.

Engedelmet kaptunk néhány erőd megnézésére. Autónkon fölhajtottunk az északi magaslaton álló 10. és 10/a. sz. erődökhöz. Az országútról Zsuraviczánál tér be ezekhez az út, melynek mentén a lövőárkokban temetetlen oroszok megfeketedett, fölpuftadt tetemei feküdtek. A 10. sz. erőd teljesen romhalmaz. A mit Kuzmanek esetleg meghagyott, vagy az orosz újjáépített, azt most elvégezték a 30.5-ös ágyúk. A 10/a. sz. erőd magja csodálatosképpen teljesen épen maradt meg, téglafalaival, kiszökő bástyáival, védőárkaival. A kazamatákban az orosz fegyverek, lövészek nagy tömege. De az elővéd (az ú. n. *koffer*) hatalmas beton-tömegét egy jól talált lövés rombadöntötte s vas-tag aczeltető-fedelét 20—30 m. messzire ledobta. Egy elfogott orosz tiszt azt mondta, hogy ha a németek és magyarok tudnák, hogy mily rettentetes, megőrzítő hatással van az emberre az ily

lövés, emberbaráti szempontból meg kellene szüntetniük.

A két erőd között óriás kerek tölcséralakú gödröket vájtak a lövedékek: egy ilyen mellett húsz orosz holttestet láttunk heverni. A köztük lévő lövőárkok szét vannak rombolva, alattuk holttestek garmadáái. Egyik fej nélkül, félmeztelenül hátra bukva. Mellette négy csizmaszár szorosan egymás mellett, a felső testek a bedőlt romok alatt. Több teljesen megfeketedve, a légnyomás okozta véredénymegszakadások miatt. Borzasztó látvány mindenfelé. Az erődök között a drótsövényakadályok sűrű erdei, labirintusai. Köztük elrejtett aknák, farkasvermek, csak a taposott ösvényeken járhattunk óvatosan. Az erőd előtti úton elszállítás közben megfeneklett, nagykaliberű ágyúk, körülötte holttestekkel. A tetemeiket légyrajok lepik el, melyektől óvakodni kell, nehogy a hullamérget oltsák be csípéseikkel.

*

Ilyen és ehhez hasonló hadiképekben volt részünk Przemyslen és környékén az elfoglalást követő napon.

Sajnáltuk, hogy a frontba, hol a hadműveletek folytak, tovább nem mehettünk. De a német hadvezetőség, mely itt a főintéző, a hadműveletekre való tekintettel időszerűtlennek tartotta, hogy a külföldi (főként amerikai) tudósítók mélyebben bepillantsanak a hadi mozdulatokba; éppen nagy átcsoportosítások lévén napirenden.

Hétezer foglyot ejtettek a vár körzetében, még több ezret az üldözés folyamán. Ezeknek számát a hivatalos jelentés 33,000 főnyire tette.

Jaroslóából német sebesülteket szállító vonaton tértünk vissza a harcterről, hálaérzettel a Gondviselés és a hadvezetőség iránt, hogy láthattuk Przemyslt a visszafoglalást követő napon. A hírlapírók közül néhányan az elfoglalás után indultak a főhadiszállásról s most lehetnek ott, midőn e röpke sorokat a sajtóhadiszálláson papírra vetette az, a ki a sors kedvező kegyelméből mint *első civil magyar* láthatta a mi hős katonáink vitézségének világtörténeti jelentőségű színhelyét.

Az oroszok erkölcsi erejét annyira megtörte a vár elvesztése, hogy ebből nincs számukra többé föltámadás. A mi még hátra van, nem sokára elvégzik azok az ágyúk, melyeket nekünk — szerintük — emberbaráti szempontból nem volna szabad használnunk.

III.

A KIÉHEZETT GALICZIA.

Június 10.

A jelző nem tőlem, hanem egy jókedvű német huszártiszttól származik, a ki Oswiecimben nem kapván a vasúti vendéglőben kedvire való italt, azzal tért vissza hozzánk, hogy «verflucht ausgehungertes Land», nem kapni benne semmit sem. Méginkább illik e megjegyzés a keleti részekre, a hol az oroszok garázdálkodtak és kiélték a tartományt teljesen.

Még nagyobb baj ennél a jó ivóvíznek a hiánya. Némely állomásokon figyelmeztető jelzés van a katonák számára, hogy a víztől óvakodjanak.

A Krakó előtti *Krieszpwice* állomáson ez a négy nyelvű felírás ékeskedik:

Woda nie do picia (a lengyeleknek),
Kein Trinkwasser (németeknek),
Talo woda neni pitna (a cseheknek),
Nem szabad vizet inni (a magyaroknak).

Itt vöröskeresztes hölgyek teával kedveskednek a szomjúhozóknak. A legtöbb helyen azonban kiki segítsen magán, a hogy tud.

Mint a keresztes háborúk idején, a keletre vonuló hadak Bécsben látták el magukat: úgy a Kelet-Galicziába utazónak Krakón lehet utoljára

felszerelnie magát enni- és innivalóval. Erre nézve a hírneves *Hawelka* mindennel kínálkozik, mi «szem-szájnak ingere».

Ez egy lengyel specialitás. Húsz-harmincz évvel ezelőtt még egyszerű csemegekereskedés volt, melybe a lengyel panok bejártak villásreggelizni, egy kupica «kontusowkára», vagy egy-két pohár sörre; ettek hozzá halat, kaviárt, magyar szalámit, vagy krakkai «kielbasit». Ezt a muszka «zakuski», azaz előevés néven kultiválja, de ott velejár a sajt és a zöld uborka is s aztán következik az ebéd, mely néha, például Zichy Mihálynál, midőn Szentpétervár mellett Lachtán, tengerparti nyaralóhelyén vendégei voltunk (a szent-pétervári rendőrkapitány kedvéért) aludttejjel kezdődött s aztán jött a leves.

Nos, ebből a szerény fűszerkereskedésből egy nagyméretű étkező lett, mely a krakkai *Rynek*-en, saját palotája oszlopcsarnokos termeiben táplálja mindenféle jóval a régi lengyel királyi főváros ingyenczeit. Szerény eredetére csak az emlékeztet, hogy most is van a bolthelyiségen át bejárata, de a hátulsó kis szoba helyett most nagy kőoszlopos lovagterem várja a vendéget s kínálja lengyel ételeit: a vörösrépából készült *barszcz* levest, a *kulibiak* nevű, tésztában sült lazac s egyéb halaprólékot s más ízletes étkeket.

A legérdekesebb, hogy mintegy hitbizományszerű intézménynyé lett. Az öreg alapító *Hawelka* meghalván, boltját s vendéglőjét végrendeletileg üzletvezetőjére hagyta, de azzal a kikötéssel, hogy meg

ne nősüljön s annak is tovább kell hagynia leg-
érdemesebb nőtelen segédjére.

Itt szereltük föl magunkat mi is elemózsiaival, a minek bizony jó hasznát vettük, mert már a szomszéd Podgorz állomáson három koronát kellett fizetni egy üveg Gieshübliért. Tarnowban a vöszloui könnyű bor hétdeczis üvegje öt korona volt s ennivaló alig kapható. Étkezni azonban csak egy-két vendéglőben, illetően kávéházban lehetett. A vasúti állomás mellett egy kis fabódében sört mértek. A német katonák megrohanták, hogy *endlich einmal*, s úgy megostromolták, hogy majd szétszedték a gyöngé alkotmányt.

A kisebb állomásokon, bár órákig állottunk, nem is kísérleteztünk; éltünk a hátizsákból, vagy a hol kaptunk, a gulyáságyúk főztéből, néha tizenegy, néha négy-öt órakor ebédelvén, katonacsajkákból, heten egy-két kanalat használván felváltva egymásután. Asztalunk hol a vasúti kocsik lépcsője volt, hol a zöld pázsit puha szőnyege. De az a rizskásás húsleves, vagy gulyás, jobban ízlett, mint a fényes díszebédek finnyás eledele. A legfőbb nehézség a vízzel volt, mert még mosásra is legtöbbször csak a gőzkazán csövéből kaptunk gráciából. Ha egy-egy békás tó akadt az állomás mellett reggel a mosakodásra, az már rút szibarita fényűzés volt.

Még Rzeszowban is azzal fogadtak a leégetett állomással szemben álló vendéglőben, hogy *ni piwa, ni wina* (sem sör, sem bor), talán a városban bent. Ott kaptunk egyetlenegy üveg szódavizet 40 fillérért, de a víz makacsul vonakodott

kijönni belőle; odaadtuk egy bakának, hogy kínlódjon vele. Egy kávéházban málnaszörp mellett mulattak némely szerencsés alkoholisták.

Jaroszlóban a katonák jól élnek. Ott jó világ van s az élelemszállító-vonatok egymást érik. Csak azon búsult egyiknek a vezetője, hogy mi lesz a nagy hőségben a sajttal, a mely két hét óta útban van az Odera melletti Frankfurttól s már csepeg. A tisztek az ő kaszinójukban, a legénység táborhelyeiken étkeztek. De a hazaszivárgó polgárság nehezen jutott valamihez. Egyetlen kávéház van: *Nur für Officiere* fölirattal. Ebben kaptunk teát, kávé t finom süteménnyel s ételt is ízleteset, drága borokkal. De szivar például az egész városban nem volt kapható. Ott a víz is nagyon jó, a kerekes közkútból.

Przemyslben a visszafoglalás után a Stieber-kávéházban volt kávé, tea (70 fillér), hozzá pompás kalács (20 fillér; Bécsben a Graben-kávéházban 40 fillér). De már a legelső (Huber) vendéglőben a leveshez csak marhanyelvet kaptunk s a föl-szolgáló lengyel fiúcska a kenyérkérésre azt felelte, hogy *der Mensch bestzt kein Brod*. Vízét pedig olyat adott, hogy apró hajszálak úszkáltak benne, mintha borbélyműhelyből került volna ki. Sör, bor vagy ásványvíz nem volt, nagynehezen szódavízét kerített. Szivar itt sem volt az egész városban, de annál több orosz cigarettá. A boltok azonban nyitva voltak s vígan folyt a kereskedés, mintha semmi

változás nem történt volna, csak az, hogy a vásárlók most már fizettek is.

Szép gondolat, hogy aradi színészeink Przemyslbe akarnak menni előadásokat tartani, de félek tőle, hogy ha odajuthatnának is, nem lesz kinek játszaniok. A helyőrség bajor, a polgárság lengyel, rutén s német, magyar katona nincs benne, azok a fronton véreznek, nincs idejük színházba járni s a színészek oda hozzájuk nem juthatnak. Ok ma olyan darabot játszanak, a mihez fogható véres tragédiát s idegvesztítő drámát semmiféle művészet nem produkál. Jó lesz várni azzal a kirándulással, legalább addig, míg az ő előadásuk függönye le-gördül s az élet színpadának igazi hősei a magok szerepét diadalmasan befejezván, a mások játékában is ráérnek gyönyörködni.

Az egész Galiczia most különben is siralom völgye. A lengyel is elmondhatja magáról, mint annak idején a magyar kurucz énekelte, hogy «vérrel szántja földjét, vérrel boronálja». Most az aggasztja: lesz-e s milyen aratása? A föld csak meg-tenni a maga gyümölcsét, a szárazság ellenére is elég szépen zöldül s borúi kalászba a mező. De mit hoz a jövő? A visszavándorló lengyeleket nemcsak az élet gondja aggasztja, de «*recrudescunt vulnera*», följúltak a sebek s most igazán és méltán «búsul a lengyel honja állapotján». A háború zivatara leginkább az ő hazájukat érte, földülta ellenség és barát falvaikat, házaikat s azon töprengenek: lesz-e és milyen a föltámadás, avagy — mint egyikök előttem keseregve mondta —

még tovább is kell-e szenvedniök ősatyáik bü-
neiért?!

Kérdésére, hogy miként gondolom Lengyelország
jövő alakulását, alig mondhattam egyebet, hogy
majd csak lesz valahogy, mert még sohasem volt,
hogy valamiként ne lett volna.

Ez olyan kérdés, mely az államférfiaknak is sok
fejtörést fog okozni. De ha a régi lengyel föld
visszahódítása megtörténik, lehetetlen lesz kitérni
az elől, hogy a lengyelek történeti jogai a végső
rendezésnél a lehetőség szerint tekintetbe ne vé-
tessenek.

IV.

A VISSZAFOGLALT LEMBERGBEN.

Lemberg, június 24.

A régi Lengyelország Russzia (Vörösoroszország) tartományának s a mostani Galicziának fővárosa örömmámorban úszik, zászló- és szőnyegdíszben pompázik. Mindenki az utcán vagy az ablakban, erkélyen. Van mit látni bőven: a seregek bevonulását, az autók robogását s a harctérről beszállított orosz foglyok százait és ezreit. Van miért örvendeni: hogy a lengyelek egyik büszkesége, ragyogó szép városuk, az ezeréves Lwow (Leó városa), régi magyarosan Ilyvó, felszabadult az orosz rabságból s ujjongva örvend a feltámadásnak, az új életnek.

Az emberek arczárói öröm és boldogság sugárzik, mindenki ünneplőben, a házak, paloták, tornyok sűrűn fellobogózva (magyar zászlókkal is), az erkélyekről, ablakokról szőnyegek lógnak alá, a császár és király képe díszíti a kirakatokat, nagy boldogságtól áradoz az egész város.

Tíz hónapi keserves rabság után jött a megváltás, mikor már sokan a kétségbeesés szélén állottak, hogy elmerülnek a muszka tengerben.

Mintha a felszabadításban a gondviselés keze a külsőségek rendezésébe is belejátszott volna. Az első bevonuló csapatok között volt a II. Vilmos

császár nevét viselő kassai 34. gyalogezred. Annak a városnak és vidékének a fiai, a hol Nagy Lajos közös királyunk idejében országgyűlést tartottak, a hol a lengyel Erzsébet magyar királyné templomot építtetett s a honnan a lengyelek egyik büszkesége, a szent életű Jadwiga (a mi Hedvigünk) útnak indult királyságába. A csereháti «bicskások», a Hernád-völgye és a Hegyköz kurucz ivadékai (szülőföldem, gyermekkori játszótársaim fiai) nem sajnálták vérüket ontani a lengyelek felszabadításáért s meg volt az örömük, hogy részük lehetett a virág- és csóközönben, a mivel őket s lovaikat elhalmozták.

A lakosok, nők és férfiak sírtak örömükben, de az öröm könnyei voltak azok a keserves napok félelmetes rettegései után.

Az orosz uralom utolsó napjai főként borzalmasok voltak. Szemtanúk, köztük egy orosz fogságot is szenvedett gimnáziumi tanár (Hédit Gedeon), egy hírlapíró (Dornbusch Ferencz), a kit Przemyslből tolonczoltak ide az oroszok — ennek elfoglalása után, midőn a zsidókat onnan kiűzték — beszélte, hogy az utóbbi hetekben minden jel azt mutatta, hogy a mi hadaink bevonulása csak idő kérdése. A raktárakat kezdték kiüríteni és elszállítani. A kereskedőktől élelmiszereket s más egyebet vettek el, hogy Lemberget kifoszszák. A harcvonalban levő falvak lakóit elszállították. A menekülők hozták a hírt az orosz vereségekről. Írni

erről természetesen nem volt szabad. Mikor Przemysl elesett, az ő jelentéseik még akkor is csak az ellenségnek jelentéktelen nyereségéről beszéltek, hozzá tevén, hogy tovább jönni azonban semmi esetre sem fognak. A menekülők elbeszéltek, hogyan rabolták ki a falvakat, a 18—50 éves férfiakat Oroszországba szállították, a zsidókat fogságba vetették s elhurczolták.

A vég kezdete látszott abból is, hogy Lembergen át nagy csapatszállításokat küldöttek a frontra, főként a Dnyeszter felé, a melyek siránkozva panasztak, hogy őket a biztos halálba kergetik. Főként a nehéz lövedékektől féltek, melyeknek rettenetes hatásáról sokat hallottak a sebesültektől.

Június 17-én a kormányzó, gr. Bobrinszki Sándor felhívást adott ki, hogy a 18—50 éves férfiak, nehogy az osztrák-magyar hadseregbe besoroztassanak, vándoroljanak beljebb Oroszországba. A felhívásnak néhány száz rutén engedelmeskedett csak, a kik az «Ochрана» tagjai voltak és néhány kompromittált ruszofil lengyel, köztük a Slowo Polski szerkesztősége, mely az orosz uralom lengyel szócsöve volt. Szerkesztője Waszilewzski Zsigmond, a hírhedt ó-lengyelpárti agitátor, Grabszki Szaniszló a jogtörténelem egyet, tanára, kik az oroszoknak lengyel főtanácsosaik voltak. Ezt a lapot a lengyel polgárság teljesen bojkottálta. Más lengyel lap is jelent meg az orosz uralom alatt s 4—5 orosz újság a ruténeken kívül.

Június 20-án a polgármesternél, Rutowszki Tádénál egy orosz tiszt jelent meg s felszólította, hogy

a városi tanácsosokkal együtt hagyják el a várost és menjenek beljebb. Kérdésére, hogy miért? gúnyosan azt felelte, hogy a miért oly «lojálisán» viselték magukat az oroszok iránt, kellemetlenségeik lehetnek az osztrákoktól. Ezek maguktól nem mozdulván: a polgármestert és két alpolgármestert, dr. Stahlt és dr. Scheichlert, autóba ültették és erőszakkal elszállították.

Június 20 és 21-én rettenetes napokat élt át a város. Az orosz rendőrség már 20-án elvonulván, kozák őrség vette át a rendőri szolgálatot. Ezek aztán a csőcselékkel megkezdték a város kifosztását. Lengyel az utcán nem mutatkozott, mert annak elvették mindenét. Az üzleteket kezdték fosztogatni s éjjel raboltak a házaknál is, főként a külvárosban és a zsidó-negyedben. Sikoltozás, jajgatás verte fel a várost. A lakosság az utolsó két éjjel át nem aludt, mert mindenki rettegett: mikor kerül rá is a sor. A megszállott lakásokat oly alaposan kifosztották, hogy még a leghitványabb konyhaedényeket is elvitték; a négy falon kívül nem hagytak hátra semmit sem.

Az utolsó két éjszaka felgyújtották és robbantották az állomás épületeit, a kaszárnyákat, rakkárakat.

Június 22-én reggel még bent voltak az oroszok. Kilencz órakor azonban egy orosz tiszt levette a zászlót a városházáról és 10 órakor az orosz katonai kormányzó, gróf Seremetjev autóba ült és 200 kozák és az összes zsandárság kíséretében elszárguldott. Nagy sürgés-forgás volt szállásán már

hajnal óta, a kozák őrsök hozták a híreket az utolsó védelmi vonalról és ezek semmi reményt nem hagytak hátra.

Tizenegy óraker négy lengyel ulánus előőrs jelent meg Janow felől. Utánuk nemsokára a győzelmesen előnyomuló hadsereg különböző osztagai Böhm-Ermolli hadtestéből. *Legelő magyar huszárok*, majd a kassai 34-ik ezred gyalogosai és (némelyek szerint előttük) bécsi Landwehr-csapatok s a többiek.

A város 12 óraker a bevonuló seregek elé tódult. Minden házon kitűzték a zászlókat, meghúzták a harangokat. Az összes virágokat kiosztották a katonák között.

Estig tartott a bevonulás, melynek legünnepesebb része az országház előtt folyt le, a hol szép beszéddel köszöntötték Böhm-Ermolli Ede lovassági tábornokot, a győzelmes hadak vezérét, a ki melegen megköszönte a fogadtatást.

A hír szárnyán aztán repült mindenfelé az örvedes újság. A főhadiszálláson a délután folyamán jelent meg az első híradás s a sajtóhadiszállás még aznap este megindult, másnap Frigyes főherczeg fővezér, Eonrád báró vezérkeri főnök is sietett a felszabadított főváros felé.

* Lembergbe jutva, másnap mi is tisztelegtünk nála, mely alkalommal vezérkeri főnöke BARDOLF altábornagy (dr. juris, Ferencz Ferdinánd volt szárnysegéde) érdekes előadást tartott a Prsemvstól Lemberg történt hadműveletekről és Lemberg elfoglalásáról. A hírlapok közölték. Itt nem ismétlem.

Június 24-én reggel 8 és 9 órakor ért a két külön vonat Mosciskára, a honnan autókkal kellett tovább jönnünk, mert a felrobbantott hidak miatt a vasút tovább nem volt használható.

Nagyon érdekes és tanulságos út volt: a legutóbbi hadak útján végig. Sadowa-Wisznia felégetve. Grodek üszkös gerendái még füstölögtek. A hidak felrobbantva. A vasúti őrházak összelöve. A nagy mocsarak partján s a vasúttöltések mentén lövészárkok, szögesdrót kerítések szövevényei. Főként Lemberg közelében Zimnowoda (Kaltwasser) mellett földsánczok, erődítések, az út elzárására «spanyollovagok». Az út mentén elhullott lovak, elhányt fegyverek s a lezajlott véres harcok törmelékei.

Öreg magyar népfölkelők állottak őrségül sorlánczot a 70 kilométeres út mentén: gömöri és nógrádi házas emberek, magyar nemzetiszínű karszalaggal, kik 9—10 hónapja, hogy elszakadtak otthonuktól, de azért ragyog a szemük a dicsőségtől és az örömtől, hogy a magyar hűség áll őrt a fővezérek és az első polgári látogatók szemleútja alkalmával a felszabadult galicziai főváros felé.

Egy nagybajuszú barnaképű legény útközben arra a kérdésre hogy *úgy-e cigány?* azt az önérzetes feleletet adta, hogy *most nem cigány, hanem honvéd.*

Igaza van. A *honvéd* soha büszkébb nem lehetett nevére, mint mikor a Kárpátokat megvédte és az ellenséget a Kárpátok túlsó tájékáról is kitakarította.

A magyar honvédelem diadalát ünnepelték a mi katonáink Lemberg visszafoglalásában is. Látni

kellett volna (leírni nem lehet), milyen büszkén tánczoltatta lovát a bevonuló magyar huszárcsapat Lemberg utczáin. Nekem örömköny szökött a szemembe. Velem volt külföldi barátainak büszkén mondtam, ők is elismerték, hogy a világ legszebb katonái.

SZURMAY hadtestének vitézei voltak, kik a Dnyeszter partján hős vezérük alatt heteken át véres harcokat vívtak s most egy heti pihenőre Lembergbe jöttek.

Főparancsnokuk a Krakowski Hotelben lakott vezérkarával s onnan mentek nem sokára tovább a Búg irányában. Elragadtatással beszélt katonái kitarításáról s ezek rajongással szeretett vezérükről. Lekötelező szívességgel hívott meg hadtestéhez.

Este egy-egy kisebb vendéglő harsogott a magyar nótától. Hegedű is akadt. Szebb sírva vígadást és boldogabb sarkantyúpengést elképzelnem sem lehet.

Hónapok óta most vagyunk először városban, fedél alatt — mondogatták — s most hallunk újra hegedűt; mintha újjá születtünk volna.

Társaim, dr. HILDEBRAND Károly svéd képviselő s gróf TREMBINSKI Szaniszló varsói lengyel légiós tiszt (a rappelsvilli lengyel múzeum igazgatója) a magyar néplélek varázserejétől elbűvölve gyönyörködtek a szép mulatságban.

Hogy én mit éreztem? azt a magyar nóta úgy fejezi ki, hogy «azt az érzést ki sem lehet mondani.»

V.

AZ OROSZ URALOM LEMBERGBEN.

Zólkiew, június 26.

Az oroszok 1914 szeptember 3-án vonultak a kiürített Lembergbe s 1915 június 22-én reggel űzetek ki a városból. Hogy a közel tíz hónapi uralom alatt miként garázdálkodtak és éltek ott, arról megbízható szemtanúk (egyetemi s gimnáziumi tanárok, lapszerkesztők s mások) a következőket beszéltek.

A 250,000 főnyi lakosság két ötödé (a legvagyonosabb rész) elmenekült, mintegy másfél-százezer ember otthon maradt.

Az oroszok eleinte elég kíméletesen léptek fel s igyekeztek rendet tartani. Az orosz rendőrség mellett városi polgárőrség működött, de később viszály támadván a kettő között, a lengyel rendőrség főnökét és tisztviselőit elfogták és tisztán orosz rendőrség hatalmaskodott.

Az első katonai kormányzó gróf SEREMETJEV volt, a kit nemsókára gróf BOBRINSZKI Sándor (a híres pravoszláv agitátor testvére) váltott fel. Ez június 20-án elmenekülvén, a város föladását ismét Sere-metjev gróf végezte. A galicziai helytartó lakásában laktak s azt teljesen kifosztották.

A lakások kiürítésében az oroszok igazi mesterek voltak. Az elmenekültek megszállott lakásaiból min-

dent elvittek, még a leghitványabb konyhaedényt is, a négy falon kívül itt-ott egy köpőláda maradt (az fölösleges a muszkának).

Eulologus volhyniai érsek harmincz szekér bútórakományyal távozott egy bankigazgató házából

Örömmel kell azonban megállapítanom (a leghitelesebb forrás alapján), hogy a tudományos és művészeti közintézményeket nem bántották. A híres gróf Oszolinszki-féle könyvtárt és múzeumot nem vitték el (mint a hogy hírlett), igazgatója most is Kentrzinszki, a hetvenöt éves derék tudós, kit harminczöt év óta ismerek. Az egyetemi könyvtárt sem bántották. Igazgatója, Marikovszki Boleszláv dr. egyetemi magántanár maga mondta, hogy náluk semmi kárt nem tettek. A műegyetemet vöröskeresztes kórháznak használták, bepiszkolták, de nem rongálták meg. A gimnáziumi épületekben azonban katonák laktak s ott a padokat föl-égették és a gyűjteményeket elpusztították. A rutének köz-gyűjteményeit azonban elvitték. Ezekhez jogot formáltak.

Annál inkább raboltak a vidéki köz- és magán-gyűjteményekben. A közeli Podhorcén, Szóbjeszki János híres kastélyában, az ő és a korára vonatkozó gazdag nemzeti gyűjteményt mindenestől elszállították. Sieniawán (amint mondják) herczeg Czartoriszki, Rosdolon a herczeg Lubomirszki család kastélyaiban semmi sem maradt meg. Lancuton gróf Potocki Román és a Tarnow mellett lévő Gumniskán herczeg Sangusko kastélyát megkímélték, vezérkari tisztek főhadiszállásául szolgálván.

Zólkiewen borzadva láttam, hogy Szobjeszki János lengyel király szép palotáját, mely most az államé s bírósági hivatalok és gimnázium székel benne, az oroszok elvonulásuk előtt föl égették, a kormos falak, és puszta kémények kiáltják az égre a muszka vandalizmust. III. János király (Bécs felszabadítója az 1683-iki török ostrom alól) hatalmas szoboralakja ott áll a romok előtt, a várkastély kapuján czímere büszkélkedik s egyik emeleti ablak kőpárkányán a hadi vitézség mindenekfelett-valóságát hirdetik e büszke szavak: *Rei militaris praestat virtus aliis omnibus.*

A muszka hadi vitézség azonban nem kímélte meg a törökverő lengyel király palotáját sem. Itt még volt dinamitjuk. Lembergben — úgy mondják — a vasúti új állomás felrobbantására már nem tellett; a régit azonban felégették.

*

Lembergben betelt a közmondás, hogy «*inter arma silent Musae*». Az orosz uralom alatt sem az egyetem, sem a középiskolák nem működtek. Magánintézetekben tanítottak; de kötelező volt az orosz nyelv és orosz történelem tanítása és pedig orosz nyelven, felügyelet alatt. A rutén iskolák is be voltak csukva. Általában a rutén egyházzal és iskolákkal még kíméletlenebből bántak, mint a lengyelekkel. A görög-katholikus vallásról a görögkeleti (pravoszláv, igazhitű) vallásra kényszerítették őket; a kik áttértek, azoknak kedveztek; a kik megtagadták, azokat üldözték. A zólkiewi bazjlita

kolostor görög-katolikus papjait is összefogdosták az utolsó éjszakán, de a nagy sietségben elfelejtették őket elszállítani. A rutén papok közül némelyek s egész egyházak is áttértek, de a többség ellenállott. A kik áttértek (tudniillik a papok) el is mentek velük, úgy az exponált russzofilek. (E sorokat Zólkiewen egy ilyen elvándorolt orvosnak a főtérre néző emeletes házában írom, a hol az a hadtestparancsnok, kinek vendége vagyok, elszállásoltatok.)

Lembergben a kivándorlást úgy szervezték, hogy a fővezérlet az utolsó héten rendeletet adott ki, hogy a kormányzó a 18—50 éves férfiakat vitesse el. Ez azonban azzal a záradékkal tette közzé a rendeletet, hogy azok, a kik saját költségükön elmenni akarnak, külön vonatot kapnak. A megokolás úgy szólt, nehogy az osztrák kormány őket, mint katonaköteleseket besorozza. Mintegy 2—3 000 -en erre elutaztak, félvén, hogy különben gyalog fogják őket elszállítani. A kiket az utcán megláttak, azokat elfogták és elvitték. A lengyelek lehetőleg már előbb sem mutatkoztak az utcán, mert ki voltak téve az elfogatas veszedelmének.

Megtörtént, hogy térzenét rendeztek a főtér parkjában s midőn a nép összecsoődült, a teret kozákok vették körül s rang- és korkülönbség nélkül sánczmunkára vitték az elfogottakat. Egyes embereket az alatt az ürügy alatt, hogy nincsen-e revolver nála, megmotoztak s értéktárgyait, óráját, pénzét elvették.

— Kinek az arcképe ez? — kérdezték az elvett rubelesekre mutatva.

- A csáré! — volt a felelet.
 — Hát szereted te a csárt?
 — Hogyne szeretném, — volt a mentegetőző válasz.
 — Dehogyan szereted, te csak mondd, de én igazán szeretem — s ezzel megcsókolta és eltette a rubeleket.

A rubel hivatalos árfolyamát 3 korona 33 fillérben állapították meg és súlyos büntetést szabtak azokra, kik az árfolyamot meg nem tartották. Az új osztrák hatóság június 25-én kiadott rendelettel 2 korona 50 fillérré szállította le.

A kereskedések eleinte zárva voltak, később megengedték az árusítást, egy hónapra előre fizettetvén meg a kiszabott adót. Zsarolás és ingyen vásárlás bőven fordult elő. Itt is megtörtént, hogy egy-egy boltot kozák-rendőri asszisztencia mellett raboltak ki s a panaszttevő tulajdonost a rendőrségen megverték. Rendszeresen az utolsó napon és éjszakán folyt a boltok feltörése és a rablás. Főként a külvárosban és a zsidó negyedben rárontottak a békés lakosság házára s a ki ellenállott, megverték, sőt egy öreg zsidó házaspárt meggyilkoltak az orosz katonák. A csöcseléket is rászabadították a polgárságra.

A tiszték elég tisztességesen viselkedtek, de a kozákok ellen sok a panasz.

Érdekes, hogy a mi hadseregünkből való orosz foglyok közül Lembergben sokan megszöktek, át-

öltöztek és pinczékben, padlásokon lappangva, megmenekültek. A lengyelek önfeláldozó elszántsággal rejtegették őket. Első nap három magyar kokárdás ifjúval találkoztam, a kik hadifogoly szökevények voltak. A negyedik egy kolozsvári előkelő iparos ismerősöm volt (Nagy János, kőfaragómester), a ki még múlt év augusztus végén elfogtván, Lembergbe, a kórházba került s felgyógyulván, ápolóul használták s innen lépett el; azóta a jó emberek segítségével lappangott s most sietett jelentkezni a katonai hatóságnál. Tíz hónap óta nem adhatott hírt magáról családjának, mely már elveszettnek hitte. Negyven-ötven ilyen magyar ifjúról tud, a kik most mind előjöttek rejtekhelyeiről. Annyi dolgot adnak a katonai hatóságnak, hogy alig győzik a jelentkezések elintézését. Visszateszik őket ezredeikhez.

Egy lengyel gimnáziumi tanár, kit Bochnia mellett fogtak el télen, Brodyban szökött meg, néhány rubellel megvesztegetvén őrizőjét s parasztruhában, koldusnak öltözve ment Lembergbe. Családjához éjszaka bekopogtatván, öcsce és felesége nem ismert rá, alig akarták bebocsátani. Azóta a pinczében lakott, titokban látta el felesége élelemmel. Most alig van boldogabb ember nála Lembergben. Annál inkább rettegett a felfedezéstől, mert házmesterük az Ochraná nevű hírhedt titkos-rendőrség tagja volt, a kik minden feljelentésért 3—3 rubelt kaptak. Ezek üzletszerűen foglalkoztak a feljelentésekkel. Az elfogottak azonban meg is válthatták magukat. Egy pristav (rendőrbiztos) 18,000 rubelt gyűjtött magának ilyen váltságdíjából. Az ilyen

elfogatási és zsarolást az utcán nyilvánosan is üzték. Gazdagabb embereket csak azért is bebörtönöztek, hogy aztán váltságdíjjal megzsarolhassák.

Ilyen és hasonló szorongatásoktól menekült meg Lemberg a június 22-iki felszabadítással. «Könyvet lehetne írni róla», mondogatják. Bizonyára meg is írják. Én is írhatnék még eleget; de sietek bevégezni, mert mindig messzebb jutunk a postától. A muszka nagyon siet már hazájába vissza s nekünk is lépést kell tartani vele. Félállból máris bent vagyunk a *nagy és szent* Oroszországban.

Ám Arany János szerint «a vad olykor hátra horkol», a megsebzett vadkan is odavág az agyarával. Az orosz futó hadak is elszántan védekeznek s fedezik a visszavonulást, robbantják a hidakat s bosszúból is gyújtogatnak. Előttünk füst és tűzoszlop jelzi útjukat. Ágyúdörgés az ébresztő- és altató-dalunk s puskaropogás húzza a sebes csárdást, nem hiányzik a *hujrázás* sem, a hátvédő állások megrohanásakor.

Ám a Végzet sötét paripája rohan velük (a betörő orgyilkosokkal) az enyészetbe, a végső romlásba. «Három hét múlva visszajövünk», mondogatták Lembergben. «De elvesztik returjegyüket!» jegyezte meg egyik jeles hadvezérünk, ARZ ARTHÚR hadtestparancsnok, kinek vendégsznetetét élvezem Zólkiewben.

Azok a tüzek, melyek most előttünk Galícia keleti határszélein égnek, egyszersmind tisztító- és olvasztó-tüzek, melyek elválasztják a jókat a gonoszoktól, a nemes érczet a salaktól — nemcsak a közeli határon túl, de belül is.

VI.

AZ OROSZ-LENGYEL VÉGEKRŐL.

Lembergől—Tyszowcéig.

Július 5.

Jó Balassa Bálint negyedfélszáz évvel ezelőtt a vitézi életről énekelvén, fennen kérdezé vala, hogy

Vitézek, mi lehet
A széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?!

A *végek* alatt akkor a török ellen épült végvárokat értették.

A mi vitézeink, a kik immár a galicziai határon túl, az orosz végeken úzik, kergetik a muszkát, valóban nem ismernek most szebb dolgot, mint megtisztítani földünket a rabló s gyújtogató ellenségtől és biztosítani határainkat minden további támadási kísérletek ellen.

Hogy ennek a vitézi életnek szemtanúja és részese legyek, az örömtől újjongó Lembergől a mi egyik legmagyarabb hadtestünk (*a kassai, VI. hadtest*) után siettem (jún. 25.).

Zólkiewben, a nagy király (^zobjeszki) III. János városában értük el gépkocsival a parancsnokságot. Az irodában serény és szorgos munka folyt s a bazilita-rendi görög-katholikus kolostor nagy éttermében magyar, osztrák és német tiszték vegyesen ízletes étkek és jó piros bor mellett fűtögették az

emberi gépezetet újabb és újabb munkára, erőfeszítésre. Mert a muszka futott ugyan, de futtában is védekezett s olyan mesteri módon intézte a visszavonulást és főeregei fedezését, hogy a hadtörténelemben is emlegetés tárgya lesz. Kisebb erőket feláldozott, hogy a nagyobbakat mentse és hadianyagát elszállíthassa.

A hadtest parancsnoka strausserbergi ARZ ARTHUR altábornagy, erdélyi hazánkfia (nagyszebeni) lekötő szívességgel fogadott. Még abból az időből emlékszem rája, mikor Vásárhely vadászfőhadnagy volt s ő rendezte a bálakat Sándor János közigazg. gyakornok, huszárönkéntessel, a mostani belügyminiszterrel. (Az idő hogy eljár!) Akkor inkább szíveket hódított, most várakat és erődöket. Mostani rendező társai HUBER vezérkari ezredes, VAN DER SLOOT huszárezredes, SKOTAK tüzérezredes, BENNIGSEN német őrnagy (összekötő tiszt), KARDORFF porosz gárdapitány, híres úrlovas. A hadtestparancsnok helyettese és irodafőnöke GRIMM alezredes. A szárnysegédek közt SILBERBERG kapitány, NYOMÁRKAY 34-es főhadnagy, a VI. hadtest térparancsnoka, dr. DÉTSY főhadnagy, ifj. gr. KHUEN HÉDERVARI Károly, SEEFELNER huszárhadnagy stb.

Egy éjét és napot töltöttünk ott. Egy, az oroszokkal elment ruszofil orvos (dr. Dzimalik) emeletes házában tanyáztunk, utoljára élvezve az úri lakás kényelmét.

Reggelre kelve a piacsteret alvó katonákkal elelve találtam. A szokatlan szép tábori kép látá-

sára lesietvén, nagy meglepetésemre azt a kolozsvári honvéd zászlóaljat találtam ott, mely naponként kétszer elvonult rég elhagyott villám előtt s parancsnokuk éppen szomszédságomban lakó főhadnagyuk, Szimics János volt. Hírt hozott hazulról.

Véletlen játéka a sorsnak az is, hogy a megelőző estén a főhadiszálláson a másik szomszédomnak vejét (Hegyi Gyula főhadnagyot) találtam. Elmondhattam volna, mint az Amerikában megcsípett sikkasztó, hogy «kicsiny a világ». Hát még ha azt is hozzáfűzöm, hogy másnap a hadosztály parancsnokságán messze szülőfalum szomszéd községéből való ismerős főhadnagy fogadott. Ezeken kívül a jó ismerősök egész tábora rajzik körülöttem. Előttünk a fronton lévő tisztek közt sógoröcsém (Pongrácz József honvédkapitány), az egyik szárnyon erdélyi huszárok. Úgy hogy az első pillanattól otthon érezhettem magamat ebben a vitézi tetteiről híres hadtest kebelében.

Zólkiew történeti érdekességekkel is gyönyörködtetett. A már említett Szobjeszki-palotán kívül a szép, reneszánsz-stílusú székesegyház, benne gazdag történeti és művészeti kincses emlékekkel. Az oltár körüli a város régebbi urai és patronusai: a Zólkiewszki-család tagjainak vörös márvány síremlékei, életnagyságú alakokkal. Ott áll Zólkiewski János, a vitéz kalisi kapitány, a ki meghalt. 1625-ban, Zólkiewszki Szaniszló (megh. 1620-ban) lengyel kancellár és hetman, bari és jaworowi kapitány, a híres muszkaverő, kinek *kluszjmi* győzelmét az oroszokon

(1610.) hatalmas olajfestmény örökíti a templomban. Ott van feleségének (1622.)¹ és leányának² (1634.) szobra és síremléke latin felirattal. Még érdekesebb Szobjeszki János király atyjának, Jakabnak³ és nagyatyjának⁴ síremléke, kiknek alattunk levő sírboltja felé bronzajtó nyílik a templom padozatáról.

Kiegészíti ezeket négy, nagyterjedelmű művészi olajfestmény a templom falán, melyek egyike a már említett; a másik Szobjeszki győzelmét Chocim mellett 1673-ban, a harmadik Bécs felmentését 1683-ban a negyedik a párkányi diadalt a törökön (1683) ábrázolja, a Duna és Esztergom vára képével a háttérben. Remek festmények: Altomonte olasz festő munkája. Kétségtelen, hogy még a nagy király életébe és megbízásából készültek e százazreket érő képek. Bécs felmentésének kétszázados jubileuma emlékét is hirdeti egy feliratos tábla: In memoriam Joannis III. Sobieski. Lengyelország és a király festett címerével. Az oltár előtti karos ülőszékek felett pedig a lengyel királyok címerei (köztük Báthory Istváné) ékeskednek.

A természettudósokat még jobban érdekelné a dominikánus templom kriptája, hol sok száz éves tetemek a falhoz támasztva csodálatos épen, petrifikálva állanak, a homokos talajnak vegyi hatása következtében.

¹ Regina de Fulsztin Herburtowa, m. h. 162» nov. 6.

² Zólkiewski Zsófia, Joannis de Olesko Danielowicz palatini Russise conjunx.

³ Jacobus a Sobies/yn.

⁴ Stanislaus Zworow in Olesko Danielowicz, palatinus Russias.

Nem sok időnk volt békés tanulmányokra, mert tovább indulásra jött a parancs, az előre nyomuló hadak után. A hadtestparancsnokságtól elbúcsúzva, mely más úton ment: mi a 39. honvéd-hadosztály szállására indultunk. A szomszéd faluban (Wola Wisockán) egy repülő sírja mellett megállva, virágos sír felett álló kereszten ezt olvastuk: Hier fand den Heldentod der Aviatiker Leutn. ROSENTHAL 15. Drag. Regm. und sein Mechaniker am 26. Aug. 1914. A kekezés napja kijavítva 8. Septemberre, a mi elárulja, hogy oroszok állították a keresztet (mert a mi nekik aug. 26., az nekünk + 13 = szept. 8.)

A repülők ez első vértanúja élethalál-harczot vívott egy ellenséges repülőgéppel 2000 m. magasságban. Mint egy második Dugovics Titusz magával rántotta ellenfelét a megsemmisülésbe. Mindketten lezuhantak s elpusztultak. Az oroszot hazavitték, az osztrákot itt temették el.

A következő faluban hat tagból álló zsidó család gyalogolt velünk szemben s kenyérért könyörögtek, mert az oroszok elhurczolták őket; Sokalból megszökve, siettek távoli hazájuk Jaworow felé, napok óta éhezve. Szívesen átadtuk minden kenyérgészletünket (egy még Lembergben vett, muszka lisztből készült fehér czipót), azonban a sonkát és szalámit nem akarták elfogadni, mert azt vallásuk tiltja megenni. Inkább éheztek tovább is.

Közel s távolban hadak vonulnak előre, s előbb német, majd a mi zenekarunk hangjai hallatszanak. Közben ágyúdörgés, mert előttünk s oldalvást

csaták folynak. A mezőkön lövészárkok mindenféle, régiek és újak, a tavalyi és a tegnapi csatákból; régi és friss sírok, lelőtt lovak hullái még temetetlenül. Az út szélén összeszedett orosz fegyverek várják az elszállítást. A falusiak fegyverekkel és orosz golyókkal kínálgatnak. Kinek kellene az itten, a hol annyi van lépten-nyomon; csak a muszkának van már fogyatékán. Egy határszéli falun hatezer vonult át nemrég fegyvertelenül, — mondja a felégetett uradalmi épületek tisztartója.

Estére (jun. 26.) elérkeztünk Lubellára, hol a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága tartotta éjjeli szállását. Egy régi lengyel úrilak éttermében éppen a vacsora folyt, két hosszú asztal mellett. Úgy fogadtak, mint régi ismerőst. Meghatva léptem közéjük, vezérkarához annak a hadosztálynak, a mely május 2-ika óta (midőn a világhírű áttörés kezdődött) úgy szerepelt, mint a jégtörő és sok véres csatát vívott azóta is, Jaroslónál, Radymno mellett s legutóbb Horodiskánál (Lemberg felett).

A hadosztályparancsnok LIVNÓI HADFY Imre altábornagy, kinek hírnevénél és érdemeinél csak lebilincselő szeretetreméltósága nagyobb. Vezérkari főnöke BALASSA Béla alezredes, aki gyors éleslátással és könnyedséggel intézkedik, irodában, fehér asztalnál, lóháton és gépkocsin. A mit a telefon jelent, vagy a lovas futárok hoznak, azt SÍPOS Károly vezérkari százados és SZOTYORI NAGY Gyula vezérkari főhadnagy fogják fel és jelentik, továbbítják, fáradhatatlan buzgalommal. A parancsörtisztek közt van főispán (MARKOVICS Manó huszár főhadnagy),

országgyűlési képviselő (SZTRANYOVSKY Sándor dr. huszár főhadnagy). Az egészségügy főgondozója SZABÓ Elemér dr. főtörzsorvos; a hadbiztosság tisztét KARSA László dr. őrnagy s az élelmezés gondját BERNOLÁK Károly hadbiztos látja el. Mellettük más érdemes századosok, főhadnagyk és hadnagyk. Köztük HÁRY Ede százados, a távbeszélő osztág parancsnoka,¹ PFANNL Jenő százados, művészi képek festője, KOPECZKY Rudolf főhadnagy és WITTICH főhadnagy élelmezési tiszt. Nem hagyhatók említés nélkül a tűzérdandárparancsnok, NOVOTNY Adám s a tábori tűzérezdek parancsnokai: LOIDIN ezredes és BÉZCHLEBA őrnagy sem és a kísérő huszárszázad vezetője; MIRKA Emil őrnagy.

A gyaloghadak előljáró vezetői is mind megannyi hősök; a jovialis MOLNÁR Dezső tábornok,² MESZTICZ János ezredes, JUHÁSZ László és NYÉKHEGYI Ferenc őrnagyok, kikért katonáik tűzbe, vízbe s halálba is szívesen mennek s PONGRÁCZ József kapitány, ki a vitézség! érdemrenden kívül a vaskoronát kapta a siedliczkai támadás vezetéséért, később a német vas-keresztet is.³

¹ A kiről munkám nyomatása közben részvétellel olvasom, hogy «egy éven át az orosz harcztéren az ellenséggel küzdve, a harcztéren szerzett betegsége következtében Budapesten f. é. nov. 5-én életének 32-ik évében elhunyt».

² Breszt-Litovszk bevétele után Hadfy Imre altábornagy más, magasabb megbízatást kapván, a hadosztály-parancsnokságot Molnár tábornokra bízták. Balassa Bélát ezredessé léptették elő. Időközben Hadfy a Lipót-rendet, Novotny a II. o. vaskoronát és a vezérőrnagyi rangot, Balassa a vitézségi rend II. o. kapta s a többi tiszték különböző kitüntetésekert nyertek.

³ Ez őszi keletgállicziai véres harczokban a balsors őt is orosz fogságba juttatta.

Éppen előttünk folytak a harcok, a *Blotnia* mocsaras erdejében, hol csak az út mentén lehetett előhaladni. Másnap, midőn a harczvonalba menet lovainkkal az útról letértünk, majd elsülyedtünk a mélyen lesüppedő ingoványban. Három huszárló előőrsi szolgálaton belé is sülyedt, gazdáik nagynehezen kivergődtek. Képzeltető, mily nehéz lehetett itt az előhaladás. Mégis június 27-én már az erdő túlsó szélén állottak ágyúink. Az alatta lévő *Chlewczany* faluban volt a figyelő állomás, a szemben lévő dombokon és erdőben az oroszok. Remekül dolgoztak az ágyúk (a hatást másnap az orosz állásokon láttuk), de az orosz lövések is az ágyúk körüi jártak, szerencsénkre kártétel nélkül.

Itt kóstoltam belé a háború izgalmába. Második hadiszállásunkat a mi Balatonunkra emlékeztető *Blotnia* erdejében, *Poduhi* faluban tartottuk (jun. 27.). Ki autón, ki lovon, ki gyalogszerrel ment oda, a tábori konyha és podgyázkocsik hosszú vonatától kísérve. Ott a regényes erdei tanyán elunván az ágyúk dörgését hátulról hallgatni, alkalmat kerestem és nyertem előre lovagolni az erdőn túli harczvonalba, hol ütegeink állottak s lőtték a szemben álló oroszokat. A gyalogság sikeresen támadott, s bár nehéz, mocsaras talajon kellett áthatolnia, de minden akadályt legyőzve behatolt az ellenség sáncaiba, s a kik el nem estek, vagy nem menekülhettek, azokat elfogta.

Mikor estére a mocsárerdő hadiszállására visszalovagoltunk, hosszú sor orosz fogolylyal együtt érkeztünk. Szabad ég alatt, lampionok fénye mellett

katonazenével fűszerezve folyt a vacsora. Rövidre fogtuk, mert a tüzérség dandárparancsnokával hajnalban indulandó voltam a kivívott további tüzérségi állásokra.

Csűrben hálva, a csípős levegő is segített korán kelni s félőtkor már lovon ültünk, hogy hamar oda éjünk, hol az ágyúk az ellenségtől a megelőző nap elfoglalt magaslaton fel voltak állítva. Chlewczany falun áthaladva, a dombélen, a szemben álló ellenség szemeláttára kellett ellovagolnunk, néhány srapnel-lövés által üdvözöltetve Belz felől.

Junius 28-án a mi ágyúink a Leopoldowka-major mögött állottak kettős rendben.

Innen lőtték Belzet, melynek ostromát alább elbeszélem.

Ezen a vidéken Belz és a szomszéd Sokai város volt utolsó megerősített állása az oroszoknak. Belzből kiveretvén, csak az orosz határ magaslatain s a Búgnál állottak meg. Útközben minden nemesi udvarházat, gazdasági épületet felgyújtottak. Fellobbanó láng- és füstoszlopok jelezték útjokat. A népet is nagyrészt maguk előtt hajtották.

*

Az orosz határig még csak egy éjjeli szállást tartottunk, előbbre menve vagy tíz kilométerrel, *Staje* faluban, Belz mellett, átkelve a Solokija folyó mocsaras, tőzeges vidékén. Egy rutén házikóban, szép kis parányi szobában, szemben a hadosztályparancsnoksággal, kaptam éjjeli szállást.

— Magunkkal vittük orosz foglyainkat, elől a

zenekar, közben ők, hátul a hadosztály huszár-százada.

Egy civil-szakasz is csatlakozott hozzánk, orosz fogságból szökött menekülő katonáinkból, kik a telet a Blotnia erdősegeiben lappangva töltötték, úgy éldegélve, mint hajdan nálunk a Bakony bujdosó «szegény legényei». A lakosság is támogatta őket, ellátták lopva ruhával, élelemmel. Közben vadászgattak, zsákmányoltak és guerilla-harczot folytattak a rajok vadászó kozákokkal.

Innen én másnap (jun. 29.) előre lovagoltam huszárommal *Korczmin* faluba, hol a kassai 9. honvédezred táborozott. Ebédre hívtak meg «a temető árkába»,

A huszárok a falun innen az erdőben tanyáztak, Molnár tábornok az erdőszlakban, Juhász és Nyék-hegyi őrnagyok a faluban lévő úrilakokban) Pongrácz százados elől, a falun túli temető ákáczfái alatt. Az ő tisztikarával ebédeltem, tábori sátorlapon. Zsúpszalma ülőszékkel tiszteltek meg, de nem akartam «extrázni», jobban esett a gyepszőnyeg. A tábori ebéd jobban esett így. Még borunk) sörünk is volt. De nem igen merülhettünk belé a bankettezésbe, mert egy órákor futár érkezett, hogy felszedni a sátorfát és előre az orosz határ felé. Alig maradt időm, hogy szót válthattam szülőföldem, az abaúji Hegyköz fiaival.

Megfűtták a trombitákat, felemelték a zászlókat, a legénység sorakozott s indultak a «gránicz» felé.

Én visszalovagoltam a huszárokhoz s ott vártam még a hadosztály-parancsnokság érkezését, nehogy

az eltűntek közé sorozzanak. Hozzájuk csatlakozva mint sereghajtók zártuk be a hosszan kígyózó nagy karavánt, melyet német ágyúütegek is tarkáztak.

Így vonultunk még 4—5 km. távolságra, míg[^] nem elértük Oroszországot.

Az első csapat, mikor a határra ért, elénekelte a «Hymnus»-t, a zenekar rázendített a Rákóczi-indulóra s úgy vonult be az ellenség földére.

Átkelve a határon, az első orosz falut teljesen üresen találtuk, úgy a többit is, egészen Tyszovcéig. Erőszakkal hajtották el a népet: orosz és lengyel vegyesen, azzal az ijesztgetéssel, hogy jönnek a németek és a magyarok, vad, kegyetlen nép s mindenkinek elvágják a nyakát. Itt hagyatták velük ezt a gazdag, termékeny földet, rengő kalászos mezőivel, melyek már az aratásra vártak. Azzal biztatták őket, hogy Szibériában kapnak kétannyit helyette. A lengyel nemeseket is elhajtották.

Az első orosz falu (Repnin) lengyel nemesi kúriájában, a hói megállottunk, a kozákok összezúztak és törtek előttünk mindent: bútorokat, felszerelést, zongorát, ágyakat, még az ablaktáblákat is. Százados hársfák köröndjében, fasorában és parkjában ütöttük fel sátorfánkat és ünnepeltük víg zeneszóval, köszöntővel, pezsgővel az új honfoglalás magasztos pillanatát.

Másnap tovább, faluról-falura. Harmadnap Nabrozs faluban pihenő, várva a szomszédos hadtest előrenyomulását. Én ezt használtam fel Belzbe

vissza gépkocsikázásra, az ostrom eredményének ki-
puhatolására.

Oroszországba érkezésünk negyednapján Honiati-
cén egy lengyel nemes, RULIKOWSZKI Zdzislaw emele-
tes szép kastélyában pihentünk meg. A mi szabad-
ságharczunkban résztvett s Nagyváradon vértanúi ha-
lált szenvedett Rulikowszkinak rokona. De őt magát
nem találtuk otthon, mert az oroszok őt is el pa-
rancsolták. El kellett hagynia szép gazdaságát,
drága bútorzatát, remek műtárgyait, képtárát. Mi
megkíméltük; de kérdés, hogy az utánunk jövő
hadak nem dúlták-e fel azóta a kedves otthont.
A távollevőknek még békében sincs igaza; hát
még háborúban! Félnapig időzhettünk csak a Ruli-
kowszki-kastélyban. Jött a telefon-rendelet, hogy
tovább előre a muszkák nyomában. Lóra pattan-
tunk tehát újra s nyargaltunk tovább a homokos
úton, kerülgetve a Hucsva-menti mocsaros lápo-
kat. Ezen a napon nem kevesebb, mint 30 kilo-
métert lovagoltunk. Ez még hagyján; de a gyalog
hadaknak még ezt is meg kellett pótolniok néhány
kilométerrel, hogy utóljérjék a muszkákat. Jó mé-
lyen, mintegy 40—50 kilométernyire voltunk bent
Orosz-Lengyelországban. Aznap reggel elhagytuk
Tyszowcét is, melynek neve a múlt őszi har-
czokból ismeretes. Jellegzetes orosz házak, fából,
czifrán faragott erkélyekkel, sok keleti vonással.
Itt a zsidók itthon maradtak, köztük igazi, gyanús
külső orszok is. Fialat férfiak, átöltözött kato-
nák lehetnek. Majd kisül a vallasnál, mert a tá-
bori csendőrség éber és körültekintő.

Útközben két saját röplőnk karcsú sasalakja szállt el felettünk. Majd egy orosz *testnélküli* repülő kattogott körülöttünk kétezer méter magasban s szállt vissza jelteni, hogy mit látott. Bombagombócczal nem kedveskedett, mi sem lőttünk reá.

Előttünk égtek az orosz falvak. A muszka saját népét sem kíméli, ha lengyel és nemes s főként ha nem engedelmeskedik a távozási rendeletnek.

Szóltak az ágyúk, a gépfegyverek, kelet és nyugat felől, az előőrsök kozák szotnyákról és megerősített állásokban várakozó hadtestekről hoztak jelentést. De a mieink a győzelem mámorától megittasulva, nem ismertek akadályt s vígan robogtak előre — győzelemre!

VII.

BELZ OSTROMA.

Jún. 28.

Galiczia északkeleti határszélén fontos hadászati pont a kis *Belz* városka, mely nevezetes szerepet játszott a régi Lengyelország történetében és a mostani háborúban is.

Magyar történeti emlékek is fűződnek hozzá. Nagy Lajos királyunk itt szerezte ama érdemeinek egy részét, melyek őt a lengyel trónra juttatták. — Anyai nagybátyja, Nagy Kázmér lengyel király uralkodása idején (a XIV. század közepén) a litvánok foglalták el. Visszafoglalására a magyar király hadat vezetett a lengyel király segítségére 1352-ben. Kemény ostrom volt. A Solokija partján épült város erődítményekkel és falakkal volt körülvéve. Egyik, északkeleti sarokbástyája máig is fennáll, 1606 évszámmal jelölt vasajtó van rajta. Déli részén a folyó hídfője mellett álló Zameczek (váracska) volt déli erődje; most kolostor és templom.

Az ostrom hevében maga Nagy Lajos királyunk is megsebesült, a fején kapott «sulyok-dobás» következtében. A litván vezér sajnálatát fejezte ki, de egyszersmind figyelmeztette a királyt, hogy ne járjon elől az ostromban, mert nagyobb baja is történhet s ő nagyon sajnálná. — Nagy Lajos azt felelte, hogy a királynak jó példával kell előljárnia,

nálunk az a szokás. Nemsokára magyar és lengyel zászlók lobogtak a várfalakon.

Belz később is nagy szerepet játszott, mint a róla nevezett vajdaság (palatinatus) székhelye. A XVI. század végén Báthory István sógora, Zamojszki János kancellár (meghalt 1605) volt a belzi vajda, e keleti tartomány kormányzója. Báthory Grizeldis, Kristóf erdélyi vajda leánya volt a felesége, ki megfordult itt is, erdélyi udvarhölgyek és lovagok környezetében. Főbirtokuk Zamosc vára, nem messzire onnan, déli Oroszországban máig is mutatja a régi fény és pompa jeleit, melyet e kiváló államférfi és hadvezér egykori hatalmát és gazdagságát hirdetik. (Ld. alább.)

Ezeket tudva, elképzelhető, milyen élénk érdeklődéssel kísérem figyelemmel Belz legújabb ostromát, mely annak a VI. hadtest 39. hadosztályának jutott osztályrészéül, a melynek vezérkaránál tartózkodni szerencsém volt.

A leMBERGI csaták után menekülő oroszok üldözésében június 27-én jutottunk Belz környékére. A délről környező magaslatokról ezen a napon verték ki kassai, miskolczi, szepesi, liptai, kolozsvári, stb. honvédeink az oroszokat. Aznap este nagy sürgés-forgásról jött a jelentés a belzi pályaudvarról, honnan az orosz szállította értékeit. Nowotny tüzérezredesünk tábori ágyúit előre vitette a közeli Tehlow faluig s onnan lövette a pályaudvar környékét, leadván vagy 80 lövést.

Az igazi ostromra másnap (június 28.), került a sor. Erről, mint szemtanú, tehetek bizonyosságot.

Kora hajnalban elindulván a *Blotnia* mocsaras erdőben levő állásainkból, az ágyúkat a Belztől délre (m. e. 5 kilométernyire) emelkedő magaslatok egyikén, a *Leopoldowka* nevű majornál állítottuk fel. Ebben a megelőző napon még az oroszok tanyáztak. Az úri lakban alig felszáradt vértócsák mutatták, hogy ott volt a kötözőhely.

A kertben lövészárkok s a gránátok becsapódása által vájt mély, kerek gödrök s azok közelében orosz holttestek. Egyiknek a koponyája teteje gránátdarabtól lemetszve, agyveleje szabadon, legyek lakmároztak rajta; a másiké szétroncsolva, a harmadik még bekötözte magát, de elvérzett. A kik élve maradtak, fogságba kerültek. Másnap kikérdeztem őket. Vezetőjük egy hadnagy, moszkvai gimnáziumi tanár volt, az orosz nyelv és irodalom tanára. Gyöngén beszélt németül. Előlépett egy szeplős arcú zsidó fiú s ő válaszolt kérdéseinkre, hogy itt sebesült meg, négy ujját vitte el a gránátszilánk s kérte, hogy kötözését újíttassuk meg. Grodno mellől való szekeres. Semmi kétség, hogy ott sebesült meg. «Mir zájn gesessen in Majerhof Leopoldowka» — jelölte meg a helyet és mondta el a részleteket.

E mögött állottak a 8 centiméteres ágyúk, hátrább a 10 és 15 centiméteres taraczkok, négy üteg. Megfigyelő helyül a nagy csűr padlása szolgált. A többi gazdasági épületet felégették. Még füstölögtek a gerendák. A tágas csűr padlásáról néztük

távcsövön a célpontot, a lövések irányát és hatását.

A mi ezredesünk bemutatván a német tüzérkapitánynak, tüstént a távcső mellé ültetett, melyet a belzi nagy toronyra irányított. Megdöbbsentem, hogy a toronyra akar lövetni, de ő megjegyezte, hogy a toronyban szoktak a tüzérségi megfigyelők tanyázni s onnan el kell kergetni őket; különben is a torony irányában van a vasúti állomás, a hol az orosz pakol s a városban az oroszoknak erős állása van, s így meg kell őket minden irányban «sózni». A nép miatt — úgymond — ne aggodjam, mert a lakosság azóta már a pinczékbe menekült a figyelmeztetésül már leadott lövések után.

A telefonon leadott irányítás után az egyik 10 centiméteres taraczk kilötte a srapnelt. Hatalmas dördülés, éles sivítás után repült a halálmadár az alattunk lévő erdő felett, a mely felé katonáink raj vonala húzódott alá s ásta magát a földbe. Ötvenhatot számoltam, míg a belzi toronytól jobbra egy kis fehér felhő pattant szét, jelezvén a srapnel robbanását.

— *Nem talált!* — jegyeztem meg némi megnyugvással — a toronytól 20—30 méternyire robbant a lövés.

— *Wir werden schon corrigiren!* — válaszolta zavartalan nyugalommal a német tüzérkapitány és leadta telefonon útasításul az újabb számjelzéseket s csakhamar utána a parancsot, hogy *Feuer!*

Hatalmas dördülés után egy percnyi feszült vá-

rakozás s a második robbanás felhője éppen a torony felett tűnt elő.

— Szent Isten, a toronyba ütött! — szörnyülködtem. A német kapitány azzal akart megnyugtatni, hogy a látszat csal s valószínűleg a templom mögött, az állomás tájékán, éppen jó helyen eshetek le a srapel lövedékei. A harmadik lövés a templomtól kissé balra explodált.

Időközben felfedezvén a város nyugati végén az országút mentén elhúzódó lövészárkokat; oda a 15 centiméteres taraczkok gránátjait kezdtük lövöldözni. Itt a hatás szemmel látható és frappáns eredménynyel járt. A lecsapó gránát hatalmas porfelhőt vágott, mint egy tűzhányó kitörése, mire a közeli fedezékekben kétségbeesett sürgés-forgás volt észlelhető. A futóárok megtelt menekülőkkel, s az nem tudván mindeniket befogadni, néhány orosz a partra ugrott fel s hanyatt-homlok rohant hátrafelé. Jelentvén a távcsőn át tisztán látható kétségbeesett menekülést: a német kapitány telefon-rendeletére utánuk néhány srapel-lövést eresztettek. Újabb gránát, ismét rohanás és újabb srapneleső. A futóárkokban nagy tolongás, a partokon és országúton menekülő oroszok. A «végig-sózás» remek találatokkal nagyszerűen sikerült. Az oroszok úgy nyüzsögtek, mint a hangyaboly, ha belerúgnak.

A hatást jelezte az is, hogy az orosz ágyúk is megszólaltak, de szerencsénkre inkább a közeli erdő szegélyét lőtték, ott sejtvén a mi ágyúink állását. Néhány lövést mi is kaptunk, de csak a major udvarát szántották föl a gránátok, a csűr

s benne mi sértetlenül maradtunk. Mindez reggeli 7 és 8 óra közt történt.

Tüzérségünk egész nap ott működött, gyalogságunk a lövészárkokban őrködött, de ütközetre nem került a sor. Annál kevésbé, mert a Belzbe vonulás a haditerv beosztása szerint a szomszéd . bajor hadosztálynak volt fentartva. A bajor király a legközelebbi éjszakát abban a (prusinowi) erdőben töltötte, mely felett lövéseink elrepültek. Mi tehát nyugat felé tovább vonultunk és másnap délután átléptük az orosz határt.

A bajorok pedig másnap (június 29.) kardcsapás nélkül bevonultak Belz városába, melyet a mi tüzérségünk azt oroszoktól megtisztított, mint az néhány nap múlva Belzben hallottam.

VIII. LÁTOGATÁS BELZBEN.

Julius 1.

Belzet régi történeti emlékeiért és legújabb tűzéségi harcunk hatásának megfigyelése céljából látni óhajtván: orosz-lengyelországi második táborozásunk helyéről gépkocsival visszatértem a 20 km. távolságra fekvő városkába.

Igazán tanulságos kirándulás volt. Elhagyott, néptelen orosz falvakon száguldottunk át, szemben felvonuló hadak és élelmi vonatok nagy porfelhőket vágtak a homokos utakon. A galicziai völgyhajlásban, a vasútvonal közelében, orosz lövészárkok, drótsövények, felégetett udvarházak, falvak.

Belzbe érve, az északi bejáratnál a régi erődített városra emlékeztető tömör bástya tűnt föl. De legelőbb a vasúti állomásra siettünk. Az állomásépületet még a múlt ősszel felégették az oroszok; a víztartó kazán fel volt robbantva. A sínen egy MÁV III. o. kocsi állt, benne fejszecsapásokkal összetört padokkal, kályhával, bepiszkolva szándékosan és gyalázatosan. Az állomásról különben mindent elszállítottak, kivéve azt a nagy tömeg (mintegy száz métermázs) jeget, mely az újonnan épített jégveremben felhalmozva állott. Ebbe hűtöttük hidegételünkhöz a bort és a Salvator-vizet.

Az állomás előtti réten bokrok mögött volt fel-

állítva egy ütegük: négy ágyú. Az ágyúk helye előtt jobbra és balra két-két oldalt a tüzek fedezékei: másfél méter mély árok, méter magas, gye- pes hantokból kirakott mellvéddel. Két-két ágyú mö- gött egy-egy tisztí fedezék; lépcsőzetes mély verem, fagerenda és föld tetőzettel. Innen lőttek legheve- sebben mifelénk s mi is, kölcsönösen kevés kárral.

Az állomás tájékán lakók a pinczékbe menekül- tek az ostrom alatt, tehát nem sokat tudtak mon- dani az eredményről. A múlttól annál többet tud- tak; egyebek közt, hogy 20—30 vonat ment át naponként az állomáson s június 28-án ment el az utolsó csapat, mely a hidat fölrobbantotta.

A városba visszatérve, megnéztük és lefényképez- tük a múlt őszszel felégetett házak romjait, melyek között a lakosság nagy része most ideiglenesen fabódékban tanyázik. A házak egy része megmaradt, gránátlövések által megrongálva.

Megmutatták azt az emeletes házat, melyben most a tüztisztiztek tanyáztak s melynek padlásáról (nyílást csinálván a cserépfedélzeten) távcsővel vizs- gálták a mi szemben levő állásainkat és a lövése- ket irányították. Tehát mégsem a toronyból, a mint a német tüztisztiztek gondolták.

Stangel Áron ószeres, kinek apró kis háza szem- ben állott velük, ablakából leste, miként kémlelik tábori nagy távcsövön a mi ágyúink rejtekhelyeit, csapataink mozdulatát s hogy adják a jelzést a felénk tüzelésre.

Ezek június 28-án este felszedték telefon-veze- tékeiket és eltávoztak.

Szemlélődésünk alatt mind több és több ember, hosszú kaftános zsidók vettek körül bennünket.— Nem győzték felpanaszolni keserveiket, káraikat, szenvedéseiket, a mi az oroszoktól nekik kijutott. Tízen is beszéltek egyszerre. Hogy jobban megérthessük, a legértelmesebbnek látszó öreg zsidót kértem, hogy beszélné el észleleteit. De ő egy jelentős kézmozdulattal, hogy «füle van a falnak» tudtál adta, hogy nyilvánosan nem lehet mindent elmondani, hanem közeli leégett háza mellett épített fabódés lakásába hívott s ott harmadmagával rendszeresen elbeszéltek az orosz uralom zsarolásait.

Főként az utolsó két nap — úgymond — mikor már lőttük őket, siettek a lakosság kifosztásával. A vagyonosabbakat már előbb összefogdosták, hogy elszállítsák; 500—200—100 rubelelkel váltották meg magukat. A végén mégis elvittek négy gazdag zsidót és négy keresztényt, köztük a lengyel kath. papot, Honorszki Vladiszlávot, Woinarowszki vasúti főnököt, Kowalszki Vincze polgárt és Prudziejewics, adóhivatali főnököt.

Június 27-én összeszedték a zsidókat a pinczék-ből is. Az asszonyokat és gyermekeket bezárták a zsinagógába, a férfiakat — mintegy háromszázat — elhajtották és bezárták a városon kívül pajtákba, disznóólakba. Megmotozták őket és a ruhájukba bevarrt pénzüket elszedték, egyiktől (megmutatta, hol volt bevarrva) ötszáz koronát. Az asszonyokat is végigtapogatták s a hol pénzt éreztek, ruhájukból kivagdalták. Gyors futásuk után azonban megmenekültek. A városnak mintegy hatezer lakója

volt. Hetvenöt százaléka zsidó, de fele elme- nekült.

Közben még nagyobb lett a csődület, úgy hogy nagynehezen tudtunk kibontakozni a tömegből, mely egyre sűrűbben vett körül.

Felkerestük az épen maradt lengyel katolikus templomot. A fiatal vikárius: Bliharszki Thaddeus fogadott, kalauzolt és magyarázott. Elmondta, hogy ők két előkelő huszártisztet hónapokon át rejtegettek a kolostor egyik kis czellájában, mígnem sikerült lengyel származású orosz katonák segítségével megszöktetni őket.

A templom mellett ugyanis régi kolostor épület áll. Alapítása évül 1275 van följegyezve egy olajfestményű kép felett, a mely Semovit herceget ábrázolja, díszruhában, térdeplő helyzetben, a ki 13 94-ben három falut adományozott a kolostornak.

A vikárius elbeszélte, hogy az ostrom (junius 28.) napján a kolostor kápolnájába sereglett össze a nép s ő épp az oltár előtt misézett, mikor az első srapel-lövés explodált, a minek fellobbanó fényétől ő önkéntelenül félrehúzódott. A második lövés a templomba csapott le, átütötte a mennyezet vas-tag gerendáit és az oltár előtt esett a földre. Szerencsére a templomban senki sem volt. Ez a robbanás 7 óra negyven perczkor történt. A harmadik robbanás a templomtól nyugatra egy vénasszonyt és egy tehenet ütött agyon.

Az idő és irány pontos megjelölése kétségtelenné

tette, hogy ezek a lövések azok, melyeket a német kapitány irányított s melyeket én a tábori távcsővel figyeltem s jegyzőkönyvembe egyidejűleg feljegyeztem a Leopoldowka-majorban.

Átmenvén a kápolnából az összekötő folyosón a templomba, ott tátongott előttünk a négyzetméternyi sötét üreg, a menyezet tetején, a vastag fenyő gerendákkal. A törmelékeket éppen akkor söpörték össze az oltár előtt. Nem hiába aggódtam tehát az ártatlan népért, mely nem a pinczékbe (mint a német kapitány hitte), hanem az oltár elé menekült. Szerencséjükre nem a nagy templomba, hanem a kápolna oltára elé s ennek köszönhették csodálatos megmenekülésüket.

A vikárius előhozatta az emlékül eltett két darabra vált srapel-golyót. A különvált vezető bronzszalagot elhoztam emlékül.

A szelíd kis papnak fogalma sem volt arról, hogy honnan jöttek a lövések. Csak annyit tudott, hogy az erdő felől, de hogy kik lötték? tán máig sem tudja. Én nem siettem felvilágosítani. Épen úgy nem tudók mi sem a lövések eredményét, ha itt nem jártam volna.

A templom átlőtt menyezetét a velünk volt Kaulich Rezső (az «Élet» munkatársa) lefényképezvén, azóta a lapokban is megjelent.

Siettünk a legnevezetesebb hadászati pont, a város nyugati végén álló lövészárkok megtekintésére. De akkor már a templom előtt álló gép-

kocsinkat százakra menő néptömeg által körülvéve találtuk. Azt hitték, hogy valami hivatalos kormánykiküldöttek vagyunk és mindenki el akarta mondani panaszát és kárát a bennem vélt «Ekszellenz»-nek. A vén asszonyok jajgattak, hogy nincs mit enniök, nincs kenyér a városban. Egy öreg zsidó mindenképp a lakására akart vinni, hogy ott mindent elbeszéljen. Hiába volt minden mentegetőzés, hogy nincs időnk. Felugrott a kocsi lépcsőjére és úgy vitette magát a megindított gépen jó darabon, míg a tömegeből kivergődhettünk.

A lövészárkoknál kínálkozott a legérdekesebb látvány. A város nyugati végén az országút alatt igen kedvező magas partszegély kínálkozott lövészárkok ásására, melynek hosszvonal a 4—500 m. terjedt s aztán derékszög alatt sarkot alkotva, tovább húzódott a vasútvonalon át észak felé és a szomszéd falvak előtt ment végig a völgyalápolón keresztül.

A délfelé néző vonal és a sarokrész tisztán látszott a mi tüzérségi állásunkról. A helyszínén láttuk aztán, hogy mily erősen ki volt építve, gerendákkal és földdel befedve és szabályos lőrészekkel ellátva. Előtte 30—40 lépésnyire két sor tüskés drótkerítés s még előbb posványos, mocsaras lár.

Rohammal szinte bevehetetlen erősség. Nem is került arra a sor, mert a mint feljebb írtam, a nehéz gránátlövészekre az oroszok kiugráltak és menekültek a gránát-eső elől.

A helyszíni szemle értette meg velünk a helyzetet. A lövedékeknek mély gödrei sűrűn sorakoz-

tak egymás mellé a lövészárkok előtt és után, közel a fedezékekhez. Úgy, hogy a szétpattant gránátdarabok részint megölték, megsebesítették, részint elrettentették az oroszokat. Az erős állást maguktól feladták és menekültek.

A mi honvédeink ott állottak 3—4 km. távolságra déli irányban beásva s a bajorok közeledtek délkelet felől.

Az oroszok a veszélyes helyzetet felismerve, június 28-án éjjel megkezdték a visszavonulást. Június 29-én hajnalban átvonultak a szomszédos falvakban állott orosz hadak s követték öt óraker a belziek — északkeletre — *Sokal* felé. — A szomszédos Zsuzsel falut már előbb felgyújtották. Herczeg Wieniawszki ott levő úri háza lobogó lánggal égését az előbbi nap reggelén borzadálylyal néztük. Három-négy falu égett egyszerre, jelezve az oroszok kegyetlen bosszúját.

A bajorok királya a június 28—29. közti éjt a prusinowi erdőben töltötte, mely felett lövedékeink az előtti napon elsivítottak. Június 29-én 8 óraker a bajor hadak kardcsapás nélkül vonulhattak be a mi ágyúink által megostromolt és kivívott Belz városába.

Nagy Lajos királyunk megdicsőült szelleme gyönyörrel nézhette a magas égből, hogyan harcolnak egykori vitézeinek ivadékai — félezer évvel az ő belzi harczi után.

IX.

A BELZI ZSIDÓK.

Július 1.

A galicziai zsidók sorsa az orosz uralom alatt általában keserves volt. Ők voltak a leggyűlöltebb és legüldözöttebb ellenség, a kik kíméletet még akkor sem nyertek, ha (a mint az is előfordult) az oroszoknak tettek szolgálatot. Ebben a gyűlöletben és üldözésben is volt fokozat. Mennél közelebb laktak az orosz határhoz, annál nagyobb volt az üldözés, nehogy eszökbe jusson Oroszország határát valaha még átlépni.

A nyugat- és közép-galicziai zsidó ellen még valamennyire enyhíthette a gyűlöletet, hogy ezek a *lengyel* lakosság rovására terjeszkedtek; de mert a kelet-galicziai zsidóság a moszkalofil *rutén* népség zsírján élt, azaz inkább csontján rágódott, ez még inkább fokozta ellenök a gyűlöletet.

Annyi sokan vannak és néhol oly összezsúfolva élnek, hogy inkább csak éldegelés a tengődésük. Ezt a nyomorult szegénységet még elviselhetetlenebbé tette az orosz pusztítás. Sohasem felejttem el azokat a képeket és alakokat, a melyeket *Belz* városában, Galiczia északkeleti határa szögletében láttam és azokat a keserves panaszokat és segélykiáltásokat, a miket ott hallottam.

— Brod, Brod! Nincs kenyertünk, gyermekeink

éhen halnak, — kiabálták a kétségbeesett asszonyok, kezüket könyöradomány után tárva ki.

A hajdan híres, történeti múltú város, melynek erősített falai, bástyatornyai, gazdag kolostora, templomai voltak s kormányzóság (vajdaság, palatinatus) székhelye volt, a hol Nagy Kázmér lengyel és Nagy Lajos magyar királyok véres csatákat vívtak litvánok és tatárok ellen (1352), most szegényes kis város, 6—7000 lakossal, melynek 75%-a zsidó. Jókora vidéknek lévén mégis vásárhelye, piacza, a kereskedés és kisipar némi jólétet teremtett, a mely meglátszott az emeletes házak romjain és maradványain.

Mert a város nagyrésze romokban hever, pusztá kormos falai merednek az égnek. A két (kath. és gör.-kath.) templomon és a zsinagógán kívül mindössze néhány ház áll épen, vagy gránátlövésektől kilyuggatva; a többinek csak romhalmaza, kéménye, vagy egy-egy erősebb, füstös fala dűledez. Maga a városháza is fedéltelen, leégett. A romok közt egy-egy bódé épült újonnan, menedékül a lakosságnak, melynek nagyrésze pinczékben tanyázik.

A várost az oroszok még a múlt év szeptember 10-én felgyújtották. Már augusztus 10-én bevonultak oda, sőt egyesek már augusztus 1-én (tehát a hadüzenet előtt) ott lappangottak a ruténeknél s fegyvereket, lőszert rejtettek el náluk. Augusztus derekán megveretvén Zólkiew táján, augusztus 18-án visszavonultak Belzbe, hová a mieink nyomultak ' utánuk és kiszorították őket. Augusztus végén és szeptember elején a mi kezünkben volt a város;

de az oroszok rettenetesen lötték, ostromolták, visszafoglalták és szeptember 10-én a házakat benzinnel, petróleummal leöntözték, felégették.

A városnak főbűne túlnyomólag zsidó lakossága volt s még hozzá az, hogy Belzet vakbuzgó orthodox zsidóság lakja, élükön a Galicziában talán leghíresebb csodarabbival, a ki szerencséjére idejekorán elmenekült. Elfutott a lakosság kétharmada is, de az ott maradt 2000 szerencsétlen eléggé megbűnhődött ezekért is.

A visszafoglalás után 2—3 nappal, midőn katonáink a szomszéd *Sokal* felé üzték az oroszot, első czivil látogató lévén Belzben, a nép apraja-nagyja az utczára tódult, körülfogott és nem győzte felpanaszolni keserveit.

Kétszáz főnyi kozák őrség tanyázott állandóan a városban, néhány zsandárral és egy biztossal, *oradnik*-kal. Ezenkívül hadtápláló parancsnokság volt ott. A biztos és a parancsnok rendszeresen zsarolta őket, minden árúra, szállítmányra adót vetettek, mind többet és többet. Mindenféle ürügy alatt bebörtönözték a népet és a vásárolni jövő falusi zsidókat, csak hogy váltságdíjat zsarolhassanak rajtuk. A *nogajka* is állandóan működésben volt: 5—10—23 korbácsütés kijutott mindenkinek. Az adót nem fogadták el rubelben, csak osztrák pénzben, mert így másfél annyi értéket kaptak. Minden zsidóra 5—6 rubel fejadót vetettek ki havonként.

A zsarolás és rablás fokozódott, midőn már látták, hogy nem sokáig tarthatják kezükben a várost. A vagyonosabb embereket összefogdosták túsok

gyanánt való elszállításra, de 200—500 rubelért elbocsátották őket, hogy menjenek haza és rejtőzzenek el. Helyettük aztán másokat, kik váltságdíjat fizetni nem tudtak, fogdostak össze és szállítottak el Oroszországba.

Megkezdődött a szemérmetlen rablás is. Régebben megelégedtek az órákkal és pénzzel. Most már revolverkeresés ürügye alatt lehúzták és elvették a csizmákat is. Lehúzták és elvették a kabátot és nadrágot is. A pénzt a zsidók óvatosságból bevarrták a ruha bélésébe, de az oroszok végigtapogattak férfiakat, nőket és a hol dudorodást éreztek, egyszerűen kivágták és mindenestől zsebetették. Egy öreg zsidó megmutatta, honnan kutatták ki és vették el néhány száz koronáját. Egy csinos fiatal zsidó menyecske megmutatta ruhája kivágott szegélyét. Csodálom, — mondám — hogy el nem vitték őt magát is. Nyugat felé szívesen jönne — felelte — de keletre nem vágyik. Végül a lakásokat is kirabolták és szekerekre rakva bútort, evőeszközöket, edényeket elvittek. Leszedték a zsinagóga homlokfalát díszítő negyven rézgömböt is, melynek darabja állítólag ötven koronába került. Búcsúzól a rutének közt kiosztottak ötven zsák lisztet.

Végül összeszedték a zsidókat a pinczelakásokból s a nőket, gyermekeket bezárták a zsinagógába, a férfiakat (vagy háromszázat) magok előtt hajtották, s a szomszéd falvakban bezárták ólakba, istállóba. Onnan szökdöstek vissza, mikor az oroszok menekültek. Késsél Jontef, terménykereskedő, az én

koronatanúm, az utolsó hetet egy lengyel paraszt padlásán rejtőzködve töltötte, tejen éldegélve védője jóvoltából.

A gyilkosságtól sem irtóztak a kegyetlen barbárok.

Egy szegény zsidó a mi ágyúlövéseinkre azt találta mondani, hogy jönnek már *a mieink*. Elárulattván, megköztették, a trágyadombon végighúzogatták s aztán kivégezték. Hitsorsosai kérvén, hogy eltemethessék, még azt sem engedték meg, hanem a holttestet darabokra vagdalva, a kutyáknak dobták oda — *a mieink* szóért.

Képzeltető, mit érezhették a szerencsétlenek, midőn a mi ágyúink megszólaltak és kitakarították a bitorlóktól Belz városát.

A rettegéstől még azután sem szabadultak meg, mert még egy hónapig dörögtek az ágyúk a húsz kilométernyire fekvő szomszéd városka, *Sokal* vidékén, a honnan az oroszok Belz és Rawaruszka felé visszatérni s a mi észak felé nyomuló seregeinket hátbatámadni kísérleteztek.

A belzi zsidók is elmondhatnák, hogy megbűnhődtek a múltat s jövődőt.

X.

OROSZ-LENGYEL MEZŐKÖN.

A FRONTON.

Július 10.

Az orosz-lengyel mezőségen vígan szól a kasza; magyar katona veri-feni és forgatja. Gyönyörű kalásztenger borúi rendre utána. A markokat sem arató leányok, de markos legények kötik kévékbe, rakják keresztbe. Ilyen víg aratása régen volt a magyar katonának, kivált ha arra gondol, hogy a muszka akart aratni Magyarországon s ime, mi aratunk a szarmata síkságon. Az angol-francia társas-czég ki akarta éheztetni a kettős szövetséget s ime, a német arat Belgiumban is s lesz annyi kenyérünk, hogy elláthatnék akár Angliát is.

«Welche Wendung durch Gottes Fügung!» Arat ugyan a muszka is nálunk, de — mint fogoly — nekünk; s mi mint hódítók náluk, — magunknak.

Milyen kár is lenne azt a remek, gazdag termést veszendőbe hagyni. Nagykalászu, magasszárú, sűrűnőtt gabona- és búzatáblákat hagyott hátra a szerencsétlen menekülő nép, kiket a kozák erőszakkal hajtott el szülőföldjéről a bizonytalan sors kétségbeejtő nyomorába. Milyen szívvel hagyhatta oda házát, kertjét, erdejét s főként azokat a szép terméssel kínálkozó gyönyörű mezőket, melyek mint

megannyi terített asztal, dús lakomára hívogatott.

Magával vitte a nép minden felkelhető ingóságát, lábas jószágát, a kisszéktől az ágyig, a csirkétől a tehénig. A melyik nem bírt lépést tartani a gyorsan menekülő népvándorlással, azt elpusztították. Úton-útfélen elhullott marhák, leszúrt sertések felpuffadt tetemei fertőztették a levegőt, míg a seregek nyomán előrevonuló *hadtápláló* csapatok el nem *etablirozták* az útból e kellemetlen illatú orosz emlékeket.

Bár a fekete és ezüst bolhákat is mind elvitték volna és a legyeket, melyek már most is olyan szentelenek itt, mint nálunk a hírhedt őszi légy. De az orosz kultúra és tisztaság emez áldásaiból minket is akartak részesíteni. Nyár lévén, könnyű ugyan védekezni ellenük. Ott, a hol víz és idő van rá, magyar bakák lubiczkolnak és a huszárok lovakat úsztatnak a tavakban, a melyek ugyan inkább a Fertőhöz, mint a Balatonhoz hasonlítanak.

A visszamaradt vagy hazatért kevés lengyelség mondja, hogy sírva-ríva menekült az elhajtott nép, átkozva vezetőit, a kik ebbe a nyomorúságba kergették.

Ezek a hullámos, szép orosz-lengyel mezők az erdélyi Mezőségre emlékeztetnek. Azzal a különbséggel mégis, hogy itt nem oly nagyok a terület hullámzásai s mindenfelé erdők sötétlenek a falvak határaitban. De termékenység dolgában kiállják a versenyt. Remek gabona-, búza-, árpa- és zabtáklák változtatják egymást; a burgonya-, cukorrépa-, pohánka-, s a takarmány-termés is elsőrendűnek ígérkezik.

Galicziában, a hol az orosz öt millió értékű vetőmagot osztott ki, szintén jó terméssel dicsekszenek a lakosok, pedig félakkora áldás sem mutatkozik; a kalászos élet apróbb és ritkább, a kapás növény is gyöngébb.

A déloroszföldi aratás, ha lesz rá elegendő munkaerőnk, a magyarországi jószágával fog vetekedni. Nem kicsinylendő dolog, mert a Visztulától keletre a Búgig négy-öt vármegyényi orosz terület van a kezünkön eddigelé s a Visztulától nyugatra a kettős szövetségé jóformán az egész terület, a mély felér Erdély termésével.

Íme, így sült el visszafelé ellenségeink kiéheztető politikája. A velencei éhező asszonyok üres fazekait, melyekkel a városháza előtt tüntetnek, lenne miből megtölteni. De mivel pótolja majd a hű szövetséges talián az idegenforgalom s az adriai fürdőközönség elmaradásának óriási kárát? A rimini újság sem egyhamar fogja magyar vezércikkkel üdvözölhetni a «magyar testvér» fürdővendégeket, kik évenként sok ezerszámra tapostuk a kék Adria homokos partjait. A berlini étellapokon az olasz saláta: *Banditen Salat* és *Ferrater Salat* néven szerepel. A *Dreibund* szerintük két részből áll: egy *Treibund* és egy *Vagabund* részből. A német újságok az olasz hadijelentéseket *Wetterbericht*-nek nevezik, tekintettel az időjárással való mentegetőzésre. Ők nem egyhamar fogják elfelejteni és megbocsátani a *Macaronifresser-náció* hitszegését. Remélem, mi sem.

Visszatérve az orosz nép kitelepítésére és a falvak kiürítésére: a híradások szerint ez taktikai okokból történt legyen, hogy a mi hadaink előrehaladását, illetőleg ellátását gátolják. Hát lehet ebben is valami. De a kiéheztetés taktikája, a mi jó lehetett a XI. században, midőn I. Endre és Béla királyaink IV. Henrik német császár hadai előtt a Dunántúl mindent elpusztítottak s a mi némileg Napóleon ellen is hatásos volt Moszkva felé vonulása alkalmazásával, a huszadik században, a vasutak és a gépkocsik korában, elvesztette harczdöntő jelentőségét.

A harczoló seregek nyomában ma már ott vannak nemcsak a lövészet, de az élelmet szállító szekértáborok s a vasúttal az összeköttetést fentartó hadtápláló-oszlopok. És a mellett nyár van. A gabona megért, a burgonya bokros szára alatt ott a friss termés. Gyümölcs is akad, olyan a milyen. Minden cseresznye- és meggyfa mellett létra áll s két-három baka van egy-egy fán. Az éretlen álmát is szakgatják már. Annyi a mennyi majorság és lábasjószág is akad minden faluban. Tollufoszlanokok sűrű foltjai mutatják a koppasztások helyeit. A hová a katonaság lábát beteszi, ott megkezdődik a vadászat csirke, kacsza, liba után. Sorra kerülnek a mangaliczák is. A leszerelés és lenyergelés után vígan folyik a disznóperzselés és este a víg disznótor — nyáron. Ez is új dolog. Az a huszárszázad (melynek keretébe onnan kikerült huszárlovam az előremeneteleknél néha engem is besorozott) egyszerre öt disznót perzselt az udvaron. Válgék egészségükre. Azzal csitították el lelkiismeretüket, hogy

gondozó hiányában úgylis elhullottak volna. Mindez pedig csak ráadás, mert a tábori konyha bőven el látja a harcvezetőket is a katonákat.

Ott, ahol a katona ilyen jól él, a huszárló sem koplalhat. Bizony a huszár és a szekeresgazda nem szorul a szállított takarmányra. Van ott széna bővíben s a huszár a friss és éppen virágzó zabot is szívesen lekaszálja lovának, nem gondolva a holnappal. Hiába van ez ellen szigorú parancs. Mikor a kegyelmes hadosztályparancsnok rajtakapta a huszárt a tiltott zabkaszáláson s kérdőre vonja a tisztet is, ez nagy fürgeteget csinál s szidja a huszárt, hogy nem megmondtam, gazember, hogy nem szabad a zabot vágni — *nappal!*

A kiéheztetési taktika ilyen viszonyok között neveléses képzelődés.

A falvak kiürítésének főoka és célja nem is ez, hanem az lehet, hogy megmentsék a népet Oroszországnak arra az esetre is, ha ezt az országrészt végleg elveszítenék. Annyi az üres, betelepítetlen föld Oroszországban, hogy nem lesz nehéz a népet (mint a hogy ígérték) másutt kárpótolni. Nem is kell éppen Szibériába vinni őket, kaphatnak műveletlen földet eleget közelebb is. A Don vidékén annak idején félóráig is mentünk vasúton, míg falut láttunk. Egy Kubán-melléki kozák *atamán* azzal dicsekedett, hogy ő nagybirtokos, mert kétezer hold földje van; hatéves fiát is beíratta már kozáknak s annak ötszáz hold földje van. S mennyi utána évi jövedelmük? Semmi, — válaszolta, — mert nincs ember, a ki megművelje.

Ez a kelet-lengyelföldi nép pedig — sajnos — nagyrészt már orosz. Hová lett a régi lengyelség? Beolvasztották. Ez a vidék többnyire görög katolikus lévén, ezeket erővel kény szeri tették a görög keleti vallásra és mesterségesen eloroszosították.

Az orosz telepítési politika másfélszáz év óta nagy sikerekkel dicsekedhet. A régi katolikus egyházi és tönkrement lengyel nemesi birtokokat fölparcellázták s orosz parasztok közt osztották ki. Lengyel az ilyenből ki volt zárva. Lengyel nemes legfőlebb az udvarházakat vehette meg a hozzájuk tartozó belsőségekkel s megvesztegetés útján kivételesen néhány száz hold külsőséggel.

*

Az igaz (katolikus) lengyel igyekezett most is ott-hon maradni, de ez csak itt-ott sikerült. Egyik falu katolikus papja az erdőbe menekült az elhajtás elől s hadaink megérkeztekor visszatért. Legutóbbi házigazdánk (pózeni német kivándorolt család ellengyelesedett ivadéka), kinek két (ezer és hatszáz holdas) nagy birtoka van és a kinek mindkét udvarházában most hadosztályparancsnokság székel, lengyel gazdasági cselédjeivel és családjával szintén az erdőbe menekült és elrejtőzött. De rájöttek a kozákok és szidták, hogy miért nem menekül? Otthon maradt egy hordó pálinkám, érte küldtem s azt várom, felelte. Annál inkább elhitték, mert szeszfőzője van s a pálinka szóra a kozáknak is itvágya támadt, hogy azt már ők is megvárják. A pálinka csak nem érkezett, de közeledtek

a mi hadaink és három srapel-lövést bocsátván az erdőbe, a kozákok elmenekültek s a megszádlak lengyelek vígan jöttek vissza elhagyott falujokba.

A hadosztálynak ez a táborozása a *Zawalew* falu határában lévő Jablonczyzna-major gazdasági telepén történt, hol a gondozott parkban álló udvarházban a vezérkar kényelmes szállást talált, A parkban sátorokat feszítettünk ki s néhány parasztházban elég kényelmesen elhelyezkedtünk. A huszárok a nagy gyümölcsöskertben úgy éltek, mint a nyúlak a káposztásban.

Tulajdonosa LACHMAN József, kinek a szomszéd *Mionczyn* faluban még nagyobb birtoka és régi nemesi udvarháza volt, hol a hadtest másik hadosztályának parancsnoksága székel, KesztraneK altábornagygyal az élén. Itt volt a szeszgyár, melynek egyik szobájában az oroszok iskolát rendeztek be.

A nemesi kúriában gazdag régi könyvtár volt, mely a régi birtokostól WEGLENSKI Ferencztől maradt rá, a ki régebben orosz pénzügyminiszter volt.

Előbb orosz parancsnokság székel itt, a mely a parkban lévő kristálytisza gazdag forrást szent-víznek avatta fel, mellé keresztet és perselyt állíttatott a babonás nép számára, elhitetvén, hogy a vízben szűz Mária képe tükröződött vissza.

Ettől északra néhány kilométerre van *Grabowiec* városka, előtte a *Wolica* patakkal és mocsarakkal, a melyen túl az oroszok erősen kiépített betonos földváraikban erős állást foglaltak el. Ez volt a legerősebb védelmi vonaluk Lemberg óta, egy vonalban

Krasnikkal. Ennek áttörése véres harcokba került s közel kétheti előkészítést igényelt.

Mikor a földbirtokoshoz beszállottunk, kenyérral és sóval fogadott és másnap reggel kijelentette, hogy hetek óta most aludt először jól, rettegő gyermekeivel. Kétszázhusz lovából az oroszok csak húszat hagytak meg, jószágát földúlták, szeszgyárát fölégették, a vörösréz gőzkazánokat próbálták széj-jelvagdalni és elszállítani; de erre már nem volt idejük. Most a mieinknek örömmel engedte át. Kikerül belőle néhány száz ágyúgolyó.

Az ilyen visszamaradt lengyeliséggel hadvezetőségünk is kivételes kímélettel bánik. Megengedték nekik az aratást, azzal a kikötéssel, hogy a fölös termést nekünk kell megszabott áron eladniok.

Az aratásnak kedvez a harczvonalon beállott ideiglenes szélcsönd is. Az ellenséges hadak egy hét óta farkasszemet néznek egymással s csak tü-zérségi párbaj folyik s előkészület a nem sokára bekövetkező nagy mérkőzésre.

A repülők kölcsönösen kémlelik és fényképezik az állásokat, a magaslatok meg vannak szállva innen és túl. Az erdők rejtekhelyein lövőárkok és fedezékek tömkelegé épül. Elöl szöges drótsövények állnak gátul az éjjeli megrohanások ellen. Katonáink várják a jelszót az általános további támadásra. Időközben vígan harsog kedvderítésül a katonazene. A cigány bakák engedelemre elővették a hegedűket s bandába állva hol itt, hol amott hangzanak fel a sírva vigadó magyar nóták, melyek egy pillanatra visszaringatják az édes

otthonba a messze földön harcolók ábrándozó képzeletét.

Ez a szélső a közeli zivatar előjele. A Tomaszov—Zamosc közötti széles műút és Komarow környéke ontja a porfellegeket. A homoktenger hullámoz és kavarg. Az ágyúk és gépkocsik olyan homokhullámokat vernek maguk körül, mint a hajók a tengeren. A német nagy *kraftwagen* bele-süllyed a szürke homokba és alája rakott gerendákkal emelik ki. A nagy ágyúkat fatalpas gummi-kerekeken szállítják. *Puskin* verse jutott eszembe, hogy

Krim félszigetnek homok-oczeánján
Zökögve halad, megy a szekér.

Itt is nagy zökkenésekkel ugyan, de megy és előhalad a komplikált hadi gépezet.

*

Az álló harc jó alkalmat nyújtott a harcvonal meglátogatására. A legelső vonal zászlóaljparancsnoka ebédre hívott meg nyírfa-kunyhó erdei lakába, hová telefonhívása szerint tűzmentesen lehet eljutni. A tűzér-ség dandárparancsnokával s tűzér- és huszár-legényeinkkel korán lóra kaptunk s föllovagoltunk az ágyútelepek előtt a gyalogsági lövőárkokig. A magas erdőszelekről pompásan látszottak az ellenség állásai s a fölvert porfelleget előttük is elárulta, hogy a frontra vonul egy kis csapat.

Alig szállottunk le a lovacról, hogy utunk leg-veszedelmesebb részét gyalog tegyük meg, a leve-gőt éles süvöltés hasítja át s mire fejünket föl-kapjuk, lesve, hogy merre repül a halálmadár:

felettünk oldalt 50—60 méternyire robban a srapnel lövedéke. A vezető zászlóaljparancsnok őrnagy sietésre int, mert jönni fog utána a többi is. Alig mondja ki: sívít a második és a harmadik s a többi. De csakhamar bent vagyunk a legszélső kis erdőben, a melynek széléről mintegy páholyból nézzük az egy kilométernyi távolban öt-hat kilométer hosszan elhúzódó orosz lövőárkok ablakréseit. Néhány puszkagolyóval is kedveskednek; de annál nagyobb kedvteléssel állítjuk föl az ollós messzelátót (Scherenfernrohr) az erdőszéli földbástyába és kihívóan kaczerkodunk a közeli ellenséggel.

A tüzér dandárparancsnok idegeskedni kezd és visszatérésre nógat, mert neki sietnie kell útegeihez. Én kérlelem, hogy maradjon még, mert engem nagyon érdekel a dolog. Adjutánsa, ki a messzelátót igazgatja, azzal magyarázza az ezredes nyugtalankodását, hogy lovát félti a ránk irányított srapnel-lövésektől. Este a vacsoránál magyarázta még, hogy miért siettetett. Azért, — úgy mond — mert ha az ellenség észreveszi a messzelátónak a földsáncból kiemelkedő tükrös szarvait: tüzérségi megfigyelő állásnak vélvén, olyan gránát-tüzet indít, hogy onnan aztán nincs többé (néhány óra hosszat, esetleg sötét estig) menekülés. Egész nap pedig föld alatt ülni, nem nagy gyönyörűség.

A földalatti verempaloták pedig legfeljebb a gránátszilánkok ellen nyújtanak menedéket, de a teli találat átfúrja a legerősebb földfedezéket is.

Kedves tüzérségi tanítómesterem (a leMBERGI lenGYEL, Nowotny Ádám ezredes) nem vette zokon

engedetlenségemet, sőt erényül tudta be, mert a hadosztály vezérkara előtt fennen hirdette, hogy tanítványa *«wie tapfer sich gebalten»*. Pedig — őszintén megvallva — inkább az újdonság ingere s a tudni vágyó Kíváncsiság, mint a vitézség marasztalt a lövészárokban.

Ha tudtam volna, hogy az ellenséget a messzelátóval olyan könnyű tánczra csalni, hogy a gránátokat sem sajnálja, alig engedelmeskedtem volna később is a mesternek, hogy azt is kitapasztaljam, így megelégedtem a nekünk Szánt srapnelekkel, de azokat igazán nem adnám egy vaklóért.

XI.

A CSERKESZEK.

Augusztus 20.

A cserkeszekről sokféle ellentétes híreket olvashattunk a háború folyamán. Egyszer hogy megtagadták az engedelmisséget és visszavitték őket az ország belsejébe. Másszor hogy vad kegyetlenséggel harcolnak ellenünk és rémesen pusztítanak, rombolnak stb. Újabban azt olvashattuk, hogy a dumában interpelláltak, hogy miért bánnak a hatóságok oly kegyetlenül a Kaukázusban a mohamedán alattvalókkal, a kiknek fiai az orosz hadseregben harcolnak. Legújabbán ismét arról írtak a berlini és osztrák lapok, hogy augusztus közepén Szentpétervárott a mohamedán újonczok megtagadták az eskü letételét, hivatkozván a khalifa szent háborút hirdető kiáltványára. A mire gáradragonyosok jelentek meg, hogy letartóztassák őket s az elmenekült cserkeszekre vadászatot rendeztek és sok helyütt házkutatást tartottak.

A cserkeszeket s általában a többi kaukázusi népeket közelebbről ismervén (hónapokat töltvén közöttük húsz évvel ezelőtt a gróf Zichy-expedíció alkalmával), élénken érdeklődtem a cserkeszek viselkedése és magatartása iránt és óhajtottam megtudni a valóságot az ellentétes hírekkel szemben.

Tudtam azt, hogy a valódi cserkeszek szabad-

ságszerető nép, a mely nehezen tűri az orosz igát. Még egy emberöltővel ezelőtt Európa visszhangzott a cserkesz vitézség és lovagiasság magasztalásától. Nagy Katalin czárné idejétől I. Miklós czárig, száz éven át kitaróan védték szabadságukat és függetlenségüket az orosz ellen. Csak a múlt század ötvenes éveiben sikerült utolsó védbástyájukat, Hunib bérczeit a Dagesztánban, csselfogással elfoglalni és hős vezérüket, Shamylt, a muriditák főimámját, Bariatinszki Sándor herczeg orosz fővezérnek rabul ejteni. Jártam szülőfalujában Hunibon, szülőházának elvadult kertjében nefelejtset szedtem s találtam egy ágyúgolyót a kötörmelék között (1895 aug. 29-én). Ott ebédeltünk a sziklafalak alatt szép nyírfás erdőben, hol az elfogott cserkeszvezér kardját a győztes herczegnek átnyújtotta (1859 aug. 25-én).

A cserkeszek akkor sem hódoltak meg mindnyájan. Nagy részük 1864-ben kiköltözött Törökországba s ott, Kis-Azsiában és Rodostó tájékán kaptak letelepedésre földet és új otthont. Ismerek olyan cserkesz herczeget (két évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele a Turáni Társaságban, a cserkeszekről tartott felolvasásom alkalmával), a kinek nagyatyja még a Kaukázusban harczolt az oroszok ellen; atyja már török pasa volt, Damaskus kormányzója s ő maga a gazdasági akadémiát Budapesten végezvén, jól beszél magyarul s valamelyik Esterházy-uradalomban gyakornokoskodott, hogy törökországi nagybirtokát majdan okszerűen tudja kezelni.

Mikor a cserkeszek közt a Kaukázus északi lej-

tőin, majd a grúzok (georgiaiak) között a déli völgyekben jártunk, nem egyszer nyilatkozott meg előttünk ezeknek a népeknek titkos óhaja, hogy még valaha együtt fogunk harcolni a közös ellenség — az orosz ellen.

Ezeket tudva, érthetetlennek látszott előttem, hogy a kaukázusi népek, főként a cserkeszek, ádáz dühvei harcolnának ellenünk. Érthetetlen volt az is, hogy a vitéz, de lovagias és mindenekfelett vallásos mohamedán cserkesz nép olyan vad kegyetlenségeket és pusztítást követne el, a minőkkel őket általában vádolták.

A dolog nyitja és magyarázata abban rejlik, hogy a tulajdonképpeni cserkeszek, a *kabardok* festői népviseletét, a zsinóros hosszú attilát, a mellet díszítő patrontokokat, a derékszíjról lelógó kindsált (handzsárt), a szörme (asztrakán) kucsmát átvették a többi kaukázusi népek is. Ilyen nép pedig van egész légió (közel száz különféle fajú és nyelvű), melyeket a be nem avatottak a hasonló viseletről általában cserkeszeknek neveznek.

Pedig a *cserkesz* tulajdonképpen a *kabard* és annak rokon válfajai: az abaza, abadzeh, a sapzih, beszélni és más rokon (avar és hún) törzsek, melyek eredetükre nézve rokonok a magyarral s még inkább a székelylyel. Vallásukra nézve mohamedánok. Vitézek, vallásosak s mindenekfelett lovagias gondolkodásúak.

Ezektől merőben különböznek a többi számos kaukázusi népek, legfőlebb ruházatuk hasonló. Ezek közt aztán van vad, kegyetlen, garázda nép elég,

a kiknek viselkedése a valódi cserkeszt is — régiesen mondva — «bűzbe keveri».

Az igazi, mohamedán, *habard cserkesz* az, a mely a szultán szent háborúra való felhívása után megtagadta az engedelmisséget az orosz vezéreknél. Ezeket kellett külön vonatokkal elszállítani a Kárpátok alól Oroszország belsejébe. Ezekkel kegyetlenkednek otthon a hatóságok olyan mértékben, hogy még a dumaképviselők is megsokalták. Ezeknek a magatartását jellemzi az a két eset, melyet róluk a harctéren szavahihető emberektől, szemtanúktól hallottam.

Az egyik Przemyslben történt.

Az ottani várórségben kétezer cserkesz értesülvén a szultán fermánjáról, mely a szent háborút kihirdette, tüstént letette a fegyvert s tisztjeik arra kérték az orosz parancsnokságot, hogy őket más-hova küldje, a hol nem kell fegyverrel szolgálniok, mert nekik immár vallásuk tiltja a további háborút. Az orosz vezetőség várakozást parancsolt, míg megkapják a választ.

A válasz az lett, hogy ágyúkkal vették őket körül, halomra lövették s a vérfürdőből életben maradt 250 cserkeszt nyilvánosan végezték ki Przemyslben.

A másik jellemző eset Zólkiewben történt. Az ottani polgármester beszélte el, mint szemtanú.

A mohamedán cserkeszek ott is azzal a kéréssel fordultak az orosz vezetőséghez, hogy ne kényszerítsék őket vallásuk feje, a khalifa parancsa ellen tovább harcolni, hanem foglalkoztassák őket a front mögött egyéb hadiszolgálattal.

A felelet az lett, hogy kegyetlenül elverték és összekaszabolták őket s megkérdezték, hogy akartok-e most már a tűzbe menni?

A tagadó válasza orosz katonákkal vették őket körül s az összes renitens cserkesz ezredet halomra lőtték. Még ez sem volt elég, hanem hogy holttesteiket is meggyalázzák: a pöczegödörbe hányták őket.

Az igazi cserkeszek tehát nem a rabló, fosztogató kaukázusi népek, hanem inkább a háború számalomraméltó áldozata!

BRESZT-LITOWSZK ELFOGLALÁSA.1

Aug. 26.

Mikor az oroszok a galicziai várakat és városokat elvesztették, azzal vigasztalódtak és fenyegetőztek, hogy jöjjünk csak Breszt-Litowszk alá, ott majd megmutatják, hogy ki a legény a gáton. Ebben a hatalmas erősségben bíztak leginkább. S ez a bizalom nem volt pusztán kérdés. Látva a várerődöket, melyek a hadi technika legújabb és legmeszteribb fogásaival és módszerével voltak kiépítve, megértjük a nagy bizodalomát és reménységet, melyet ehhez a várerődlánczolatához fűztek.

Á mi hadvezetőségünk sem hitte, hogy a várak oly hamar és oly kevés áldozattal képesek lesz elfoglalni. A legnagyobb kaliberű ágyúk még meg sem érkeztek (útközben találtuk őket, a vártól száz kilométernyire)² a kisebb és középrendű ágyúk elegendőnek bizonyultak az erődök nem annyira szétrobbantására, mint inkább a várvédők erejének és ellenálló képességének a megtörésére.

1 A név a lengyel *Breszt-Litewsk* (t. i. a *litván Bzseszt*) elorosztításából származik. Ebben a szokottabb alakban Írom én is, magyaros (s = sz) kiejtéssel.

2 Előbb a hidakat kellett megerősíteni és alátámasztani, mert a 30,5-es ágyúkat nem bírták volna el az orosz hidak, melyeket fel is robbantottak.

Az ostrom és a támadás előkészítésében nagy érdeme van a repülőgépes német aviatikusoknak, a kik oly pontos fényképfölvételeket készítettek az erődök másként beláthatatlan tömegéről, a rejtett árkokról, a drótsövényhálózatokról, a robbanó aknákról (melyeket ásatások idején, mikor még nem voltak befedve, fényképeztek le), hogy az ostromra készülők teljes és tökéletes képet nyertek az erődök alkatáról és a megoldandó feladatról.

A repülők jelentették azt is, hogy a városban nagy sürgés-forgás, költözködés észlelhető, naponkint negyven-ötven vonat indul és megy észak felé — szállítva a hadi anyagot s a népet. Ezeknek nagyrésze szekereken távozott, negyven kilométernyi hosszú menet torlódott össze belőlük a városból északkelet felé vezető országúton.

Ez a lázas költözködés siettette az ostrom előkészítését és megkísérlését.

Breszt-Litowszk várerődítvényeinek magvát a várostól nyugatra, a Búg folyó ágai által körülölelt czitadella alkotta. A folyó két ága, vízárkok s az előtte elterülő mocsarak megközelíthetlenné tették ezt, a várépítéset művészetével és mindenemű fogásával szinte bevehetlenné alkották várat.

A czitadellától nyugatra hat-nyolcz kilométer távolságra húzódik el félkörben a belső erődnyal. A legerősebb a Koroscsin falu alatt, álló 141 m. magaslati erőd (hat kilométernyire a vár magjától; a

czitadellától). Alább, ettől délre, a czitadellától délnyugatra, mintegy nyolcz kilométerre fekszik a Kobylani falu mellett épített erőd, a Biala felől Bresztbe vezető műút déli oldalán.

Ez a két erőd szerepelt leginkább az ostrom történetében. Mindkettőt Arz gyalogsági tábornok VI-ik, kassai hadtestéhez tartozó csapatok vették be. Az utóbbit Hadfy hadosztályának magyar honvédéi, az előbbit Kesztranek altábornagy hadosztályának lengyel, sziléziai és morva ezredei közül főként a 20-ik ezred, melynek Tarnow a hadkiegészítő kerülete.

Ez előtt a nyugati erődöv előtt az oroszok öthat kilométer távolságra még külön külső előerődövet építettek, földsánczokat ástak, azokat drótkerítésekkel látták el, úgy hogy ezeknek az elfoglalása is valóságos ostromot igényelt.

A koroscini erőd 141 méternyire kimagasló földnyúlványon épült, vastag betonfalakból alkotott állásokkal, lőrésekkel, vassin-tetőzettel, a mely biztos védelműl szolgált a becsapódó gránátszilánkok és srapelgolyók ellen. A betonfalak még a mozsárágyúk teli találatainak is ellenállottak. Az erőd minden oldalról tüskés dróthálózattal van körülvéve. Nyugati oldalán, a honnan az ostrom és a támadás történt, kívülről láthatatlan, mély és ötvenhatvan méter széles árok húzódik el, teljesen bér szöve drótsövényzettel. Ennek védelmére még külön bástyaerőd (ú. n, koffer) épült, az árok északi végén, lőrésekkel, a melyekből gépfegyverekkel lőhették volna az erőd árkába hatoló ellenséget.

Az árok egy részét víz borította el, a mi még inkább megnehezítette az erődhez való férközést.

A sánczárók előtt az erőddel egymagasságú dombvonulat van, a mely alatt még egy drótsövényhálózat s előtte robbanó aknák védik a hozzá közeledést.

Ilyen sokszoros akadályok áttörése után lehetett csak az erődöket megközelíteni és mégis sikerült a behatolás.

Az oroszok külső erődvonala, melyet az ostrom előtt rögtönöztek, ez előtt a belső erődöv előtt még öt-hat kilométer távolságban állott. Koroscsin előtt állott öt kilométerre, Dobryn falu mellett az erdőben az egyik földsáncz; Kobylani előtt hát kilométerre, Wolka-Dobrinszkája falu mellett, a bialai műúttól délre, a másik rögtönzött földsáncz-támasztópont, melyeket erős fedezékes állású lövészárkok kötöttek össze.

Itt az erdő, melyben az oroszok állottak, még külön is védelmet nyújtott a támadás ellen.

Ez ellen indult meg a mieink: Arz hadtestének támadása augusztus 24-én. Száz ágyú ontotta a tüzet az erdő és az előerődök felé, a mi az oroszokat ottani állásaik feladására kényszerítette. Augusztus 24—25-ike közt való éjszaka az oroszok ki- és a mieink bementek az erdő közt levő állásokba.

Augusztus 25-én már a mieinket lötték, ágyúzták az oroszok az erdőben és bombázták az orosz

repülők a híres Szikorszki-féle repülőgépekről, de kevés eredménnyel.

A mi nehéz taraczkjaink és mozsaraink is elkezdtek ekkor az orosz erődöket löni, főként a koroscsinit és a kobylánit.

A föld rengett a rettenetes ágyúdörgéstől. Repülők irányították a lövést, s oly jól be voltak löve az ágyúk a célpontokba, hogy még sötétség beálltával is eredménnyel folytathatták az ágyúzást. Hogy nem eredmény nélkül, mutatják az erődökben tátongó hatalmas földtölcsérek, a beton állásokról lefolyt vérpatakok nyomai, az erődök udvarán domboruló friss sírok. Az egyikén három kereszt állott s mellé támasztva a csár, a csárné és a kis mosolygó képű fiatal csárevics rányába foglalt képei, melyek előbb az erődparancsnokság falát díszíthették. Talán valamelyik elesett főtisztet tisztelték meg vele.

Augusztus 25-én kiadták a parancsot az erődök délután fél öt órakor kezdődő ostromára.

A bialai műút két oldalán Arz hadtestének Hadfy hadosztályához tartozó honvédéi támadtak — a kobyláni erőd ellen. Feljebb Kesztranek hadosztályának lengyelei indultak a koroscsini erőd felé.

Az erdőtől kijőve rajvonásban haladtak, illetően futottak előre és ásták be magukat az erődökből irányított lövések ellen. Újabb és újabb előretörések, ismételt beásások után mindegyre közeledtek a cél felé. Az ágyúk a tüzes záport innen és túl

rettenetes bömböléssel ontották mindkét irányban — pro és kontra.

Esti szürkületkor annyira megközelítették már az erődöket, hogy rohamra indulhattak. Honvédeink Kobyláni ellen a vasúti őrháztól rohantak előre. A tisztek kivont karddal vezették és buzdították a katonákat. Az előre! éljen! s az egymást követő felkiáltások hangzavara töltötte be a levegőt, a mely az emberi energia villámos szikráival látszott telítve lenni. Valódi szikrák és tüzek is repültek ide-oda, puskák, gépfegyverek, ágyúk, robbanó aknák tűzcsóvái világították meg az esti szürkületet. Az ádáz harc ezernyi képsorozata kábította el a nézőt.

Remek látvány volt, a mint honvédeink a drót sövény-akadályokhoz jutottak s azokat ásóval, szuronyal, puskatussal vágták, tépték, szakították, kezükkel rángatták, húzták, lábukkal tiporták és az így tört csapáson rohantak előre.

A sötétség beálltával a köröskörül égő falvak és a háttérben égő város kísérteties fénye világította meg a harcosok árnyképeit.

Nyolcz óra tájon egetverő hurráh! kiáltás reszkettette meg a levegőt: a koroscsini erődbe a lengyeleknek sikerült behatolniok. — A bevehetetlennek hitt erőd elesett. Az ágyútűz annyira megtörte az oroszok ellenállását, hogy a rohamnak nem tudtak ellenállani. Védekeztek ugyan, mutaták ezt másnap a holttestek és még harmadnap is a mezőkön vánszorgó sebesültek, kik orvos után tudakozódtak tőlünk, akkor ébredvén csak fel félholtan seblázás álmukból. Kétségbeesett menekü-

lésüknek egyik jele, hogy még hivatalos telefon-jegyzőkönyvüket is ott hagyták, melyben két hónapnak telefonogramjai vannak bevezetve. Magamhoz vettem, ki tudja (majd küld), mily érdekes adatok lehetnek benne a várerőd védekezésének és az ottani orosz hadműködésnek történetéhez. Az eldobált fegyvereknek, lövészeknek, ásóknak stb. jókora sorát láttuk.

Kassavidéki, 9-ik ezredbeli honvédeinknek még nagyobb akadályokkal kellett megküzdeniök a kobyáni, mint a lengyeleknek a koroscini erődnél, mert midőn a drótsövényeken keresztül törték magukat, a robbanó aknákat gyújtották fel alattuk (szerencsére korábban, mint kellett volna), úgy hogy egyelőre az ostrom megakadt és csak újabb vakmerő, elszánt támadással sikerült az erődbe behatolni s a még makacsul védekezőket az árkokból kihúzni, üzni vagy megsemmisíteni.

Az éjszaka folyamán ez az erőd is a kezünkben volt.

A bialai műút mindkét oldalán, a kisebb erődítvényeknél is honvédek harczoltak. Ezek közül érkezett az első csapat, két szakasz honvéd, a hat kilométer távolságra fekvő város alá, melyet a Búg ága választ el a szárazföldtől. A fahíd égett (később sikerült eloltani). Pogány Kálmán főhadnagy (budapesti szépművészeti múzeumi tisztviselő) átúszott egy altiszttel a vízen, csónakot hozott át és azon vitte keresztül Meszticz 16-ik (miskolczi) ezredének legényeit, Kapusnyák Rudolf őrnaggyal, a túlsó partra, a hol kitűzték a magyar nemzeti

lobogót — elsőnek az elfoglalt városban — hajnali három óraker.

Versengés folyik, hogy ki ment be elsőül a városba: a koroscini erődöt elfoglalt lengyelek-e, az északi oldalon behatolt németek-e, vagy a mi honvédeink? Nem nemzeti hiúságból, de a történeti igazság kedvéért ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy *a mi honvédünk voltak az elsők égő városban*, mert ez bebizonyított tény.

Maga HADFY altábornagy mondotta nekem az égő Breszt-Litowszk falai között, hogy: «mi voltunk az elsők a városban s magyar, nemzeti zászló lengett először az elfoglalt városban».

Azt a másnap kiadott hivatalos jelentés is hangoztatta, hogy a vár kivívása érdekében az orosz-lánrész a honvédeké. Ez a lényeges; de a lényeghez a külső dísz is illik és jól esik.

Breszt-Litowszkkal a régi Lengyelország legerősebb keleti védőbástyája jutott kezünkbe s ez a fő és lélekemelő.

Visszhang Breszt-Litowsk elfoglalásáról.

Erre a cikkemre visszhangul és állításom megerősítésül Náznánfalvi Fekete József iparoktatási főigazgató úr Budapestről, sógorának, a harctérről általam is jól ismert MESTICZ JÁNOS honvédeztársnak a következőket tartalmazó levelezőlapját juttatta hozzám:

Az ostrom előtti napon, augusztus 24-én, ezt írja:

«Nagyon közel vagyok egy hatalmas orosz várhoz s az első vonalban; magam itt egy erdőben föld alatt, már három nap óta, egy fülkében, dandárparancsnokkal (Molnár tábornokkal). Remélem, néhány nap múlván ezen várnak is nyakára hágunk. Azzal ismét egy igen fontos határhoz érünk...»

Másnap (aug. 25-én) volt az ostrom.

Harmadnap (aug. 26-án) ezt írta sógorának (s ez eldönti a kérdést):

«Ezredem tegnap este félkilencz órakor az elsők között áttört Breszt-Litowszk belső várövéén; de föltétien első volt aztán bent a várban és főleg a Búgon át. Ott elsőnek vert hidat, melyen és csolnakokon átkelve *első* volt a folyón túl Breszt-Litowszkban is a városban, *hol a nemzeti zászlót* kitézettem...»

XIII.

BRESZT-LITOWSZKIG ÉS VISSZA.

Aug. 28.

Midőn Breszt-Litowszk közelgő ostromának előjelei mutatkoztak, a sajtóhadiszállásról megindult a kül- és belföldi haditudósítók áradata a nevezetes város felé. Az útirány a Visztulán túli városokon át vezetett, a mi rám kétszeres vonzóerőt gyakorolt, nem látván még ez újabb történeti nevezetességük által érdekessé vált lengyel városokat: a történelemből régi ismerőseimet.

Engem a régmúlt emlékei is érdekelvén, ott is volt látni és kutatni valóm, a hol mások közönyösen haladtak el. Ezúttal azonban csak a háborús emlékekre szorítkozom s főként Breszt-Litowszkra.

*

Útunkban az első kedves epizód *Oswiecim* határszéli lengyel városkában dobogtatta meg a szívemet: *német katonák tüntetése a magyarok mellett.*

Az állomáson német katonákat szállító vonatot találtunk. Egyiket megszólítom, hogy honnan jönnek, hová mennek? Passzauból, Varsóba! — volt a felelet. Meglátván süvegemen a nemzeti színű szalagot, magyarra fordítja a beszédet, mert — úgymond — ő is magyar születésű és magyarországi lakos, bár német állampolgár s így a német

hadseregben szolgál. Neve Braunecker Frigyes s a passzaui 16. gy. ezred tartalékosa. Brassai születésű, a pozsonyinegyei Zohoron lakik, magyar felesége s két gyermeke van. Atyja, ki a nyitrai megyei Rácsén lakik, Németországból vándorolt be mint építési vállalkozó s minthogy német állampolgár maradt, ő hiába jelentkezett a mi hadseregünknel, a németeknél kell szolgálnia.

A német katonák élénken figyelik bajtársuk magyar beszédét s midőn megindul vonatjuk, harsány hangon kiáltják át hozzánk, kocsiról-kocsira adván a szót, hogy *éljen, éljen!* Többen is voltunk magyarok a vonaton, külön kocsinkban s mi is szívből viszonztuk a bajtársi meleg üdvözlését.

Nemcsak minket hatott meg ez a hirtelen szívből jövő tüntetés, de külföldi útítársainkat is. Különösen egy bolgár műegyetemi tanár (Protics Andrej, Szófiából) volt elragadtatva s melegen gratulált az ovációhoz, a mi neki is, mint rokon nemzet fiának — úgymond — nagyon jól esett.

Ez a bolgár kolléga sok érdekeset és örvendetes dolgokat beszélt a bolgárok hangulatáról és a mi igaz ügyünk iránti lelkesedésükről. A hadügyminisztérségben történt személyváltozást is a legjobb jelnek tartja. Mert az új hadügyminiszter, ZSEKOV,¹ a legenergikusabb és elszántabb bolgár tábornok, a kinek nagy érdeme volt Drinápoly elfoglalásában s a ki mint a tartalékos tisztek iskolájának vezetője, mintegy ötezer intelligens (érettségit vég-

¹ Most a bolgár sereg fővezére.

zett) tisztet nevelt a bolgár hadseregnek. Azonkívül lelkes barátja a törökökkel való kiegyezésnek. Mint új hadügyminiszter is kétségkívül ebben az irányban fog működni, a mi a legjobb előjele az elkövetkezendő eseményeknek. Egy bolgár képviselőnek is kellett volna velünk utaznia, de sürgősen hazahívták, mert a bolgár szobranye nagy elhatározások előtt áll.

Következett a galicziai határállomás: *Szczakowa*, mely engem arra emlékeztetett, hogy itt foglalták le 1877-ben, az orosz-török háború alkalmával, a tervezett lengyel fölkelés számára küldött *angol* hadiszereket; ugyanakkor, midőn nálunk a *székely pucs* fölfedeztetett s így a székely légió Moldvába beütése és a Plevnánál megszorult oroszok hátbatámadása meghiúsult.

A bujtogató angol akkor *lengyel légió* és *székely légió* alakítására vesztegette pénzét — az orosz ellen; míg most az oroszot szerette volna fölhasználni önző érdekei eszközéül. Akkor is rajtavesztett, most is teljesül már a németek kívánsága, hogy *Gott strafe England*.

Ennek köszönhetjük, hogy a határontúli *Granicán* most már nem kellett vesződnünk az orosz vámvizsgálat kellemetlen emlékű boszúságaival, s hogy ez is már szabad lengyel föld.

Annyira nem idegen, hogy a hadtápláló állomásokon egész magyar világ van a Visztulán túl. Jobbára magyarok a telefon-készítők, utászok, még a csendőrök is, bár a nép nyelvén kevesen tudnak közülnök és mégis boldogulnak. A lakosság min-

denfelé magasztalja az új rendszert, nem lévén hozzászokva eddig az emberséges bánásmódhoz.

A hódított területen *Kielce* az első város. Ez négyszer-ötször cserélt gazdát a háború folyamán. Jöttek a lengyel légionáriusok, majd újra az oroszok. Következett Hindenburg a múlt ősszel; de a német hadaknak is ki kellett vonulniuk. A vasútállomást ők gyújtották föl; máig is födetlen. A tavasz fuvallata elsöpörte az orosz uralmat — reméljük örökre. A kielcei püspök, kit meglátogattam, maga is abban bízik papságával, hogy a lengyel nemzet és egyház végleg felszabadult: «perennam libertatém percipisse». A nép, mely az átvonuló hadak dúlásától sokat szenvedett, mindenekfölött a béke után sóvárog. Legyen akárhogy — mondják — csak már egyszer béke legyen.

A lengyel paraszt elfásultsága érthető. Úgy gondolkozik, hogy jobb a bizonyos rossz, mint a bizonytalan jó. A szabadságtól már elszokott, de a nagyobb adótól, a mivel az oroszok ijesztgették őket, ugyancsak fél.

A lengyel nagybirtokosok tartózkodásának is megván a maga oka. A legtöbbször Litvániában és Ukrajnában is van birtoka s ha nyíltan csatlakoznak az új uralomhoz, orosz birtokaikat kétségtelenül elveszítik. így a Scylla és Charibdis örvénye között hanyódnak mindaddig, míg a béke végleges állapotokat nem teremt.

Kielcétől gépkocsin folytattuk útunkat a nyíl-

egyenesre vágott, pompás, köves országutakon — a hegyes, dombos, hullámos téré ken át — *Fadom* felé.

E nemrég fölszabadult csinos város szabadságának mézes heteit élvezi. A kereskedők vígan árúlják az orosz uralom gyorsan fogyó emléktárgyait: a szíjból fonott nogajkákat, orosz katonajelvényeket, kozák-süvegeket, a mi Erdélyben is divatos volt a XVII. században, nagyságos Apafi Mihály uram fejedelemsége idejében. Némelyikünk egész gyűjteményt szerzett belőlük.

Radomból a Visztula felé folytattuk útunkat s pár óra alatt elértük *Nowo-Alexandria* alatt a Visztula partját. A fölrobbantott híd helyett rögtönzött híd előtt meg kellett állanunk, mert a túlsó parton egy csavargózós igyekezett Varsó felé, osztrák hadizászlóval s a híd egy része utat nyitott neki. Legalább volt időnk a hídfőnél megrekedt lakosság között kérdezősködni városuk soráról.

Az oroszok ezt a szemben lévő dombélen épült várost fölgyújtották, ezer házából 10—20 maradt épen, a lakosság (többnyire zsidók) szabad ég alatt tanyáznak. Siralmas látvány volt, a mint a 4—500 méter hosszú hídon átkelvén, a város romjai között végigrobogtunk. Pompéji romja ehhez képest paradicsom. Ott a kőfalak állanak, itt a fafalak földig égtek s a beomlott bádogtetők mintha koporsófüdelek lennének. Igazi siralom völgye. Valami gyártelep volt a város végén, 20—30 ház omladéká most, a kőfalak között vaskazánokkal.

Tovább rohantunk *Lublin* felé, a 200-ik kilométert futván benzines, földi repülőnkön. A *Wisztula* s *Bóg* köze szép fővárosa már harcztéri közép; pont, telve katonasággal, némettel, osztrákkal, magyarral. Nemrég még *Mackensen* s *József Ferdinánd* királyi herceg is itt tartotta főhadiszállását; most már mindketten fönebb vannak. Az orosz repülők még el-ellátogattak ide. Három nappal azelőtt egy *Szikorszki*-gép tizenkét bombát dobott a vasútállomásra s két katonát, egy orosz foglyot s két lovat ölt meg. Szállást nehezen, csak a katonai hatóság útján kaphattunk.

A város hemzseg a katonaságtól s a sétáló közönségtől. Elegáns nők, szőke lengyel szépségek lepik el a gyalogjárókat, élvezvén a fölszabadulás gyönyöreit. A paloták, templomok, kolostorok, régi várkaputornyok, az ó-város, a királyi palota csipkézett ormai, századok patinájával bevont falai, hívogatóan csábítgatnak a régi idők emlékeibe való elmerülésre; de ezt máskorra hagyjuk. A fölkelő nappal rohanunk tovább, mert már dörögnek az ágyúk *Breszt-Litovszk* külső érődéi előtt.

Még egyszer visszatérünk a *Wisztulához*, részint hogy kikerüljük a homokos utakat, főként hogy lássuk a híres *Ivángorodot*.

Ivángorod! Milyen félelmetes név volt még egy hónappal ezelőtt, s mily kietlen, füstös, kiégett vulkán mostan már. Életet a hadtestük után átvonuló gyulafehérvári bakák varázsoltak belé, kiknek bajtársai elfoglalták s az agyagfazekat összetörték.

Szent-Miklós őrangyal nem jól őrizte a védelmére bízott főerődöt, a NIKOLAJ I.-et. Hiába rakták ki aranyos mozaikkal a képét az erőd homlokzata s festették rá az erőd nagytemplomára. A templom nagy kupoláját is hiába fedték be zöld ágakkal, hogy fának látszassák. Biz azt csúnyán össze-lövöldözték a 10—15-ösök és 21-sek. S hozzá még az a csúfság, hogy vele éppen szemben vertek hidat az oláh bakák, kiknek tisztjeik többnyire székely és magyar fiúk. A hídfőnél egy üres srappnelhüvely van fölakasztva harangnak, azon jelzik a hídon átjáró szekerek érkezését.

Még 150 kilométer az út a harczonegig. Egy délután átszáguldjuk — *Radzyn, Miendimec* irányában — *Bialáig*. De már lassúbb tempóban, mert a hadtápláló vonal útjában kell haladnunk. Előttünk nagy német gépkocsik zakatolnak, szemben üres trének jönnek újabb szállítmány után.

Bialán túl egy fölrobbantott és még helyre nem állított híd teljesen megakasztott. Le kellett kerülnünk az országútról, belé a homokóceánba, hol kerékagyig sülyedt alá s nem egyszer egészen megrekedt fáradt gépkocsink. Itt-ott le kellett szállnunk s' kiásni és tolni, hogy tovább haladhassunk. A lakatlan s fölégetett falvak, melyekben néha egyegy kísértet árnya tűnt elő a sötét éjszakában, nem nagyon kecsegtettek éjjeli szállással. El is tévedtünk egy néhányszor az úttalan homoktengerben.

Végre sötét éjjel elérkeztünk a VI. hadtest hadiszállására, Chotilow faluba. Vígán folyt a vacsora a kettős ponyvasátor alatt. A német repülőök is ott tanyáztak.

ARZ ARTÚR tábornok, hadtestparancsnok, a kinek gyalogsági tábornokká történt előléptetését ünnepelték, szokott szeretetreméltó előzékenységgel fogadott. Huszárezredese, VAN DER SLOTT VON Wallminden (a huszárok szeretett «Van só, van minden»-e) karon fogott s vitt a sátor alá — vacsorálni.

Farkas Lajos besztercebányai és Csányi Rudi losonczi primás egyesült lövészárki bandája húzta édes-keservesen. A jókedvű huszárőrester mellém commandírozta őket a sátorba s elhúzatta az én állítólagos nótámat: a *Maros vize folyik csendesen-t.* A jó vacsora s még jobb szamorodni bor után éjjeli szállásra LUMNICZER BÉLA dr. ezredorvos hívott meg magához tábori ágy és hálósák élvezetére.

Útitársaim öten (a két autó személyzetel) egy elhagyott orosz viskó egyetlen szobájába a szalmán vívódtak a poloskákkal. A szelídebb *fekete* vészopókból kijutott nekem is. Még jó ha *fehér* nincsen.

Másnap siettünk a közeli Breszt-Litowszk alá. Ennek ostromát fennebb már előbb elmondottam.

1 Útitársaim voltak: ADÉLT Lennhard, a «Berliner Tagblatt», LENNHOF Eugen, a berlini «Vossische Zeitung» és BETHLEN Pál az «Esti Újság» haditudósítója. A két autót vezető tiszti: SPIEGEL Ferdinánd bécsi és MATELJÁN Xeodor fiúmei tart. főhadnagyok.

Most csak annyit jegyzek meg pótlásul, hogy az égő város képe valami megható, borzalmas voltában is fenséges szép látvány volt.

A menekülő oroszok ugyanis aug. 26-án éjszaka fölgyújtották a czitadellát, a vasúti állomást s a belvárost. Külön gyújtogató csapatjuk van erre a célra, mely hosszú rudakra kötött s petróleumba mártott csóvával rohan végig a városon s borítja lángba a házakat. A nagy, emeletes házak lobogó lánggal égtek a nagyon széles főútczán. 4—500 ház esett martalékául a tűznek a nagy lengyel székesegyházzal együtt. A külvárost, a hol az ötkupolás orosz templom van, megkímélték. Itt a kertes lakások épen állottak, de kifosztva, udvaraikon szétszórt s összetört bútorokkal. Ezeket lángra lobbantani már nem volt idejük. Honvédeink nyugat, a németek észak felől hamar benyomultak s elfogták a gyújtogatókat, kiket összerelve az orosz templom kerítése mögött láttunk.

A városban állítólag csak egy zsidó-család maradt otthon, elrejtözve valamiképpen, a többit erőszakkal elhajtották.

A czitadella s a belváros még másnap is égett. A füst olyan sűrű és fojtogató volt, hogy — semmit sem látván miatta — a főútczán már nem járhattunk, vissza kellett fordulni az autóknak s oldalt kerülni a külváros felé. Láttuk e helyett a leégett vasúti állomási épületek romjait, mellette a széttört és ledöntött vasúti kocsik hosszú sorát, a leölt marhák hulláit, a repülő csarnokok egyikének pusztán maradt vasbordázatát (a másik épen állott).

A külváros főutcáján kiáltó gúnyként olvastuk a fölírást: *Viktória-utca*. Elmondhatná rá Göre Gábor, hogy hasonló lyókat kívánok!

A *Viktória* dicsőséges fénye ott ragyogott azokon az arczokon, a honvédekén, a kik éppen bevonulásukat tartották az elfoglalt városba.

Jött Arz tábornagy és Hadfy altábornagy, vezérkarával, utánuk a honvédezredek lobogó zászlókkal. Tisztjeik — mindmegannyi kedves, jó ismerős, kikkel együtt jártam Lemberg-től közel Lublinig — s a katonaság a diadal mámorától átszellemülve ragyogott a pusztulás sötét hátterében. Még MÓRICZ is, a komikus, orfeumi énekes, a ki a hadosztály külügyminisztere (vulgo kellner) olyan ragyogó arczczal ült a konyhaköcsi bakján, mintha ő vette volna be a Kobyláni erődöt. Alig hiszem, hogy méltósága ezután megengedje olyan *poftát vágni*, a milyen grimaszokkal mulattatta olykor a tábori asztaltársaságot.

Szívesen időztem volna tovább is hős honvédcink között, legfrisebb diadaluk színhelyén, a hamvából feléledő litván Bresztben, de újságíró útitársaim siettek hazafelé, hogy már elutazott társaik meg ne előzzék őket tudósításaikkal. Aug. 27-én délben - tehát visszafelé indultunk a nagyrészt leégett városból.

A bevonuló honvéd ezredek hosszú sora mellett haladtunk el Breszt-től, elővárosa Terespolig. Böven volt részem a köszöntgetésekben és búcsúzkodások-

ban a kedves bajtársaktól, a kik között oly feledhetetlen időket töltöttem.

A szomszéd Terespolon egy köemlék azt hirdeti, hogy 1794 szept. 8-án ezen a téren táborozott az osztrák-szardiniai hadsereg a breszti csata után. Az emléket emeltette a győzelmes és vitéz hadvezér, GR. SZUVAROW WASZILJEVICS SÁNDOR.

Akkor az osztrák és orosz hadak együtt harcoltak a lengyel szabadsághős, KOSCIUSZKO légiói ellen. Most az orosz hanyathomlok fut a régi szövetségesek elől, kiknek soraiban ott harcolnak a lengyel légiók is.

Mily fordulatai vannak a világtörténelemnek!

Szuvarow sem hitte volna, hogy 120 év múlva a magyar, német, osztrák és lengyel együtt verje az oroszot s ezek magok gyűjtsák fel Bresztet az egykori szövetségesek előtt.

Sokan fölvetették már a kérdést, hogy mi a célja az oroszok érthetetlen vandalizmusának, melylyel városaikat, falvaikat fölgyújtják? Sztratégiai ok és cél nem lehet, hiszen nyáron a táborozás a nélkül sem nehéz. Én csak egy logikai okára következtethetek és ez az, hogy nem remélik többé visszafoglalhatni az elvesztett városokat, falvakat ha tehát az övük nem lehet, — ne legyen az ellenségé sem.

Ha így okoskodnak, akkor — gute Miene zum bösen Spiel — kívánjuk, hogy teljesedjék be az ő kívánságuk, s maradjanak békével régi otthonukban — a mocsarak és erdők háta mögött s kíméljék meg Európát s mindenekelőtt minket az orosz civilizáció nem óhajtott áldásaitól.

Visszafelé megtett utunk nem volt szegény kalandos epizódokban és nem épen kellemes meglepetésekben.

Az első az volt, hogy *Biela* előtt egy felrobbantott híd miatt ki kellett kerülnünk északra, mezei úton, *Kiowjec* falu felé, hol a homokban mindegyre elrekedtünk s nagy ügyyel-bajjal tudtuk kiásni és kiemelni autónkat a komokbuczkákból.

A második, derült égből lecsapó villám volt, hogy autónk felmondta a szolgálatot. Az idegen, kiségitő soffőr ügyetlenül olajozta meg a gépet s ez rászáradván a csavarokra — egyszer csak nem fogott, nem húzott. A bialai zsidók gyantát kerítettek s vezető főhadnagyunk meggyantáztván gépét, néhány kilométert megint rohanhattunk.

Miendrzyrec táján a baj ismétlődött. Újabb operáció vált szükségessé; de a gyanta s a homokbeszórás nem használt: a gép csikorgott, nyikorgóit, de nem haladt, 10—20 megállás, babrálás, soffőrszidas után elesteledtünk. Közben vezetőnk nekivágott a varsói útnak — *Siedlce* felé. Visszatérés, bosszankodás és sikertelen gépjavítások következtek. Autópárunk elhagyott s magunk maradtunk a sötét és hűvös éjszakában.

Végre, miután már el voltunk készülve arra, hogy az útfélen töltsük az éjszakát — újabb alapos benzinmosás és tisztogatás után a gép magához tért és vígan szelte a kilométereket — *Radart* és *Ivángorod* felé, hová éjfél tájban érkeztünk meg.

Itt átmehettünk volna a Visztulán *Radom* felé; de vezetőnk tartván a rossz úttól, a közelebbi irány

helyett, a nagy kerülő utat választotta, *Nowo-Alexandria* irányában. Ott találtuk meg hajnali 5 órakor autópárunkat, melynek szerencsésebb utasai már akkorra ki is aludták magukat, a *Visztula* partján, a nyitott autóban. Mi még bepakolt és lekötözött meleg ruháinkat sem vettük elő, hogy időt azzal se veszítsünk, inkább dideregve tapasztaltuk ki, hogy fúj az éjszakai szél.

A *Visztulán* átkelve, még egy nekirugaszkodás után reggel 8 árákor bent voltunk *Radont* városában. 24 órán át autóztunk egyfolytában, megtéve több mint 300 kilométert. *Odamenő* utunkat is számítva (*Lublin* felé), kitesz 700 kilométert.

Még ugyanannyit számítva vasúton *Radomtól* (oda és vissza) a magyar határig — nem csekély turistaság volt egy hét alatt.

De ha lett volna két annyi is, a fáradságot számba sem vettük ahhoz képest, hogy végig száguldottuk a legújabb hadak útját és szemtanúi lehettünk a világtörténelem egyik kimagasló eseményének — a litván *Breszt* elfoglalásának.

XIV.

A VI. (KASSAI) HADTEST DIADALÚTJA AZ OROSZ HATÁRTÓL BRESZT-LITOVSKIG.

(1915 jún. 29—aug. 26.)

A breszt-litovszki győzelmes hadtest, a gorlicei tavaszi áttöréstől Breszt-Litovszk elfoglalásáig, nem egészen négy hónap alatt, 550 kilométernyi utat tett meg, állandóan nyomában az ellenségnek, azzal véres s mindig diadalmas harczokat víva.

Haditetteit a történelem fogja megörökíteni, de már most is érdemes arról rövid áttekintést nyújtani, akkor, a midőn litván-breszti győzelmével a koronát tette föl eddigi fényes sikereire, s a hadtestparancsnokot hármás, fényes kitüntetés érte.

A hadtestparancsnok kitüntetései a hadtestnek is szólnak.

A breszti győzelem napján jött a távirati értesítés, hogy ARZ altábornagyot ő felsége gyalogsági tábornokká léptette elő. Utána csakhamar Vilmos császár a pour le mérite renddel tüntette ki. A győzelmi áldomást, tokaji borral, víg czigányzenével, egyszerre tartottuk és egybekötöttük a hadtestparancsnok ünneplésével.

Straussenburgi ARZ ARTÚR lovassági tábornok, kassai hadtestparancsnok, egyénileg is a legszeretreméltóbb és népszerű hadvezérek közé tartozik. Magyarok, osztrákok, németek — katonák és civilek

egyaránt — el vannak ragadtatva előkelő gondolkodása és nagy műveltsége mellett közvetetten, szíves, barátságos és kedves modora által.

Midőn először Zólkiewbcn találkoztam vele, ismeretlenül is úgy fogadott (erdélyi összeköttetések révén is talán), mintha régi ismerősök volnánk. Még emlékezett arra az időre, mikor ifjúkorában mint vadász-főhadnagy Marosvásárhelyt «feküdt», a hol akkoriban találkozhattunk. Most, hogy a litván Breszt alatt főhadiszállására érkeztünk, nem várta az autót vezető tisztek jelentését, hanem maga jött elénk s megelőzött még az üdvözlésben is.

Midőn a győzelmi lakomán a német aviatikusokat felköszöntötte, német sapkát tett a fejére s oly közvetlen melegséggel köszönte meg a bajtársi szolgálatokat, kiemelvén az ellenség állásainak földerítései által szerzett nagy érdemeiket, hogy a német tisztek szinte repültek örömben. A háromszoros hoch után a cigányzene mellett együtt énekeltük a Heil dir im Siegeskranz lelkes melódiáját.

Arz lovassági tábornokban szerencsésen egyesül a magyar és osztrák katonai virtus és mintaképül szolgálhatna az úgynevezett közös hadsereg tisztjeinek. Életkörülményei is mintha arra praedestínálták volna. Nagyszebeni szász eredetű, felesége magyar asszony. Ő is beszél magyarul és szívesen intéz magyar szavakat, mondatokat, németül társalgás közben is magyar vendégeihez. Hadfy már nagyon várja, telefonon kérdezősködött! — mondta nekem magyarul, mikor osztrák tisztekkel és külföldi úti-társakkal nála búcsúlátogatásunkat tettük. Népi csoda

azért, ha magyar katonái is lelkesülnek érte és — egy magyar hadiparancsa alkalmából — *Előre Arcz* melléknévvel tisztelték meg.

A vezérlés szelleme nem közönyös tényező a katonai sikerek kivívása körül. Az a kassai és miskolci és a többi magyar honvéd másképp verekszik, ha vezérei jó szót adnak neki és együtt éreznek vele szívben és lélekben.

Méltányolja ezt a fővezérlés is. E sorok írása közben örömmel olvasom, hogy Frigyes királyi herceg főparancsnok augusztus 30-án Bresztben volt. Ugyanazon az úton járt, melyet előbb én is ismertetek, s Breszt előtt ugyanazokat az erődöket nézte meg behatóan, melyeket a VI. hadtest foglalt el. Lélekemelő lehetett, midőn a győzelmes csapatok szemeláttára tűzte föl ARZ gyalogsági tábornok mellé az ő Felsége által adományozott elsőosztályú Lipót-rendet a hadiékítménnyel.

A királyi herceg tábornagy nemcsak a hadtestparancsnokot tüntette ki, hanem üdvözlő szavakat intézett a katonákhoz is — és a hadtest valamennyi csapatrészének képviselői között vacsorázott.

Az érdekes hadtestnek ez a szép kitüntetése még inkább idő- és alkalomszerűvé teszi, hogy a hadtest legutóbbi hadműködéséről megemlékezzünk.

*

A hadtest útiránya május elejétől június végéig, Gorlicétől Zólkiewig, nyugatról kelet felé vezetett és Jarosló, Przemysl, Leinberg visszafoglalásánál jelentékeny tényezőként szerepelt.

Hadműködésének második szakasza június 26-ától augusztus 26-áig tartott és délről észak felé irányult, a Búg folyásával párhuzamosan, Zólkiewtól a litván Bresztig.

Az első rész Galiczia visszafoglalásában tetőzött, a második Orosz-Lengyelország keleti részének meghódításában érte el csúcspontját.

Június 29-én délután léptük át lobogó zászlóval, víg zeneszóval s a magyar Himnusz eléneklésével az orosz határt. Ötven kilométernyi területen szünet nélkül üldöztük a futó ellenséget, a mely július 2-án a *Wolica* patait mocsaras partjai megett *Grabowiec* előtt állott meg, előre elkészített, orosz mérnökök által (talán a mi hadifoglyaink kényszerűit munkareje igénybevételeivel is) erősen kiépített fedezékekben, állásokban. Valóságos erődök voltak ezek, két-három méteres magas fedelekkel, melyek vastag gerendákból, vassínekből, rajtuk föld- és gyep tetőzettel voltak összeróva, úgy hogy nemcsak a puska- és srapelgolyóktól, hanem az ágyúk gránátlövéseitől is menedéket nyújtottak.

Ezeknek megvívása időt és erőt igényelt s mindenekfelett gondos előkészítést.

Hadaink két hétig néztek itt, erősen elsánczolva, farkasszemet az ellenséggel. Jobbra bajorok, balra a porosz gárda állott, mely Rawaruszkától, Zamoscon át, Krasznosztaw irányában haladt.

Erősítéseket vártak és kaptak s egy új segítő hadosztályt illesztettek be a harczvonalba, a minek következtében a VI. hadtest nyugat felé — *Skierbieszów* mellé tolatott el.

Így előkészülve, július 16-án hajnalban indult meg a támadás. A mocsaras területen igen nehéz volt az előhaladás, a beásás nagy akadályllyal járt. Úgy hogy első nap csak a honvédeknek sikerült az ellenség egyik erős állását bevenni: a Skierbieszów melletti *Lipini* majort elfoglalni. A hadtest többi része az ágyú-, gépfegyver- és puskatüzben, a nehéz talajon nem tudott előre jutni. A 10—15 centiméteres nehéz ágyúknak és mozsaraknak kellett átadni a szót s ezek aztán elvégezték azt, a mit az emberi nyers erő nem tudott kivívni. Két napi és éjjeli erős lövetés után az oroszok erkölcsi ereje megcsökkent, a mieink harczy láza a végsőig fokozódott s július 18-án reggel a magyar honvédeknek s a másik, osztrák hadosztálynak sikerült az ellenség vonalát áttörni s 3000-nél több foglyot ejteni. Nem csekély áldozatba került. (3000 sebesült és halott.)

Ezeket a részleteket THEISZ János vezérkari kapitány honfittársunk beszélte el, midőn Breszt elfoglalása után nekünk a hadtest újabb működéséről előadást tartott. Ő-mondta el, hogy az oroszok tovább is makacsul védekeztek. Könnyen teheték, mert a területi és talajviszonyok nagyon alkalmasak voltak arra. A hadtest útirányával keresztben patakok és mocsarak szelik át a térséget s ezek mögött az oroszok könnyen védhető fedett és előre elkészített állásokat találtak. Úgy, hogy nappal mindig megállották, újra és újra ostrommal és

rohammal kellett őket kiverni és elűzni. Éjjel mindig tovább menekültek és új állásokat foglaltak el, hogy fedezzék a menekülő seregek s az elhajtott nép és az elszállított hadiszerek elvonulását. Így kellett utat törniök mindennap előre, lépésről-lépésre, míg nem elérték *Cholm* és *Lublin* irányát és elfoglalván a vasút vonalát, onnan is tovább üzték az ellenséget észak felé.

Lublin elfoglalását ez által tették lehetővé és fedezték kelet felől.

A vezérkari százados előadását más szemtanúk elbeszélése egészítette ki. Érdekes, hogy egyik harczvonaluk bevételenél az orosz tiszteket megkötözve találták, a legénység megadta magát. *Olchowiec* katolikus templomában a szentségtartóban *Napóleont* ábrázoló szobrocskát találtak. Gúnyos czélzással tették oda; de a mieink inkább akasztófa-humort láttak benne. Egy járóór huszárunk holttestét is ott találták a templom mellett, társa megsebesülve tért vissza.

Összefüggő és nagyon jellemző képét nyújtja ezeknek az előretöréseknek egy, a harcztérről kapott érdekes levél. Szimics János kolozsvári honvédőhadnagy írta meg nekem ebben (augusztus 1-én keltezve) a július második felében folyt harczok rövid történetét.

«Július közepe óta — úgymond — folytonosan, heves támadásokkal megyünk előre. Két hét óta hat igen erős állását vettük be az oroszoknak és

pedig olyanokat, melyeket *mérnökök építettek ki dőre*. Mind a hat állás elesett, melynek következménye, hogy ma reggel (augusztus i-én)- 9 óra 16 perczkor a cholm-lublina vasútvonalat teljes hosszában elfoglaltuk s estére az oroszokat a vasútvonalon túl 20 kilométernyire visszanyomtuk.

Az oroszok Wolica melletti állása volt a hat közül a legerősebb. Előttük fél kilométernyi széles mocsár, közepén mély patak s az ellenség a terepet mifelénk beláthatta 10—12 kilométernyire.

Az általános támadás elrendeltetvén, az első nap reggelén (nyilván július 16-án) három órakor ezredünk két zászlóalja fölfejlődött és előrenyomult. De alig hogy az állásaink előtt levő majorhoz érkezett, óriás gránát-tűzbe kerültünk, úgy hogy egy lépést sem tudtunk előre menni, de *egy lépést sem tettünk hátra sem*, hanem beástuk magunkat. Egész nap szakadatlanul tartott ez az irtózatosszerű nehéz gránátharc. Estefelé parancs jött, hogy *előre!* Fedezékemből, mely a rajvonal mögött tíz lépésnyire volt, kiugorva, kiadtam a parancsot, hogy *rohamtávolságig előre!* Alig öt perczre rá elhagyott fedezékemhez lecsapott egy nehéz gránát, majd mindjárt rá a másik, éppen belé, úgy hogy tisztiszolgám még a helyét is alig kapta meg, *levegőbe repült minden ott levő holmim*. Késő este a major birtokunkban volt s még éjjel megközelítettük az ellenséget 500 méternyire, a hol erősen beástuk magunkat. Ott maradtunk másnap is. (Nyilván ez volt a fönnebb említett Lipini-major.)

Harmadnap (július 18.) reggel korán telefonon

újabb parancs érkezett, hogy nyolcz órakor rohamra kell indulnunk s az orosz állást el kell foglalnunk minden áron.

Képzeltető, hogy magam előtt látva a mocsarat, mely mintegy 500 méter széles volt s melyen keresztül rohammal kellett volna az orosz állásokig hatolnunk, mit érezhattünk?! A mellett még a géppuska rettenetesen lőtte fedezékünket, melyből még a fejünket sem lehetett veszedelem nélkül, kidugni. Nemsokára megszólalt az orosz nehéz tüzérség is, melynek két első lövedéke közvetlenül rajvonalunk háta mögött csapott le, meg-rázván úgy a földet, hogy ottmaradásunk lehetetlen volt. így két tűz közé szorulva, az egész század egyszerre fölugrott és örült futással rohant előre egészen a patakig. A géppuska újra megszólalt, de hiába, mert mi a patakba ugorva s csipőig vízbe merülve, átgázoltunk s a patak túlsó oldalán fedezve voltunk a tűz ellen. Innen egyenként kúszva előre, közelítettük meg a drótsövényt, a melyen a század megmaradt legénysége (de már csak 15 ember) átvágta magát s az oroszok balszárnyát meg-rohanva, elfogtunk 172 közembert és altisztet, öt tisztet a zászlóaljparancsnokkal együtt, a ki egy tényleges főhadnagy volt. Mikor megtudták az orosz tisztek, hogy őket 15 ember fogta el, éktelen haragra lobbantak és szidták gyáva legénységüket.

Egész századomat kitüntetésre terjesztették föl. De nemcsak az én századom tüntette ki így magát, hanem minden egyes század, a melyik résztvett ebben a nagy ütközetben; *kisebb-nagyobb győ-*

zelme minden honvédszázadnak volt. Ebben az előretörő rohamban az egész hadosztályunk résztvett, melynek eredménye *több ezer fogoly, számos géppuska*» stb.

Ez az élénk leírás elképzelhetővé teszi, hogy mily ádáz, erős harcok folytak ott Lublin és Cholm közelében.

Theisz vezérkari kapitány előadása szerint aug. 6-án új csoportosítás történvén, nyugat felé tolták el a hadtest állását: *Tarnowtól Lencyna* irányában. Ezáltal a porosz gárdától balra került (eddig jobbra volt szomszédja).

Breszt felé haladván előre, *Ostrow* mellett megint olyan erős állásban találták az oroszokat, mint alább a *Wolica* mögött. Talán még erősebb állásaik voltak, betonból készült fedezékekkel. Itt állottak meg augusztus 10-től 14-ig.

Az alatt a 19. német hadosztály és a porosz gárdalovasság kiürítette a *Wieprz* jobb partját, keletre *Ljubartowtól*, hol *József Ferdinánd* királyi herceg magyar és osztrák hadserege megverte volt az ellenséget.

Az hadteste erre augusztus 14-én tizenöt centiméteres *Skoda-taraczkokkal* és huszonegy centiméteres *Krupp-mozsarakkal* lövette az oroszok szemben levő erős állásait, *Ostrow* mellett. Az erős bombázás megtette hatását. Az oroszok nem tudtak tovább ellenállani s augusztus 15-ére virradó éjjel elvonultak. A huszár járőrök éjféltután

egy óraker azt jelentették, hogy a moszkálok felszedték sátorfájukat és tovább állottak.

Augusztus 15-én a mieink üldözöbe vették a menekülőket és Breszt-Litovszk erővonaláig kergették őket, közben lovascsatározásokat víva a hátrvédekkel.

Piszczactól a további előrevonulás és hadműködés (most már a breszti előretolt erődítések ellen) a német repülök jelentései és fényképfölvételei alapján történt.

Bámulatosan pontos és tájékoztató fényképek ezek a kétezer méter magasságból készült fölvételek. Nemcsak az erődöket és dróthálózatokat tüntetik fel, hanem még az ásítás közben készült nyitott aknatömkeleget is.

Az erődökből vezetnek ki az aknaárok az előtérbe. Szanaszét ágazva mindenféle s öt-öt ágban végződnek, mint egy kiterjesztett kéz öt újjá. Gyújtózsínörjuk az erődbe vezet s egy villámszikra a kívánt pillanatban robbantja föl az aknák egyes ágazatait.

E fényképeknek köszönhető talán, hogy ezek a rettenetes robbanó aknák és farkasvermek katasztrófát nem idéztek elő.

A kobyláni erőd előtt így is történt aknarobbantás, a kilenczedik honvédszázad rohama közben, mely az ostromot egyidőre megakasztotta. De az oroszok végzetét nem akaszthatta meg.

Az egész erődöt egy erre a célra visszahagyott orosz csapatnak fel kellett volna robbantani az elfoglalás pillanatában, de nem sikerült. Némelyek szerint egy lengyel származású orosz katona vágta

el a gyújtózsínórt, a ki — ha igaz — még kitüntetést is kaphat a lovagias ellenféltől. Mások szerint az oroszok nem érezték elég kedvet és elszántságot a magyar honvédekkel együtt a levegőbe repülni. Inkább választották a magyar fogságot, mint az orosz vértanúságot. Az ő példabeszédük is azt tartja tén, hogy jobb élő kutyának lenni, mint halott oroszlának.

A VI. hadtest május folyamán 31,000, júniusban 15,000, júliusban 6000 foglyot ejtett (az augusztusi szám nem ismeretes). Három hónap alatt tehát ötvenkétezeret, több mint tizedrészét hadseregünk erre az időre eső foglyainak.

Csak négy napig (Ostrowtól Wiszniceig) volt tartalékban, száz napnál tovább állott a harczvonalban.

A hadtestparancsnokság mellé rendelt két század (miskolezi) huszárságot a gavallérságáról híres VAN DÉR SLOOT ezredes vezette. Büszke rá, hogy ő volt Breszt-Litowszk térparancsnokává kiszemelve; de aztán a hadtest másfelé irányíttatván, a pünkösdi királyság csak néhány óráig tartott.

A hadtest felét HADFY IMRE altábornagy 39. honvéd hadosztálya alkotja, melyben a kassai és miskolezi magyar fiúk mellett vannak felsőmagyarországi, liptai és zólyomi tótok (kik büszkén vallják magukat magyar szlovákoknak), szepességi és erdélyi szászok (ez a szívós kultur-népfaj) és erdélyi oláhok (kiket nem mételyezett meg az izgatók bújtogatása).

E hadosztálynak akkor két dandára volt (2—2 ezredből), a 77-ik és 78-ik, melyek élén MOLNÁR Dezső tábornok és DAUBNER ezredes állottak, kiknek nagy részük van a hadtest győzelmeinek kivívásában. Két tábori tüzérezred támogatta őket rendszeren és kíséretül egy német nehéz ágyús tüzérezred 3 ütege, melyből kettő 15 cmes taraczkokkal (10—12 kilométerre hordanak) és egy üteg 10 cmes hosszú ágyúkkal volt ellátva.

A hadosztály mellé rendelt (gyöngyösi) huszár század élén a mindig vígkedélyű MIERKA Emil őrnagy állott.

A másik, a tizenkettedik hadosztály, KASZTRANEK altábornagy alatt, Tarnów- és Szandecz-vidéki lengyelekből, sziléziai és morva legényekből áll. Megfelelő tüzérséggel, huszárokkal és műszaki csapatokkal.

Le a kalappal mindannyiok előtt!

Hadtestparancsnokuk hármassal kitüntetéssel nekik is szól. Sokáig éljenek és térjenek haza még több dicsőséggel!

TÁBORI TÖRTÉNETEK.

Gyermekkorunkban nem győztünk eléggé csudálkozni, hogy «az öregek» (apáink, nagybátyáink), a kik a 48/49-ki szabadságharcban résztvettek, ha összejöttek, mennyit tudtak és soha el nem unták a hadjáratról beszélni. Most magunkon tapasztaljuk, hogy az emberi energiának ez a legmagasabb erőfeszítése, mely országok és nemzetek sorsa fölött dönt, mennyire leköti minden figyelmünket. Minden egyéb mellékes, kicsinyes, közömbös; csak egy a lényeges, nagyszerű és érdekes: a háború, a győzelem s a mit attól remélünk: az áldott, tartós (ha lehetne: örök) béke.

A ki pedig belekóstolt a harctér izgalmába, az kétszeresen annak varázshatalma alatt áll. — Mindennapos eset, hogy még a sebesült katona is visszakíváncsozik.

Megszúrt a kutya — mondta a székely — ott egy fa alatt, jól megnéztem, szép barna ábrázata volt, de visszamegyek és megfizetem.

Én vért nem kóstoltam, többnyire csak hülve láttam: emlékeim mégsem hagynak nyugodni, felfelraizanak ébren és álmaimban s kikíváncsoznak hadi naplóból a napvilágra.

Úgy teszek velök, mint a szorgos gazdasszony

a tojáshejéből kikívánkozó csipogó csirkékkel, feltöri a héjat és segít nekik kibújni a pánczélból.

En is szabadjára bocsátók egy pár ilyen kirajzani vágyó hadi emléket, hadd repüljenek, ha van hozzá erejük. A melyik nem életképes, nem kár érte, ha leesik és elmerül a feledékenység tengerébe.

1.

Orosz gőzfürdő és jégverem.

A «barbár» de lovagias ellenfél az ellenségnek is megadja a megillető elismerést.

Mosciskán a német hadizsákmányra felügyelő kapitány, Hammer v. Schimmelberg báró, berlini gyárigazgató mutogatta meg a látnivalókat. Ő maga a vasúti állomás mellett lakott egy sárga viaszos-vászon-fedelű szekérben, mely *Kriegsbeute Officier 21.* feliratú táblával volt jelölve. Másik fedeles szekér volt az irodája: *Geschäfts-Zimmer des Kriegsbeute-Officiers 21.* Mellette az oroszoktól zsákmányolt *bútorszállító kocsi* a hivatalos helyiség. A hadizsákmány (a rengeteg puska, felszerelés, hadiszerek, kézigránatok, szöges drótok) a vasúti raktárban volt felhalmozva. A hadizsákmány között tekintélyes értéket képviselt az a néhány száz *marhabőr*, mely egy úri ház padlásán száradt.

Ennek a háznak főérdekessége azonban abban állott, hogy *gőzfürdő* volt az orosz uralom idején. Przemysl ostroma alatt rögtönözték olyaténképen, hogy falán nagy rést törtek s bevittek egy cséplő-gép-gőzkazánt, a padláson felállították a víztartányt,

az egyik szobában volt a fürdő, a másikat lépcsőfokos ülőpadokkal berendezték gőzkamarának. A muszka tisztek az ostromzár körzetéből oda jártak tisztálkodni és «gőzfürdeni.»

Nekünk is vannak fürdőkészülékeink, egész fürdővonataink; de tábori gőzfürdővel alig dicsekedhetünk.

A gőzfürdő közelében még egy érdekes alkotás ragadta meg figyelmünket: egy hatalmas *jégverem*, melyben a tél folyamán nagymennyiségű jeget raktározta el, abban a reményben, hogy a nyár folyamán azzal hűtik majd az enni-inni-valókat.

Przemysl visszafoglalása véget vetett a gőzfürdő luxusának s a jeget a mi honvédeink s a németek használták; dicsérvén az orosz civilizációt és gondoskodást.

2.

A tavaszi áttörés főpróbája.

A gorlicei május 2-iki korszakalkotó áttörés főpróbája márcz. 18-án történt, néhány kilométerrel feljebb, *Bobowa* vidéken, ugyancsak a Biala mellett.

Ott telet a kassai VI. hadtest (Arz és Hadfy híres honvédéivel) 1914 decz. 3-ától május 2-áig. Velők szemben *Siedliska* felett, *Staszkowa* mellett, az oroszoknak igen erős hadállásuk volt a 437 m. magaslat, a mely a vidéken uralkodott. Ezen próbálták ki erejüket tavasszal a mi honvédeink. Ez volt a későbbi általános rohamnak, a bialai áttörésnek a nyitánya.

Márcz. 18-án hajnalban megszólaltak a 18 cm.

nehéz taraczkok, a régi modelű legnagyobb haubitczok. Több órai erős lövetés után, mialatt 2000 lövést adtak le, rohamra indult a 39-ik honvéd hadosztály 9-ik ezrede. A vakmerő támadás teljes sikert aratott, 11 órakor bevették az erős orosz állásokat s 144 foglyot ejtettek.

Az oroszok nem hagyták annyiban a dolgot. D. u. 4 órakor óriási túlerővel ellentámadást intéztek és rettenetes viaskodás indult meg a domináló magaslatért. Két orosz zászlóalj megsemmisült, de újjak és ismét újabbak rohamoztak, ezerek vesztesége árán. A mieinknek a túlerő elől vissza kellett vonulniok előbbi állásukba, nem csekély veszteséggel.

A két állás között mindössze 80 lépés volt a távolság, a melynek köze tele volt holttestekkel és sebesültekkel, a kiknek keserves jajgatása egész éjjel hallatszott; de segíteni nem lehetett rajtuk, mert holdvilágos éjszaka volt s az oroszok a szanitészekre lövöldöztek.

Másnap a mieink fehér zászlóval s egy kürtőssel egy főhadnagyot küldöttek át az oroszokhoz, hogy a holtak eltemetését s a sebesültek elszállítását engedjek meg. A parlamenterek ezek bekötötték a szemét s úgy vitték hátra az orosz főparancsnoksághoz, órák hosszat hurczolva távoli községbe. Útközben a szánon fel is fordították, azzal a szándékkal, hogy ha a kötést szemérol leveszi, föbe lövik. Végre megérkeztek s egy lefüggönyözött ablakú parasztházban kihallgatták s eredmény nélkül kísértették vissza kozákokkal a mi állásunkba.

Egy gépirásos válaszban azzal a kifogással útasították vissza kérésünket, hogy nem lévén megnevezve a hadtest, a mely a parlamentért küldte, a meghatalmazást érvényesnek nem tekinthetik s a kívánságot nem teljesítik.

Ezzel a népjogellenes embertelenséggel vagy száz megmenthető sebesültet az elpusztulás veszélyének tettek ki. A holttestek pedig feloszlásnak indulván, a megfertőzött levegő alig volt elviselhető. Az oroszok az ellentámadásnál a dróttakadályokon függve maradtak s ezek holttesteit mézszel fecskendezték be a mieink, hogy a hullaszag ellen védekezzenek.

Pár nap múlva megfordult a szél iránya s az oroszok találták elviselhetetlennek az állapotot. Most már ők küldtek parlamentért, kérni az eltemetés megengedését.

A mi parancsnokságunk visszatöréssel élhetett volna, de nem volt lelke hozzá s beleegyezett.

Épen húsvét napja következett (ápr. 4.). Az oroszok fehér zászlót tűztek ki s átkiabáltak lengyelül, hogy ne lőjjetek, mi sem lövünk, ünnepeljünk és temessünk együttesen.

A Megváltó feltámadásának ünnepe megihlette a szíveket innen és túl. Mind többen és többen jöttek elő a fedezékekből s a középben találkoztak, vagy 300 magyar honvéd és ugyanannyi orosz, köztük tisztok is 10—12. Paroláltak s elkezdtek temetni, kiki a maga fajtáját.

Közben emléksorokat írtak egymásnak. Láttam egy néhányat ezek közül, melyek márcz. 22. kelettel (g. kel. időszámítás szerint) magasztalják a

magyar lovagiasságot. Egy tábori lapon a mi dátumunk szerint (ápr. 4.) azt írta egyik orosz tisz, hogy *lelkileg nem vagyunk ellenségeitek, csak kötelességet teljesítünk.*

3-

A bujdosó szökevények.

Az orosz határ átlépése előtt, utolsó galicziai táborhelyünkön *Siajén* (jun. 28-án) egy sajátságos karaván jelentkezett a hadosztálynál: civil öltözetű, marcsona legények, vállukon vadászpuskával, elvadult torzonborz alakok. Kettő közülük stájer császárvasz volt, egyik épen gráci fiú. Történetüket így adták elő:

Ők a múlt őszi harcok idején orosz fogságba kerültek, de megszöktek s azóta a határszéeli hegyekben bujdosnak, ott töltötték az egész telet és a tavaszt. Többnyire vadászból éltek s a mivel a falusiak segítették őket. Akadtak jó emberek, a kik ellátták őket polgári ruhával, puskával, lőszerez s néha élelemmel. De voltak rutének, a kik elárulták rejtekhelyeiket az oroszok előtt, úgy hogy a kozákok állandóan vadásztak rájuk, ők meg ezekre, így folytonosan önvédelmi és guerilla-harcot kellett viselniük s nem volt nyugtuk sem éjjel, sem nappal. Igazi bujdosó szegénylegények voltak, a régi betyár-romantika új kiadásában. Hadaink megérkeztével önként és boldogan jelentkeztek. Pedig érdekes volt az ő saját külön kis háborújuk is — a Belz körüli erdőségekben — tették hozzá önértzetesen.

4.

A négy kozák.

Ugyancsak Belz táján a Blotnia erdősegeiben huszár járóöreink egy huszárt felakasztva s egy németet szétdarabolva találtak. Közel a helyhez négy kozákot kerítettek kézre a huszárok. Nyilvánvaló volt, hogy a tettesek ők voltak.

Hosszas processusra nem volt idő, indulni kellett be Oroszországba. Úgy is sok volt már a kozákok rovásán, a kik minden emberiességből kivetkőzve, nem mint rendes katonák harcoltak, hanem gyújtogattak, raboltak és gyilkoltak válogatás nélkül.

Sok volt a panasz akkoriban az orosz sorkatonaságra is, hogy megadást színlelve, kezüket feltartották s mikor a mieink közelükbe értek, sortüzet adtak rájuk. E miatt a német már nem adott parodont, hanem kímélet nélkül leölte a gyanús önmegadókat. A mieink zúgolódtak, hogy ők ezt nem tehették.

Most a négy kozákot nem adták át hivatalos kezelésbe, hanem kettővel ők végeztek, a huszárárt s kettőt átadtak a németeknek, a németért. Ezek is elintézték «mit kurzem Prozess» a kozák-ügyet.

5.

A katonagyilkos rutén.

Egy orosz határszéli táborozás alkalmával megölte találtak egy honvédet.

A kert egy özvegyasszonyé volt s közvetlen szomszédságában egy rutén paraszt házában orosz őrnagyi uniformist találtak a vizsgálatot tartó tábori csendőrök.

Az özvegyasszonyt és szomszédját befogták és hadbírótság elé állították. Mindkettő a tagadás hűvös mezejére lépett s alibit (távollétet) próbáltak bizonyítani, kéznél nem lévő tanúkra hivatkozván. Ám a hadosztálynak tovább kellett menni s a foglyokat is magokkal vitték Oroszország területére. Néhány napba került, míg a tanúkat összeszedhették és a tanúkihallgatást megtarthatták.

A rutén paraszt bűnösnek bizonyult, az asszony sem volt ártatlan a dologban. Egy terebélyes hársfa alatt foly a vallatás, melynek lecsüngő alsó ága olyan hívogatólag kínálkozott bitófának. Kötél is volt már kéznél, egy a közelben füvet vivő orosz asszonytól rekvirálták a huszárok, hiába sikoltozott.

Kora hajnal volt, lovaink felnyergelve állottak a kerítés mellett. A lovak gazdái bent a kertben hallgatták a nyilvános tárgyalást.

Eszembe jutott Nikita cetinjei kertjében a nagy hársfa, mely alatt ő szokott törvényszéket tartani. Ott fatönkből készült székek is vannak; itt mindenki állt, bírák, vádlottak, tolmács, tanúk és hallgatóság. A két vádlott a fa törzse mellett, hosszú háziszöttes felsőkabátban, asszony és férfi egyformán.

Épen ítéletkimondásra került a sor, hogy az asszony bűnrészességért börtönre, a férfi a büntett elkövetéséért kötél általi halálra ítéltetett, midőn hallatszott a harsány jelszó, hogy *indulás, lóra!*

Szinte megkönnyebbültünk, hogy nem kell szemtanúként szerepelni egy kínos látványnál. A bírák maguk maradtak Szűkebb környezetükkel s én részvétellel idéztem egy félóra múlva a 300 éves versből, hogy *«immár szél fújja talpát szegénynek!»*

6.

A szökött katona.

Zamoscon túl Lublin felé egy lengyel úrilak parkjában táboroztunk. A hadbíróság törvényszéket tartott egy szökött katona ügyében.

Itt már volt asztal, székek, s a bírakon kívül vádló és védő, mind katonák; a szerencsétlen vádlott is, egy füstös képű nyápicz legényke, cigányba oltott oláh, különben református (erdélyi specialitás).

Az volt a bűne, hogy századjától elszakadt s egy orosz paraszt házában elrejtőzött; civilbe átöltözve, éppen krumplit főzve bukkant rá egy huszár, a ki elfogta és bekísérte.

A vádlott kihallgatása során úgy adta elő az esetet, hogy lábfájása miatt maradt el szakaszától, melyet nem tudván utolérni, csak kipihenni akarta magát az üres házban, melyben ott talált ruhába átöltözött, de katona-kabátja rajta maradt.

Hosszas faggatásra megvallotta, hogy biz ő haza akart menni.

Az elfogó huszár azt vallotta, hogy mikor a szomszédos Zawalew faluban megszállottak s lovát a csűrbe bekötötte, a házban egy gyanús alakot

talált, mezítláb, orosz parasztruhában. Elég meg-gondolatlan volt, hogy a fegyvert nem rejtette el s így fogott gyanút. Kérdőre vonván, előbb némá-nak tette magát. Majd a ház gazdája, egy orosz paraszt, azzal akarta kimenteni, hogy orosz, majd hogy német, nem tud magyarul.

A huszár azonban nem hagyta magát félre-vezetni, hanem vitte magával. Erre könyörgésre fogta a dolgot, megvallván, hogy miféle.

Őrmeistere, egy bukovinai oláh, rá vallott, hogy mikor századja rajvonalba fejlődött, akkor szökött meg.

A vádló bizonyítva látván a szökést, az előírt büntetést indítványozta.

A védő mentségül hozta fel lábfejását s enyhítő körülményül, hogy nem tudta kellőleg felfogni a katonai törvények szigorát.

A bíróság halálra ítélte. A hadosztályparancsnok, ki elé megerősítésül terjesztett, a halálbüntetés helyett a hadjárat után kitöltendő börtönbüntetésre kegyelmezett meg neki, hozzátévé, hogy ha érde-meket szerez rá, esetleg a börtöntől is megszaba-dulhat.

A haláltól megmenekült szerencsétlen nem győ-zött eleget hálálkodni. Még nekem is köszönte a vélt pártfogást. Tegye jóvá hibáját, biztattam, va-lami hőstettel, fogjon el vagy tíz muszkát s a tíz esztendőt letörlesztheti.

Én instállom — lelken-dezett — úgy vágom, szúrom, ölöm és fogom őket, hogy egyet se ha-gyok belőlük.

Úgy látszik, az én erdélyi honfitársam fogadalmát még nem hajtotta végre, mert még mindig sokan vannak. Ő pedig, lehet, hogy a Wolicánál, hol nemsokára véres rohamra kellett mennie, vagy Breszt-Litowszk alatt, a felrobbanó aknák felett, a csúfos halál helyett hősi halállal váltotta meg talán pillanatnyi gyávaságát.

7.

A muszkát fogott biciklista.

Grabowiec előtt másfél hétig álltunk szemben az oroszokkal, Nagyon erős állásuk volt a Wolica mocsaras partjai mögött. Erősítésekre vártunk, míg az áttörést megkezdhattuk. Nekünk is szép erős állásaink voltak az erdők között, honnan beláttunk az ellenség lövészárkaiba. Közbe, hogy a hadak ne unatkozzanak, tüzérségi párbaj folyt.

A muszka ütegek gyors egymásutánban adták le lövéseiket. Úgy hangzott, mint egy mérges kutya négyes ugatása. Azt hiszik, hogy az ilyen *össztűznek* nagyobb a morális hatása, ha nem talál is. A mieink tempósabban, nem oly gyorsan egymásután válaszolgattak, jobban megfigyelve lövés közben is a hatást és az irányítás helyességét.

Az ágyúütegektől egy alkalommal a frontra lovagolva, az erdő szélén az út mellett elhagyott biciklit láttunk, gazdátlanul. Feltűnt, hogy még visszajövet is ott volt. Körülnézve, a bicikli közelében vérfoltok és dulakodás nyomai látszóttak.

Ember nem volt közel, de nem messze az erdő, szélén állott egy német 15 cm. taracktüteg.

Este a hadosztály parancsnokságánál hallottuk a rejtély megfejtését: a biciklis történetét,

A biciklis katona valami küldetésben járt a frontra s a horosowi erdőben orosz parasztot fogott és be akarta kíséni. Az erdő szélén azonban a paraszt alkalmas pillanatban rátámadt a katonára, karját lefogta s nyakát, arczát késsel annyira összeszurkálta, hogy hajszálon függött az élete. Segélykiáltására előrohantak a német tüzerek, a merénylő pedig az erdő rejtekében elmenekült. A súlyos sebesület behozták a hadosztály-szállásra, a hol a *szanaszét-osztály* (Így hitták ott magokat tréfásan a szanítészek) vette gondozás alá s pólyába befejté.

A tábori csendőrség nagy razziát tartott az erdő környékén s vagy 20—30 parasztot befogott.

Másnap reggel a hadbíróság sorba állította az összefogottakat s a bekötözött fejű biciklista szemlét tartott a foglyok között, hogy megismeri-e támadóját. Rámutatott egyre, hogy ilyenforma volt, szalmakalap volt a fején, mint ennek, de csizmája volt, ez pedig mezítlábas. A szakértői szemle megvizsgálván ennek a mezítelen lábát, azt a véleményt nyilvánította, hogy ennek hetek óta alig lehetett csizma a lábán.

A megszurkált biciklista a végén kijelentette, hogy ő egyikről sem állíthatja határozottan, hogy melyik bicskázta meg.

A vége az lett, hogy a foglyokat szabadon bo-

csátották s a bicziklistát ítélték el, a miért olyan gyámoltalanul viselkedett, fegyveres katona létere, hogy alkalmat adott foglyának őt lefogni és megszurkálni.

El is felejtettük az esetet, hamar azután, hogy a bicziklistát hazafelé küldték a sebesültek között.

Néhány nap múlva én is hazafelé indultam. Utam Zamosc, Rawaruszka, Lubacsowon át vezetett Jaroszló felé.

A mint oda érkezem, a városba betértem, az állomástól befelé vezető utcán menve, az ellenkező oldalon álló kórház felől valaki harsányan kiabál felém, hogy *khegyehnes úr, khegyelmes úr!*

Nem vettem magamra az illetéktelen címzést, de mégis meg kellett állnom, látván, hogy egy honvédruhás alak siet felém. Fehérbe pólyált fejéből csak az orra, szeme, szája látszott ki s erősen feldagadt arcának a körvonalai voltak sejtethők.

Teljesen ismeretlennek látszott.

Kicsoda maga s honnan ismer engem? kérdeztem.

Én vagyok az a bicziklista, a kit Grabowiecnél megbicskáltak s látván ott uraságot a khegyelmes úrral (a hadosztályparancsnokkal; innen lettem én is khegyelmes!), arra kérem, pártfogoljon, hogy ne vigyenek Csehországba, a hová kórházba küldeni akarnak, hanem haza.

Természetesen, magamévá tettem ügyét a szerencsétlennek, beszéltem a katonakórház igazgatójával, a ki megígérte, hogy haza küldi s nem Csehországba.

Azóta már valószínűleg ismét a harctéren bicikliz — valahol Tarnopol előtt.

8.

Bizalom a muszka erényben.

A harctérről hazafelé jövet a hírnevéssé vált Uzsoki-szoroson jöttem át.

Harmadszor mentem át *Przemyslen*, hol a kertek felett ácsorgó vonathoz még mindig kijártak a przemysli úri leánykák s virágokat osztogattak a katonavonatok utasainak.

Chyrow állomásán csak 22 óráig kellett várunk. Kellemsé tette megismerkedésem egy afrikai német gyarmati törzsorvossal, a ki Stryj felé igyekezett Linsingen hadtestéhez. Staabsarzt Dr. *Maass*, kaiserliche Schutztruppen für Südwest-Afrika. Citalgatta a tokaji bor berlini reklámját, hogy *nullum vinum nisi hungaricum*. Jó volt a vasúti tiszti étkezőben a magyar népfölkelők konyhájáról kikerült karczos is. Magasabb élvezet volt megfürdeni a sokat emlegetett, kimondhatatlan nevű StrwiaZ (Sztrwjonzs) sebes árvizű folyócskában.

Szamborban kiszálltam s kocsin mentem *Sztari-Szambor*, felé *Luzsek-gorniba* egy kedves barátom sírját megkeresni. Vádregényes utazás volt a Dnyeszter partvidékén fölfelé. Eső után kettős ívű szivárvány diadalkapu boltozta át az. ég alját. Az «öreg-város» (Staramiasto) falai között már sötét este gyönyörködtem a lengyel népfölkelők dalában. A szomszédos hegyi falvakban és erdei hidaknál

sötét alakok állotta el utunkat (népfölkelő strázsák voltak) s az iránt érdeklődtek, hogy *jeszt legitima-cyia? maju pismo?* (van igazolvány, van írás?) Ne piszmogj — gondoltam — de katonával nem jó tréfálni s mutattam az *Offene Ordre-t* s az mindenfelé utat nyitott. Igazolvány nélkül utazni itt még nem lehetett.

Éjfélkor gyertyavilág mellett jártam be Lüzseken «lesett hőseink temetőjét, a Dnyeszter magas partján domboruló friss sírokat.

A hajnali vonaton folytattam útam *Turka, Sianki* felé az Uzsoki-hágóra, hol most egy éve s a tél folyamán oly ádáz küzdelmek folytak. A mint a magyar határt keskeny sziklakapun átlépjük, meredeken esnek alá a hegyoldalak, melyeken nagy köríveket alkotva ereszkedik alá a vasút. Remek kilátás nyílik a mély völgykatlanokba, hol az országút kígyózik alá. Három alagút után mély szakadék felett hatalmas vasúti híd következik, melynek magassága 28—30 m. és négy toronymagasságú kőlábon áll. Azaz csak állott, mert ezek közül a két belsőt, a nagyobbakat, a múlt őszszel egy osztrák pionir-tiszt oly alaposan ¹ felrobbantotta, hogy bár a híd felrobbantása rendeletre történt (az oroszok elleni védelemben), de mert ügyesebben s főként olcsóbban is el lehetett volna végezni, mint a kőlábak szétrobbantásával (a mi állítólag milliónyi kárt okozott), be is csukták érte. (Ha igaz? Az ilyen hírek mindig gyanúsak!)

Tény az, hogy a kőlábak még a nyár folyamán sem voltak készen s a hidat egymásra erősített

fenyőtörzsek hatalmas oszlopai tartották. A vonat alatt a híd nemcsak ingott, hanem, mondhatni, szép csendesen hintázott is.

Az utasok borzongva néztek alá a szédítő mélységbe, minden fej az ablakban volt.

De a legmeglepőbb a borzalmasan szép látványban az volt, hogy a hidat alulról mindkét oldalról óriási kötelekkel nagy sereg embertömeg húzta, feszítette, hogy a vonat alatt le ne düljön.

És kikből állott az a nagy munkástábor, a kikre a vonat és annyi ember élete bízva volt? Alig akartunk hinni szemeinknek: biz azok egytől egyig orosz foglyok voltak, földszürke egyenruhájokban.

Nem csekély bizalom a muszka erényben.

A megfeszített károk, lábak mutatták, hogy komolyan veszik feladatukat. De- az útasok azért felélegzettek, mikor a hídon túl voltunk. Mert, ha az orosz muzsik nem lenne olyan becsületes, mint a milyen; az ég és föld között lebegő és hintázó vonat esetleg 30—40 méteres salto mortale után a mélységbe zuhanhatott volna.

A kőlábak hihetőleg már elkészültek s többé nem az orosz foglyok őrzik ott a magyarok életét.

Ehhez hasonló, *bizalmi ügyet* volt alkalmam megbámulni Breszt-Litowszk közelében. Ezt már németek rendezték.

Biala felé visszajövet, azokban az erdőkben, hol néhány nappal azelőtt még ádáz harcok folytak, hosszú trénnel találkoztunk. Szekerek és lovasok szakadatlan sora, élelem és hadiszerek szállításával.

A szekerek bakján és a lovak nyergén — alig

akartunk hinni szemünknek — orosz egyenruhás alakok, kétségtelenül *hadifoglyok*.

Olyan vígan koczogtak és ügettek előre a még égő Breszt-Litowszk felé, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga.

Közbe-közbe a felügyelet okáért egy-egy német sisakos vitéz is lovagolt köztük.

És ez a harczonektól nem volt tovább 20 kilométernél.

Úgy látszik a németnél még nagyobb a *bizalom a muszka erényben*.

9.

A két krimi tatár.

Bent Oroszországban, Grabowiec előtt táborozva, az internált földnépe között egyetlen orosz fogoly búslakodott.

Beszélgetésbe ereszkedvén vele, elmondta (a mit barna turáni arcza is elárult), hogy ő *tatár* és pedig *Krím*ből való, *Tauriai* kormányzóságból, *Szimferopol* város mellől, *Karaszubazár* gorodból (Feketeviz-vásárhely). Neve *Dávid Anzsel*, tehát: Angyal Dávid.

Bizonyosság okáért, hogy angyal-é az Anzsel? egyik huszár előhúzott a zsebéből egy angyalt ábrázoló képes lapot s tatárunk, nagy örömmel erősítette meg, hogy igen is, ilyen angyalnak hívják őtet.

Nagyobb bizonyosság okáért leírta nevét is naplómbe, de héber betűkkel, mert csak úgy tudott írni, zsidó iskolába járván.

Elmondtam neki, hogy az ő elődjei is elhurczolták a magyarokat Krimbe fogságba, most hát nyugodjék belé a kölcsönbe, nem lesz rossz dolga nálunk, már csak azért sem, mert turáni atyafi, továbbá, mert mohamedán s a khalifa utódjával szövetségben állunk.

Erről ők is hallottak — felelte — s nem szívesen harcolnak ellenünk. A fajrokonságról is volt tudomása, de hát kötelesség — kötelesség.

A huszárok körülvették a tatárt és részvétellel hallgatták beszélgetésünket, a mit azzal fejeztünk be, hogy, ha megszereti Magyarországot, beállhat huszárnak s neki is lesz piros nadrágja, a mit szemlátomást megbámult.

Megvigasztalódott és háálkódott, hogy bús egyedüllétében részvétet mutattunk iránta.

Egy-két hét múlva *Siankin* (az Uzsoki-szoroson túl az első állomáson) találtam egy tatárt: vizet hozott a völgyből, egymaga, őrizetlenül. Első pillanatra azt hittem, hogy az én Dávid Anzselem, de csalódtam.

Kérdem, hogy engedik magára szabadon járnikelni az erdőben, forráshoz? Azt kaptam feleletül, hogy ezt nem hogy őrizni kellene, de még ágyúval sem lehet majd haza kergetni.

Szóba ereszkedtem vele s megerősítette, hogy ő nagyon megszokta és megszerette már ott az életet.

Tán már szeretőd is van? — tréfálkoztam vele.

Ő sem tagadta, de a magyar vendéglős családja még inkább rávallott, hogy bizony van s azért tesz neki annyira a Kárpátok vidéke.

Pedig mily ég és föld különbség van a Krím-félsziget fehér homoktengere és a Kárpátok sötét bércei között. De a szív mindent felejtet és mindenért kárpótol.

Csak aztán úgy ne járjon, mint régen az a zsémbes menyecskét rabolt «szegény tatár!»

10.

Mézbor hadizsákmány.

Orosz-Lengyelországban egy úri kastélyban táborozott a hadosztály. Az emeletes kastély, szép park közepén, elhagyottan állott, egyetlen öreg házvezetőnő maradt otthon. Az úri termek teljesen berendezve, úgy maradtak, mintha a család otthon lett volna. Drága képtár, könyvtár, dísztárgyak, órák, ékszerdobozok, szamovárok, bronz- és ezüsttárgyak, minden a maga helyén, földszinten és emeleten.

Annál inkább csodálkoztunk a házigazda elmenekülésén, mert nálunk kegyeletes nevet visel. Rulikowszki. Talán nagybátyja lehetett az az 1848/49-iki lengyel vértanú, kinek sírjához a nagyváradi jogász ifjúság halottak napján évenként el szokott zarándokolni.

A kastélyban minden érintetlen maradt, hadosztály-parancsnokság nem szokott zsákmányolni. De a huszárok a pinczébe mégis látogatást tettek s egy dézsa friss vaját találták, a miből kitelt nekik 500 darab vajaskenyér.

Találtak egy sereg Vichy-vizet s 40—50 üveg «aszúbort» is, a mit tokajinak vélték.

A bort a tisztek lefoglalták s annak rendje szerint utalványt állítván ki értékéről (a miként a vajról, vízről is), elkezdtek kóstolgatni. Az mindjárt nyilvánvaló lett, hogy nem tokaji: annál édesebb, sötétebb és gyöngébb. De hát miféle lehet? Egyik azt vélte, hogy whisky, a másik, hogy sherry, a harmadik, hogy madeira, a negyedik, hogy görög aszú. Végre hozzám appelláltak, mint «lengyel szakértő»-höz, hogy fejtsem meg a rejtélyt.

Én mindjárt ráismertem, hogy *mézbor*, lengyelül *miód*, németül *méd*.

Nem először ittam. Tudtam azt, hogy a lengyelnek az a tokajja. Már a XVI. századi Cromer Márton történetíró megírta, hogy a lengyelnek legkedvesebb itala a mézből főzött bor: «*medonem vulgo vocant*». Mert sok méhet tenyésztének. Vadon is rajzanak az erdőkben, úgy hogy a fák ágairól sokszor — állítólag — méz csepeg.

A mézbor annál inkább kapóra jött, mert a hadosztály bora elfogyott. Már sorra került az egri vörös gyógybor, azután a tokaji aszú s a végén a G. H. Mumm pezsgő. S mikor ennek is vége volt, Hadúr gondviselésének látszott a lengyel nemzeti ital terítékre kerülése. Kóstolgattunk is szorgalmasan, volt belőle bőségesen.

De másnap egy hordó sör érkezett. Rég nem élvezett délicatesse. A mézborhoz hűtlenekké váltunk. De csak rövid időre, mert a végén szájzélítőül mégis csak a mióddal végződött az estéli lakoma.

Különben is volt mire áldomásozni. Akkor ér-

kezett a hadosztályparancsnok hadiékítményes Lipót-rendje, a vezérkari [főnök érdemkeresztje s a tüzérdandárparancsnok II. o. vaskoronája.

Ám az árpasör és a mézbor nem azt a törvényt tartja, hogy «bort a sörre, idd egyszerre!» Ezek bizony olyan belső forradalmat rögtönöztek egymás között, hogy a *szanaszét-osztálynak* (a szanitések öndíszneve) morphium-cseppjei tudták csak lecsillapítani.

Így állt bosszút a requirált mézbor a «zabrálásért!»

XVI.

TÁBORI TRÉFÁS TÖRTÉNETEK.

A tábori életnek megvan a maga kedélyes oldala is. A humor, a tréfa ott is megterem. Ezekből akarok néhányat elmondani.

1. Előre arcz.

A kassai honvédek jelszava, melylyel a hadba indultak: *Előre!*

HADFYNÉ kegyelmes asszony sajátkezűleg hímezte a hadosztály jelszavát apró nemzetiszínű szalagokra. Ilyen talizmán díszíti minden tisztnek a sapkáját, a hadosztályparancsnoktól kezdve a hadnagyokig. Engem is kitüntetett vele az én kegyelmes parancsnokom. Büszkén viseltem és viselem. Némi just is véltem formálhatni e jelszóhoz, mert mi is ezt hímeztettük *első* selyemzászlónkra, melyet kolozsvári honvédeinknek indulásukkor a vasútnál átadtam.

A kassai kokárdák is megfakultak egy év alatt; a kolozsvári *Előre-zászló* is sok véres csatában forgott. Egyikből nyél nélkül derekára csavarva mentette meg a hős zászlótartó. De az a fő, hogy megvannak, a viharverte patina csak növeli értéküket.

A kassai kokárdák harmadszor járnak már orosz földön. Ott voltak *Tornászom*, *Komárom* mellett a múlt ősz elején. *Krakó* fölött az ősz végén. Védtek

a *Dunajec*, majd a *Biala* vonalát a tél folyamán. *Limanowa* sokat tudna mesélni hősiességükről. A tavaszi dicsőséges hadjáratban *Gorlice* fölött ott voltak a jégtörésnél (május 2.). *Jósoló, Kroszno, Jar oszló, Radymno, Krakowiec, Jaworow, Zólkiew, Belz* és a litván *Breszt* jelölik diadalútjuk főpontjait s nem egyszer emlegette a hivatalos híradás a VI. hadtest fényes sikereit az orosz-lengyel mezőkön, folyók partjain történt ismételt áttöréseknél.

Ez a hadtest, melynek élén az erdélyi (nagyszebeni) származású, kiváló hadvezér, ARZ ARTÚR altábornagy áll, többnyire magyar honvéd ezredek-ből alakult. Volt idő, midőn kizáróan honvédekből állott. Ilyenkor történt, hogy a hadtestparancsnok magyar nyelvű napiparancsot intézett katonáihoz, melyben a magyar ősi vitézségre hivatkozva, buzdítja őket újabb győzelmekre. Végezte pedig ezzel hogy: *Előre!* aláírva: ARZ.

A fölhívás határtalan lelkesedést keltett s a VI. hadtest honvédeinek jelszava azóta az, hogy: *Előre arcz!*

Ennek egyik hadosztálya a 39-ik, melynek élén a derék HADFY IMRE altábornagy áll ott. Ez az *Előre* jelszó alatt indulván Kassáról, kétszeresen lelkesült a saját jelszava hangoztatásától s hogy az ősi jusból a maga részét biztosítsa, úgy formálta át a régi. jelszót, hogy

Előre Hadfy, Előre Arcz!

2. Van só, van minden.

A VI. hadtestnek derék huszárezredese, *Van dér Soot von Vallminden*. Holland származású, de olyan igazi magyar huszár, mintha a Hortobágyon született volna. Kipödrött nyalka bajusza, magyaros jókedve szinte megczáfolni látszik eredetét. O már itt is született s atyja is huszárezredes vagy tábornok volt.

Magyar temperamentumára elég bizonyíték, hogy mikor a lövészárokból kiszedett cigányokból alakított zenekar a hadtestnél vendégszerepeit és kérdeztük a fekete honvédektől, hogy ki mulatott a legjobban: egyhangúan azt vallották, hogy a huszárezredes úr.

Szeretik is a huszárok, mint az életüket. Csak a nevével volt nagy baj, sehogy sem tudták megtanulni. Végre egy találékony őrmester vállalkozott a tanításra, a ki módját találta a holland rébusz megfejtésének. Oly egyszerű, mint a Kolumbusz tojása. Tudja már minden huszár az első napon, hogy ki a parancsnok:

Ezredes úr van só, van minden!

3. A közös tehén.

A Kárpátokban a lengyel légió és az oroszok állása között elhagyott ház istállójában gazdátlanul maradt egy tehén.

Oroszok és lengyelek abban állapodtak meg, hogy egy nap az egyik, másnap a másik fél feji még, látja el szénával és itatja meg.

Ez a közös gazdálkodás több napig, talán hetekig tartott. De a lengyelek végre megunták a közös birtoklást és elvitték a tehenet.

Az oroszok látván az eltulajdonítást, rettenetes kiabálást vittek véghez, fegyverre kaptak s nagy lövöldözést intéztek a közös jószág elrablói ellen.

Szerencséjükre a legionistáknak — közel volt az erdő, s a tejesarnokkal a fák védőszárnyai alá menekültek.

4. A közös forrás.

Az Uzsoki-szoros vidékén történt késő ősszel. Egy 21-es derék honvédkapitány, OSVÁTH BÉLA írta november 26-án (a ki nyolcz hónapig szakadatlanul a harczvonalban állott, de a tél végén orosz fogságba kerülván, most Irkuczkban szövégeti a honvágy reményszálait). Úgy adom, ahogy levelében áll:

«A hadakozás kezd kissé kedélyesebb lenni. Vagyis inkább mi kezdjük úgy felfogni.

A múltkor már vagy három napja álltunk szemben a muszkákkal, de a közelben nem volt ivó vizünk. Lent a völgyben a két állás között volt egy patak. Ide szökdöstek le az emberek napközben inni — csak úgy szerelvény nélkül — mindkét részről kölcsönösen.

Óvatosan kikerülgették egymást. De egyszer vagy öt honvéd a pataknál szembetalálkozott vagy ugyanannyi muszkával. Egy darabig csak nézegették egymást nagy óvatosan. Végre, mikor látták, hogy nincs puska egyiknél sem, kölcsönösen nekibátorodtak: elkezdtek vigyorogni egymásra s aztán mentek vizet meríteni.

Rendben is ment volna a dolog, de az egyik muszka — lehet véletlenül — felzavarta a vizet. A vis-á-vis-ja erre szó nélkül pofonütötte. Erre általános lett a verekedés, ököllel, kulacscsal agyba-főbe verték egymást.

Mikor jól kiverekedték magukat, szép rendben mindenik fél visszament a maga csapatjához. Csak később derült ki a vízi harcz kedélyes története.»

5. Az önkéntes foglyok.

Sok anekdota szól arról, hogy mily szívesen adták meg magukat az oroszok. Ezek egy része valószínűleg költött dolog, de a hitelesek között is sok a jellemző.

Még a legelső harczok idején beszéltek, hogy egy csapat muszka találkozott egy kisebb ellenséges osztaggal. Ezek megijedtek s mentegetőzni kezdtek, hogy ők nem harzosok, hanem zenekari tagok.

— Már nekünk mindegy, — felelték az oroszok — mi meg akarjuk magunkat adni — s követelték, hogy fogják el őket.

A következőket már hiteles szemtanútól, egy zászlóaljparancsnok leveléből idézem: «A muszkák szívesen adják meg magukat. Egy nemrég elfogott orosz járőr jelentette, hogy ők már négy ízben akarták megadni magukat, de a mieink mindig oly gorombák voltak, hogy rájuk lőttek. Az őrmesterüknek fejenként öt rubelt adtak, hogy járóórbe küldje őket. Ekkor végre (ötödször) elérték céljukat.»

6. Hogy fogtak a maródiak muszkákat?

«Lemaradt egyszer négy notórius gyöngékedő a századomból — írja egy kapitány. — Előkerültek vagy négy nap múlva, de huszonkét muszkával együtt.

Úgy fogták őket, hogy a muszkák látva, hogy ezek szerelvény nélkül, fegyvertelenül mászkálnak a faluban, azt hitték, hogy ott ki tudja, milyen nagy erő lehet. Megadták tehát szépen magukat és aztán együtt bandukoltak az ezred után.

Kérdjük, hogy miből éltek annyi ideig?

— Vettünk tyúkot meg berbécset!

— Hát volt pénzetek?

— Nekünk nem volt, de volt a muszkáknak, s ők közösen összeadtak!

Erre már csakugyan elengedtük a kikötést, — jegyzi meg a levélíró — a mi az elmaradásért dukált volna!

7. Kenyérrel fogott muszkák.

FÉSZL JÓZSEF, a kolozsvári New-York vendéglőse szilveszteresti vacsoráján (a hol 350 sebesültet vendégtelt meg) egy gyermekifjú német katona mellén vaskeresztet látván, megkérdeztem: micsoda hőstettet követett el, hogy már vaskeresztje van?

— Semmi különöset, — felelte — muszkákat fogtam!

— De hát miképpen?

— Hát úgy, hogy éhesek voltak, s nekem volt kenyérem.

Csak hosszabb nógatásra beszélt azután el, nehogy dicsekedni látszszék, hogy tudván nyelvüket s azt is, hogy éheznek, közéjük lopózott s kenyérszto-gatással csalogatta át őket, mintegy húszat, s ezért kapta a vaskeresztet.

— *Nichts besonders, — ismételte — sie warn hungrig und i' hab Brod g^f habt!*

8. A rabbi rébusza.

A német császár Galicziában jártában megkérde-zett egy csodarabbit, hogy ki fog győzni?

— *Gott wird siegen!* — felelte a szentéletű tal-mudista.

Hogyan, hiszen világi hatalmak verekszenek, tehát ezek közül is győzni kell valamelyiknek — faggatta tovább az Imperator Rex.

— Fog is, én is azt mondtam, csak meg kell érteni. *Gott* ist nómén et ornen:

*G ist Germania,
O ist Oesterreich,
T ist Türkei; noch ein
T ist Tripolis —*

also wie gsagt — *Gott* wird siegen — és az ő segít-ségével azok, a kik Isten nevében harcolnak.

9. A festő és az álkozások.

A harczterek közelében tudvalevőleg nemcsak hírlapírók, hanem fényképírók és festők is bő szá-mal sűrögnek-forognak, hogy a nevezetesebb helye-ket vásznon is megörökítsék a hadtörténelem számára.

A kárpáti harczok idején a harczvonal mögött ott festegettek a piktorok is szorgalmasan.

De a bohémek tréfa nélkül a háborúban sem élhetnek s a hol lehet, szívesen megtréfálták egymást, vagy a ki közéjük került.

Egy nap a festőkolónia új taggal szaporodott: egy hírneves bécsi festő érkezett közéjük, hatalmas szál legény, atléta termettel, nagy szakállal, állig fölfegyverkezve, harczias fölszereléssel, hősi allűrökkel.

A jókedvű bohémek elhatározták, hogy a harczias új kollégát megtréfálják. Kivitték festeni magukkal a kárpáti szorosokba s lassanként meggyőzték arról, hogy ott, a hol ők járnak, festegetnek, a harczvonal háta mögött, semmiféle fegyverre szükség nincs.

Az új kolléga is otthon hagyta hát az ő Browningját és egyéb fegyvereit.

Csak erre vártak a hetzmeisterek és felöltöztettek három melléjük rendelt dragonyost kozáknak s betanították, hogy mit kell tenniök.

Egy szép napon, mint rendesen, kimentek festeni s mindenki elfoglalta a maga helyét a Kárpátok szorosaiiban, szomszédos völgyekben. Az új kartárs leghátul üldögélt és szorgalmasan ecsetelt.

Ám egyszerre rémes kiabálásra, revolver- és puska-lövöldözésre riad fel, a mely a szomszéd völgyhajlásokból hangzik, a hol társai dolgoztak. Nyilván megtámadták őket.

Alig eszmél fel, rémülve látja, hogy onnan felől három kozák vágat felé előreszegzett pikával. Kapna fegyverhez, de nincs; menekülni sincs idő. Mit

tehetett egyebet: feltartotta mind a két kezét a megadás jeléül.

A kozákok azonban csodálatosképpen elrohannak mellette s nem bántják. A helyett azonban mindenünnen előbukkannak a festőkollégák s versenyt kazagnak a magát megadott hős piktor felett.

Ő pedig, szegény — mit tehetett egyebet — jó képet vágott a kegyetlen tréfához — s csakhamar hazautazott kipihenni a kozáktámadás ijedelmét.

10. A megugrasztott hadi kibicz.

Egy amerikai alezredes is kapott valamiképpen engedélyt a harczvonal közelébe jutni, ahol tanulmányokat kívánt tenni. Nagy szál ember volt s fennen kérkedett, hogy ő — mint Bismarck szerint a németek — csak az Úristentől fél, mástól senkitől.

A Kárpátokban folyt a harcz s elvitték a harczvonal közelében egy erdei vadásziba.

A fiatal tisztek elhatározták, hogy próbára teszik nagy bátorságát, a mivel kérkedett.

A mint ebédelnek, a közelben erős ágyúzás hallatszik s a háztetőn nagy koppanások esnek.

A vitéz amerikai felugrik és csodálkozását fejezi ki, hogy a tisztek nem menekülnek.

— Mi már ezt megszoktuk, — válaszolják — ne hagyja magát zavartatni s folytassuk az ebédet.

Rövid idő múlva még erősebben újulnak meg a lövések és a koppanások.

A hős hadi kibicz most már kifakad, hogy a tisztek az ő életéért felelősek és ő követeli, hogy őt erről a veszélyes helyről vigyék el.

— Ez most már életveszélylyel jár, — mondják — s legfőlebb pánczélos vonaton történhetik, de az sem biztos, mert a hidak valószínűleg már fel vannak robbantva.

Ő nem bánja akárhogy, csak menekülhessen.

Előáll a pánczélvonat, az amerikaiak alólról, a kerekek között beteszik, s megindítják a vonatot nagy csöndesen, óvatosan. Az ágyú szól, a lövedékek zápora most már a pánczélvonat aczélfedelét döngeti.

Az amerikai sietségért könyörög, hogy valamiképp a golyózáporból kijuthasson.

Sikerült is nagy nehezen, halálfélelmek közepette ép bőrrel megmenekülnie a nagy veszedelemből.

Nem is maradt sokáig a Kárpátok táján, sietett hazavitorlázni az ő semleges hazájába.

A rossz nyelvek azt beszélik, hogy nem is igazi ágyúk, csak afféle szüreti mozsarak durrogattak és a ház fedelén s a pánczéloson nem igazi srapnelek, hanem kődobálások csinálták a nagy műzajt.

Akárhogy volt légyen, a czélt elérték, az alkalmatlan hadi kibicztől megszabadultak.

11. Hogy történt a solferinói ütközet?

A közkatona hogy mily keveset lát a mostani csaták folyamán, annak illusztrálására jellemző történeti adomát hallottam egyik hadiszálláson a vezérlő tábornok elbeszéléséből.

El a dunántúl egy öreg béres, aki résztvett a solferinói ütközetben, mint egyik vezérkari tábornok huszárja. Ünnepies alkalomkor így szokta elbeszélni a 80 éves öreg a solferinói csata lefolyását a fiatal nemzedéknek:

— Ott álltunk a dombtetőn: én, meg a gyenyerális úr, meg a fővezér. Egyszer csak gyün az adjutántos és jelenti, hogy

— *Rekte Flügli krigli Prügli!* — aztán visszalovagol.

Egy óra múlva megint jön és jelenti, hogy

— *Linké Flügli krigli Prügli.*

Erre a fővezér elkiáltja, hogy

— *Kercht euch, marsch!* — és elszaladtunk,

Így történt a solferinói csata.

12. IN RI.

A huszár és baka a keresztfa alatt ülnek és vitakoznak, hogy melyik a külön katona: a huszár vagy a baka?

A huszár önérzetesen mondja, hogy a huszár, a «*vörös ördög*» a világ első katonája.

A baka sem hagyja magát, hogy az régen volt, mióta a lövészárók szerepel, azóta az első katona, a ki a csatákat nyeri, mégis csak a baka.

De már az nem áll, mert a huszár is tud a lövészárókban harcolni, de a baka nem tud lovon ülni. Ha az Úr Jézus leszállna a keresztfáról és beállna katonának: ő is csak huszár lenne! vágta ki nagy hetykén a legnagyobb tromfot, várva a hatást.

A baka felmutat a keresztfára s csak ennyit mond: az már osztég igazán nem áll, olvasd el, hogy mi van felibe írva:

In(fan terie) R(egiment) I.

II.
LENGYEL-MAGYAR
TÖRTÉNETI EMLÉKEK

XVII.

ZAMOSC ÉS A ZAMOJSZKIAK.

Július 20-án.

Zamoscot elpusztították az oroszok, olvasom egy magyar hírlapban. És pedig Bukarestből telegrafálta tudósítója, hogy *Kievből jelentik, hogy az orosz csapatok Zamosc városát, mielőtt elhagyták, teljesen elpusztították.*

Hát ebből egy szó sem igaz. Én július 8-án, a muszkák ki verése után jártam ott, gyönyörködtem az érdekes város történeti emlékeiben; de az elpusztításnak semmi nyomát nem láttam. Épen állanak a szép templomok: a XVI. században épült műemrek katolikus lengyel székesegyház, a modern görög-keleti bazilika, a tornyos városháza, magas, ívezetes lépcsős erkélyével, a régi várpalota helyén épült kórház, a színház, az olasz reneszánsz-stílusú, strukkó-díszítéssel épített emeletes házak, címerez kőportálékkal. Nem esett baja a bolognai árkádokra emlékeztető piaczi lábas házaknak sem, melyek ívezetei alatt Mózes ivadékai (köztük igazi Hebron rózsái) vígan árulják hitvány portékájukat, orosz, német és magyar pénzen egyaránt. Még a külváros rozoga és piszkos viskóinak sem esett bántódásuk, pedig ezekre ugyancsak ráférne egy kis tisztító tűz. Mert ha Széchenyi basa mondása szerint Sztambul rozoga faházainak egyetlen orvoszere a tűzvész):

akkor Zamosc külvárosa, Nova Osada is megújítását köszönhetné egy kis kozákgyűjtogatásnak. A régi fény árnyékában meghúzódó eme piszokfészkek szintúgy várják azt az új szövénckct, mely őket a modern civilizáció érdekében lángra gyújtaná.

A kozák itt futtában vagy nem ért rá gyűjtogatni, vagy vezérei talán respektálták azt a történelmi jelentőséget, melynek emléke ehhez a kis városkához fűződik. Az a háromszáz muszka fogoly, kiket a vásártéren porosz katonák őriztek, most már ártalmatlan muzsikok.

E város múltja épp úgy, mint jelenlegi szerepe (a hadak útjának egyik fontos csomópontját alkotván) méltán érdekelheti a magyar közönséget. Már csak azért is, mert egykoron itt magyar fejedelmi sarj, BÁTHORY GRIZELDISZ, Zamojszki Jánosné vezetett fényes udvartartást.

Szokatlan a név; az volt az egykorúak előtt is.

«Az Báthory Kristóf leányát (írja az egykorú Szamosközi), kit azután az lengyel kancelláriusnak házasa István király, először Krisztinának keresztelték volt és az is volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata főrl málásából Grizeldisznak neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan, így ilyen emberek, mint Báthory Kristóf és felesége egy olasztól így meghatták csúfoltatni magokat, mind gyermekekkel egyetembe.»

A kis város az ő nagy fiának, Lengyelország legnagyobb államférfiának, Zamojszki Jánosnak köszönhette fölvirágzását, fényét és hírnevét.

Zamojszki Báthory István lengyel királynak volt a jobb keze, munkatársa, majd sógora. Tanulótársak voltak a padovai egyetemen s később együtt kormányozták Lengyelországot. Zamojszkinak, ki a lengyel nemesség vezére volt, nagy része volt Báthory István lengyel királylányá választásában. István király aztán megtette őt főkancellárrá, majd hetmanná (fővezérré), miáltal az ő kezében egyesítette a politikai és katonai főhatalmat.

Zamojszki rászolgált mind a kettőre. Már Padovában kitűnt jeles tehetségével. A római szenátusról 1563-ban írt művével olyan feltűnést keltett, hogy az egyetem rektorává választották. Visszatérve hazájába, csakhamar politikai vezére lett a nemességnek, melynek élén három királyválasztáson az ő befolyása döntötte el a versenyzők mérkőzését.

Egykori történetíró úgy jellemzi, hogy a legnemesebb tulajdonságok egyesültek benne, melyek közül egy is elég leendett volna nevének megörökítésére. Soha le nem győzött, mindig diadalmas hadvezér, jeles államférfiú, kitűnő szónok, elsőrangú tudós és politikus volt, kinek tetteiben az önzetlen hazaszeretet és a törvények tisztelete nyilvánult, párosulva nemes lelkülettel és fenkölt gondolkozással.

Báthory István fölsímvén tehetségét és kiváló érdemeit, elhalmozta kitüntetésekkel, méltóságokkal, barátságával s végül rokonságával, nőül adván

hozzá testvéröccse, az erdélyi vajda leányát, Báthory Grizeldiszt.

Soha olyan tekintélye és hatalma nem volt állampolgárnak Lengyelországban (írja Lelewel), mint Zamojszkinak. Mint krakói várnagy: első volt a főrendek sorában. Mint krakói sztarosta: Kis-lengyelország főbüntető bírása volt. Mint hetman: fővezére volt a hadseregnek és a nemesi fölkelésnek. Mint kancellár: főbírája volt a városoknak, őrizője a királyi pecsétnek, főtanácsosa a királynak s ellenőrzője a törvényeknek és államjogoknak. A királyi rendeletek csak úgy voltak érvényesek, ha a kancellár pecséttel látta el, a mit megtagadhatott, ha a király akarata az ország törvényeivel vagy kiváltságaival ellenkezett. Mint hadvezér is kiváló és mindig szerencsés volt. Ő volt jobbkeze Báthorynak az oroszok ellen vívott győzelmes harcaiban (1579—1581). Legyőzte és foglyul ejtette Miksa főherceget (1588. Bicsin alatt), a ki fegyverrel akarta kivívni a lengyel királyságot. Visszaverte a tatárok támadásait. Legyőzte a Moldvát elfoglaló Mihály oláh vajdát és kiűzte őt Oláhországból is (1600.)

*

Lengyelországnak ez a hatalmas államférfia és hadvezére emelte Zamoscot a jelentékeny városok sorába. Körülvette kőfalakkal és bástyatornyokkal, melyek egy része máig is fennáll s magas, tömör omladékai mutatják, hogy mily tekintélyes erőd lehetett akkoriban. A most sokat emlegetett Wieprz folyócska egyik ága táplálta vízzel a védőárkokat.

A város délnyugati sarkán állott a várpalota, melynek helyén most kórház áll. Magyar orvosok takarították éppen a muszka piszoktól, rendezték be újonnan s az első bekötözést éppen akkor végezték egy összelőtt orosz sebesültön, a mikor ott jártunk. A várkert mostan városi sétatér, melynek terebélyes platánjai alatt (hol egykor az erdélyi hercegnő sétálgatott) benzines hordókat őriznek német katonák.

Ide hozta ifjú feleségét Zamojszki János a fényes esküvő után, melyet István király rendezett számukra a krakói királyi vár, a Wawel fényes termeiben, 1583 június havában.

A lakodalom két hétig tartott s igazi királyi pompával ment végbe. Jelen volt a király, a királyné, Báthory Boldizsár és András, a király ünöka-öccsei. Ott voltak a pápa, a brandenburgi örgróf (Vilmos császár öse), a kurlandi herceg, a porosz herceg és az erdélyi fejedelem követei. A lengyel főméltóságok teljes számmal. Az erdélyi urak közül IFJÚ János, BÁNFI Kristóf, CSÁKI Gábor; erdélyi úrnők: SULYOK Krisztina, BOCSKAY Judit, PATÓCSY Zsófia, BEBEK Zsuzsa, PERNESZY Anna és BÁNFI ZSUZSÁNA (mind Báthory-rokonok).

A lakomákat táncz, ezeket tornáját ékok váltották föl, melyeken lengyel és magyar ifjak mérköztek a királyi díjakért. A nép számára ünnepi körmene-tek tartattak, allegorikus alakokkal Jupiter, Vénus, Minerva, Saturnus, Tempus, Spes stb.). Scipio aranyozott fehér zászlót tartott kezében, mely *Báthory István uralkodása Lengyelország aranykora* fölírást

viselt. A legelső lengyel úrnők élén Vénus Páris almáját nyújtotta át a boldog vőlegénynek. Tűzi-játékok sem hiányoztak. A krakói templomok, házak föl voltak lobogózva s tündérfényben úsztak esténkint.

Nem volt ilyen fényes lakodalom több Lengyelországban. Utána állandó tartózkodásra Zamosc várába költöztek, a hol boldogan éltek hét esztendeig. Ezalatt Zamoscon magyaros udvartartás honolt. A boldogságot betetőzte, hogy új hajtás sarjadt a még eddig gyermektelen Zamojszki János családfáján.

Zamosc úrnője 1590-ben örömmel írja fivérének, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, hogy fia született. A keresztvízre osztrák főherczeg tartotta. Nem volt más, mint a Zamojszki által legyőzött és elfogott Miksa főherczeg, *választott király*, a kit (a most nemrégén visszafoglalt, szomszédos) Krasznosztaw várában tisztos fogságban őriztek. De nem jól őrizték, mert a zamosci keresztelő után nemsokára Bécsbe szökött.

A zamosci várpalotában a boldogság és a családi öröm nem sokáig tartott. Derűre ború következett. Előbb a fiú, nemsokára az anya hunyt el. A gyászpompán, melylyel a herczegnőt a zamosci templom sírboltjába tették, ott volt az erdélyi testvérfejedeleme követe is, Lengyelország színevirágával.

Zamojszki a rokonságot tovább is föntartotta az erdélyi udvarral. Állandó volt az érintkezés és a

politikai szövetség a két ország között azután is. A Báthoryak, István király halála után és később is lengyel király-jelöltekül szerepeltek. Nem Zamojszkin múlt, hogy a Báthory név újra föl nem virágzott Lengyelországban. Gyulafi Lestár, erdélyi fejedelmi titkár, 1582—1599 között tizenkétszer járt követségben Lengyelországban, többször éppen Zamosc városába, Zamojszkihoz, részint a lengyel királyság dolgában, részint, hogy Báthory Grizeldisz százhuszezer forintnyi kelengyéjét (utódok nem létében) reklamálja.

«Az dós (nászajándék) 120,000 forintot tett, — írja Gyulafi 1592-ben, —mind ruhákval, arany és ezüst mível, drága kövekkel együtt. Mindaddig jártam vala (Zamoscon, Belzen, Varsóban stb.), hogy az pénzen kívül mindeneket megigért vala kanczellárius.»

Azonban ez és István király 30,000 forintnyi hagyatéka sürgetése unokaöccse számára inkább csak ürügy volt és diplomáciai leplezgetés: a fődolog a két ország politikai szövetsége volt, főként a megújult török háborúban, mely alatt Zamojszki volt az összekötő láncszem Erdély és Lengyelország között.

«A lengyel, kanczelláriust táborban találtam vala Ilyvónál (Lemberg) — írja Gyulafi Lestár 1591 május 10-én. — Az én általam való izencthez képest sietséggel expediálták aSengyelek legátusokat a portára, a nuszt bőrökkel és egyéb ajándékokkal. És véghez ment a békesség, mivel ha nem. siettek volna, igen gonosz volt a szándék mind mihozzánk, mind pedig a lengyelekhez.»

Zamojszki Jánosnak Erdély is sok köszönettel és hálával tartozik.

Ezek az emlékek vonzottak engem Zamosc meglátogatására, midőn a most folyó harcok vonalán közelébe jutottam.

Grabowiec alól (hol legújabban az áttörés megindult) átszántottuk a homoktengert Posselt Gyula főhadnagy barátom (budapesti építészmérnök) vihar-edzett autóján. Szabó Elemér dr. kassai honvéd főtorzsorvos, lelkes történetbarát bajtársammal nem győztünk eleget gyönyörködni Zamosc történeti emlékein. Elálával tartozom érte Hadfy altábornagy úrnak, a ki lehetővé tette vendégszerető hadiszállásairól az ilyen történelmi kirándulásokat.

Főként a Zamojszki által alapított és épített művészi becsű templom lepett meg, a mely Itáliában is számot tenne. A főoltáron álló két méter magas, két-három méter széles, színezüst szentségtartó-szekrényt kétoldalt félemb.er nagyságú, ezüst angyalok tartják, kétfelől Zamojszki és felesége nagy ezüst címerével. A többi oltárfelszerelés (karosgyertyatartók, evangélium- és miseszöveg-keretek) szintén tömör ezüsből. Mübecsük lehet egy millió korona. Az oltárképek műremekek. A mellékoltárokon, a felső képek alól, gépezettel, hírneves csodatevő Mária-képek (köztük a csensztochói) tűnnek elő. A menyezet stukkó-díszítményei elragadó szépek. A márványoszlopokon és falakon régi emléktáblák, köztük a Zamojszki által alapított zamosci akadémia régi professzorainak síremlékei.

Rég ismerősre is akadtam köztük: Szimonidesz Simon olasz orvos emléktáblájára, a ki Báthory István udvari orvosa volt. Halálos betegségében tokaji borral gyógyíttatta, a miért a többi orvosok (Bucella, Blandrata stb.) kuruzslással vádolták s tíz évig folytattak vele élehangú polémiát a nagy király halála felől. Szimonidesz üldözői elől Zamrosera menekült. Ott halt meg 1629-ben, hetvenegy éves korában.

Zamojszki János maga is itt temettetett el a templom alatt levő sírboltban. Ott van eltemetve első felesége, OSOLINSZKI ANNA, a második, RÁDZIVILL KRISZTINA s a harmadik, BÁTHORY GRIZFDISZ. Sírboltjuk felett külön kápolna áll, a Zamojszkiak síremlékével.

Itt van a nagy kancellár-hetman egyszerű emléktáblája is, a kápolna padozatába illesztve. Nagy sírboltfedő bronztábla-lap, domborművű czímerrel; felette s alatta csak ennyi felírással: *Hic situs est Joannes Zamoiski. Obiit A. D. MDCV. die VIII. Junii.* A falon függ életnagyságú olajfestményű képe (Gerson varsói festő műve, 1869-ből). Karosszéke fölött czímere, eme felirattal: D. O. M. Jan Zamoiski, hetman wielki koronny, kanclerz wielki koronny, fundator ordinacii Zamoiskiej.

Mert nagy hitbizományt alapított, melynek máig dúsgazdag élvezői rokonainak ivadékai. Egyiknek (Tamásnak) gyönyörű márvány síremléke azt ábrázolja, a mint elhunyt leánykája mellette áll s mint angyal a haldoklónak a menyországot mutatja.

Vájjon Lengyelország legnagyobb államférfia és hadvezére, a muszkaverő, hányszor fordult meg sírjában, a mint felette egy év óta a hadak útja állandóan dübörög? Magyar huszárok után kozák paripák, legújabban német mecklenburgi lovak patkócsattogásai. Mind ismerős hangok előtte, háromszáz év előtti időből. Csak a motoros ágyú és a kraftwagenek Noé-bárkái olyan túlvilágiak.

Ha nehéz álma volt, megkönnyebbülhet, mert a miért ő élt és halt — Lengyelország felszabadításáért folyik a nagy sürgés-forgás, az ő kedves városában, az ő s az erdélyi hercegnő sírja fölött.

XVIII.

KIELCE

AZ ÚJ LENGYEL KORMÁNYZÓSÁG ELSŐ SZÉKHELYE.

Szeptember 15.

Lengyelország negyedik felosztása — habár csak ideiglenesen és átmenetileg — megtörtént. Az újonnan hódított lengyel tartomány katonai köz-igazgatása rendeztetett. Ő felsége kormányzóvá ki-nevezte báró DILLER ERIK vezérőrnagy, v. b. t. tanácsost; a kormányzóság székhelyéül ideiglenesen *Kielce* állapított meg, később Lublinba fogják áthelyezni.

Az újonnan hódított lengyel városok közül *Kielce* van legközelebb a galicziai határhoz, Krakótól mintegy száz kilométernyire. Ezt hódították meg legelőbb a lengyel légionáriusok. Azóta négy-öttször cserélt gazdát. A múlt ősszel osztrák, orosz, német uralom váltogatta ottan egymást. A tél folyamán az oroszok garázdálkodtak benne. Mikor a tavasz fuvallata a Lysa-Gora hegy jégpáncélját felolvasztotta, *Kielce* is fölszabadult az orosz járom alól, s azóta *magyar csendőrök* állnak őrt a régi *lengyel püspöki, száz évig orosz kormányzósági* s most már *császári és királyi katonai kormányzósági palota* előtt.

Ez a régi püspöki palota gazdag történeti ereklye-múzeum.

Kevesen tudják, — köztük az új kormányzó és

történeti műérzékkel gazdagon megáldott felesége — de a nagy közönség sem ott, még kevésbé nálunk, nem tud róla; úgy hogy újonnan kell fölfedezni. Az aktualitás külön jogcímet is ad rá, hogy közelebbről megismerkedjünk ez új kormányzósági székhelyivel és palotával.

Újságíró útitársaim, kik már jártak Ki ékében, azt mondták, hogy nincs semmi látnivaló nevezetesség benne. Tényleg az első tekintetre semmi érdekességet nem mutat. A város a Lysa-Gora hegység nyugati ágazata aljában mérsékeltén kiemelkedő földhátan terjed el s mintegy 35,000 lakost foglal magában.

Olyan, mint egy vidéki magyar kis város, néhány élénk forgalmú, emeletes házakkal szegélyezett, hosszú, egyenes utczával, boltokkal, tágas piactérrel, két katolikus, egy görög-keleti (orosz) s egy zsidó templommal. Hogy sok benne a kaftános zsidó, az Galiczia után nem meglepő; hogy sok a katona, azt is megérteti az, hogy a Visztulán-túli hadtápláló területnek fővonalán fekszik a kormányzósági székhely.

Különös élénkséget ottlétemkor az adott neki, hogy hetivásár lévén, nagy volt a forgalom. A nagy piactér zsúfolva volt árús és vásárló közönséggel, melynek zömét falusi lengyel pór nép alkotván, néprajzi érdekességgel kínálkozott. Apró mokány lovaik éppen olyanok, mint Galicziában az a különleges faj, melyeket a trének előtt százával láttunk.

Bolyongásomban betértem Sanecki István fényképészhez, a város és vidéke nevezetességeinek képei megvételére. Ott akadtam arra az iránytűre, mely további kutatásaimban vezérelt. A székesegyház, a régi és új püspöki palota, a kath. szeminárium, az orosz templom, a sétatér képei ragadták meg figyelmemet. Mindenekfelett pedig egy történeti jelenetet ábrázoló *mennyedet-festmény* a püspöki palotában.

Siéttem a dombélen álló nagy templomhoz, tudván, hogy a templomok rendszeren a kultúra fokmérői a városokban s hogy ha egyéb nem, azok mégis csak megőriztek egyetmást a múlt idők emlékeiből.

Itt sem csalatkoztam.

A XVII. század elején épült renaissancestílusú templom ugyan nem valami művészi alkotás, de belsejét néhány szép oltárkép s kiváló férfiak (krakói püspökök, kanonokok stb.) márvány emléktáblái érdekessé teszik. Alapfalai még az első építető, GEDEON lerakói püspök idejéből valók 1173-ból; de mostani formáját attól az 1635-iki püspöktől nyerte, kinek címere a templom portáléja fölött márványból faragva, művészi alkotás.

Hogy igazi életbölc s népnevelő lehetett, mutatja az, hogy címerétől jobbra, a templom homlokzatába, márványtáblára a leghasznosabb dolgok sorozatát vésette rá: az ábécze kis és nagy betűit, az arabs számjegyeket, az akkor használatban volt lengyel űr- és hossz mértékek és pénznemek ismeretét s a hittanból és szentírásból az alapismertek tételeit.

Hogy ki lehetett ez a jeles szociálista: sejteti és elárulja a templomajtó felibe illesztett márvány-czímer, mely négyes tagozású mezőben a lengyel fehérsast, a litván lovast s a svéd országczímer hármas aranykoronáját és koronás oroszlánját ábrázolja; a középen álló kis szívpaizsban a Wáza-ház arany búzakévéjével.

Tehát a svéd uralkodóház valamelyik tagja, a ki a lengyel államczímer viselésére is jogosult volt: azaz valamelyik Wáza-házi lengyel király.

A czímer körül betűk is vannak, melyek azonban az építető nevét el nem árulják. Ezek azt jelenthetik, hogy *I(n) N(omine) P(atris) F(ili) E(t) S(pritus) S(ancti) Máriæ C(onsecratum) E(piscopo) C(racoviensi) A(nno) S(alutis) 1635*. Azaz: Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében Mária tiszteletére szenteltetett (ez a templom) a krakói püspök által az Üdvnek 1635. évében.

A templom ellenkező végén a homlokzaton tényleg szűz Mária művészi szobra áll, karján a kis Jézussal.

Lengyelországban 1635-ben IV. Ulászló király uralkodott, a Báthory István után lengyel királylyá választott Wáza-házi svéd királyfinak: III. Zsigmondnak fia és utóda.

De hogy jut ő a krakói püspökséghez? A király-püspök, vagy püspök-király olyan szokatlannak látszik.

Igaz, hogy nekünk is volt bíbornok-fejedelmünk: Báthory András Erdélyben. De őt a lengyel (porosz)

vármiai püspökségről hitták meg az erdélyi trónra. Itt pedig a királyi jelvény (czímcr) együtt van a krakói püspökséggel.

A lengyel történelmet kell segítségül hívnunk a rejtély megfejtésére.

III. Zsigmond életrajzában (írta Niemcewicz J. U. Krakó 1860. III. 292. 1.) azt találok, hogy a király Lipski András halálával a krakói püspökséget, a rendek beleegyezésével *a trónörökösnek* adományozta. (1631).

A leggazdagabb lengyel püspökség jövedelméből építette tehát a trónörökös-püspök a kielcei templomot. Vagyis inkább csak renováltatta. Mert a keleti oldal bejáró előkápornája felett az áll, hogy *Anno 1632 amplata* (bővítette).

A püspökséget IV-ik Ulászló, mint király is (1632—48) megtartotta egy ideig s csak 1636-ban nevezte ki arra kancelláriusát ZADZIK JAKABOT, a a chelmi püspököt, kiváló diplomáciai érdemei jutalmául.

A kielcei székesegyház főajtajától balra falba illesztett márványtábla áll, melynek latin szövegű felirata, azt hirdeti, hogy:

Ezt a házat krakói püspökségében utódai számára építtette az örök emlékezetre méltó ZADZIK JAKAB krakói püspök, az' Ornak 1642-ik, püspökségének hetedik évében, a melyben meg is halt, az egész ország mélységes fájalmára.

A «ház» nem vonatkozhat a templomra, hanem csakis a püspöki palotára, a honnan a tábla ide kerülhetett.

Ezt sem kell messze keresnünk. Ott áll a templom homlokzatával szemben. Százados fákkal beültetett park választja el tőle, melynek terebélyes lombjaitól jóformán csak elülső két bástyatornya és mellékszárnyai látszanak. Másik két bástyatornya a túlsó, a nagy kert felőli oldalon van.

Sietünk a sokat ígérő palota elé. Magyar csendőr és katonaoőr áll előtte. Szép emeletes palota, közepén három nagy, kétoldalt három-három kisebb ablakkal az emeleten. Ezeket a kétemeletes saroktoronyokkal zárt folyosó köti össze. A földszint közepén három-körívű előcsarnok, előtte márvány oszlopsorral. Homlokzatán s az előcsarnok falain chenczini márványba vésve az építető püspök címerképei, mélyek bárkát s rajta oszlopot (árbocot?) ábrázolnak, felette püspöksüveggel. A falak stuccodíszítményei művészi remek, a lengyel renaissance fénykorából.

Ebben székel a cs. és Hr. katonai kormányóság.

Jelentkezem a kancelláriában s elmondom látogatásom célját, a történelmi freskóképek megtekintését. BERGER kapitány felkísértet az emeletre, a hol találok egy urat, ki útbaigazít.

Ez az úr egy magas műveltségű lengyel nemes, a kormányóság polgári biztosa, szenvedélyes műtörténész, a ki éppen Kielce történetének megírásával foglalkozik s igen örvend látogatásomnak. Nevét így írta be jegyzőkönyvembe: Dr. MARIAN

RITTER VON SOBOLEWSKI, k. u. k. Civilkommissär
beim k. u. k. Militärgouvernement in Kielce.

Kihúzza íróasztala fiókját, kivesz egy iratcsomót s elémbe teszi, hogy íme: Kielce története. Kér, hogy olvassam át munkáját s esetleg javítsam ki, mert ő laikus műkedvelő. Örömmel ülök hozzá s olvasom, hogy a város alapítását az első lengyel királynak Boleszlávnak (a mi szent Istvánunk sógorának) tulajdonítják, a ki itt vadászgatni szeretett. A név a *vadkan-agyar* (kly) szótól származnék. Alapítása legendájában szerepel *szent Gellért* közös hittérítőnk is, kinek tiszteletére itt a király templomot építtetett vörösfenyőből. Ez a templom tényleg fennállott 1762-ig, akkor újra kellett hogy építsék. Az alsó városban van, ablakai még most is be vannak deszkázva, a lövések ellen védelmük ..'

Áttérünk a keresett freskóra. Nem kell messze menni érte: itt van a fejünk felett.

Tényleg, a nagy terem mennyezete ragyogó művészi képek egész sorozatától tündököl.

Középen négyes-körívű keretben egy szép történeti kép: a svéd békekövetség fogadtatása IV. Ulászló lengyel király által 1635-ben.

A lengyel király fényes királyi díszben a trónszék előtt, keleti szőnyegen áll, jobbra tőle két svéd követ, alább hat svéd kísérője. A királytól balra ZADZIK Jakab püspök, főkancellár, LESZCZYNSKI belzi vajda s lengyel főurak, tanácsosok csoportja, festői lengyel díszben, a mi a magyar díszruhához annyira hasonlít, hogy közös eredetük elvitázhatatlan.

A középső kép köré négy más történeti festmény sorakozik. Egyik: *béketárgyalás a svédekkel* Altmarkon 1629-ben. Asztal körül ülnek a béketárgyalásra kiküldött követek: a püspök-kanczellár, a belzi vajda s a svéd követek. A másik: *a lengyel követek utalása* a békekötés végett Altmark városába, 1629 szeptember 26-án.

A harmadik *Szokolenszk elfoglalása* 1611-ben az oroszoktól, III. Zsigmond lengyel király által. A negyedik: *béketárgyalás a lengyelek és oroszok között* a Szokolenszk melletti Szokolonkova (Vörösfenyű) hegyen 1634-ben, sáttortáborban.

Mindezek a képek a püspöki palotát építtető ZADZIK Jakab élettörténetének kimagasló eseményeit ábrázolják, ő lévén a lengyel királynak főkövetek e békekötések tárgyalásánál. Önéletének és korának történetét nem örökíthette volna meg szebben, mint ezekkel a képekkel.

A lengyelek történetének nevezetes epizódjait ábrázolják ezek a freskók: DOLABELLA olasz művész, a király udvari festőjének művei.

Az időrendben első: *Szokolenszk elfoglalása* 1611-ben, III. Zsigmond királynak egyik legnevezetesebb fegyverténye volt. Annál fényesebb volt ez a diadal, mert az oroszok akkori császára, Suiszki Vaszili is a lengyel király kezébe került, a ki a csárt diadalmenettel vitte magával Varsóba, fogságba.

Lengyel történetíróknál azt olvasom, hogy a király Szokolenszk elfoglalását és a csári fogolylyal

való diadalmenetét megfestette udvari piktorai: DOLABELLA által képtára számára. Ezek a képek a XVIII. század elején még megvoltak a varsói királyi várban, de később eltűntek. Eltűnésüknek regényes történetet tulajdonítanak. Nagy Péter czár varsói látogatásakor, II. Ágost királynál, megbotránkozott a képek felett s a lengyel király, hogy kedvébe járjon akkori szövetségésének, megsemmisítette azokat.

Mint hogy ezek a kielcei képek is Dolabella művei: nem lehetetlen, hogy Szmolenszk ostroma a király által megrendelt képnek a másolata s így most már az egyetlen példány.

Szmolenszk elfoglalása idejében a lengyelek bevonultak Moszkvába is. Mert a Rurik-ház kihalása után s a most uralkodó Romanowok megválasztása előtt az oroszok III. Zsigmond fiát, IV. Ulászlót választották czárrá. Lengyel és német hadak megszállották a Kremlt és a fővárost. De az ellenpártosok a népet fellázították a lengyelek ellen s az egymás ellen vívott elkeseredett harcz közben *Moszkvát felgyújtották 1612-ben*. Épp úgy, mint hétszáz évvel később a Napóleon hadai előtt, 1812-ben.

A kielcei püspöki palotában a szomszéd terem mennyezetfestménye éppen *Moszkva égését* ábrázolja. Kétségtelen, hogy ez is közel egykorú s ugyanazon olasz festő munkája. (Tévesen azt hiszik ott, hogy az 1812-iki égést ábrázolja.)

Az 1629-iki képek III. Zsigmond lengyel király és a hős svéd király, Gusztáv Adolf között kötött békére vonatkoznak. Nevezetes békekötés volt ez,

a mely megszüntette a két rokon dinasztia és szomszédos ország régi viszályát és felosztották egymás közt a vitás Kurland, Livland és Poroszország birtokát.

Ennek a békének egyik garانتálója Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, a svéd király sógora volt. A lengyel király békekötésre Altmarkba küldött követei voltak: ZADZIK Jakab, akkor chelmi püspök és főkancellár, SZOBJESZKI Jakab, III. János király atyja, OSSOLINSZKI György és DENHOFF MAGNUS Ernő dorpati sztarosza. A svéd király követe volt OXENSTIERNA Axel, a hírneves kancellár, WRANGEL Hermán tábornok és a harminnezéves háború később hős vezére, BANNER János.

Ezeknek utazását és béketárgyalását ábrázolják a mellékképek.

A középső nagy kép pedig az 1635-iki lengyel-svéd békére vonatkozik, melyet IV. Ulászló lengyel király kötött Krisztina svéd királynővel. Ennek főkövete is ZADZIK püspök volt a lengyel király részéről és OXENSTIERNA kancellár és BRACHE Péter gróf a svédek részéről.

IV. Ulászló alatt az oroszok megpróbálták Szmolenszket visszafoglalni, de ez fényes győzelmet aratott felettük 1633-ban, a mi után a freskón megörökített béketárgyalásokat ismét ZADZIK püspök-kancellár vezette Szmolenszknél a sátoztáborban, gróf SEREMETJEV és Lwow Mihály orosz követekkel, 1634-ben.

Ezekre a történeti szereplésekre annyira-és méltán büszke volt a jeles főkancellár-püspök, hogy nem-

csak ezekben a művészi képekben örökítette meg, hanem a két svéd és két orosz főkövetnek alakját szoborban is kifaragtatta és felállította palotája erkélyszárnyaira, melyek a főépületet kétoldalt a bástyatornyokkal összekötötték.

Sajnos, ezeket a szobrokat az oroszok (az erkélyekből összekötő folyosót csinálván) eltávolították.

A hol az ismertetett freskóképek vannak, ahhoz a két teremhez a sarokbástyában egy kis kerek szoba csatlakozik, a melynek mennyezete ragyogó fehér stucco-díszítéssel van dekorálva. Középen a püspök címérével.

A közbülső terem, négy szögletében (Moszkva égése körül) a négy elemet ábrázoló festmények: a levegő, föld, tűz és víz jelképes ábrázolásai.

Ez a három szoba együtt *királyi lakosztály*, nevet visel, mert alkalmilag itt laktak a lengyel királyok, s főként, mert itt lakott a hős XII. Károly svéd király, midőn II. Ágost királyt Varsóból elűzve Szászország felé üldözte.

A palota ellenkező szárnyán lévő sarok bástyaszoba a változatosság kedvéért színes stucco-díszítéssel van dekorálva, ugyancsak a püspök címérével a boltívezet közepén.

Az ehhez csatlakozó terem mennyezetét ismét egy történeti festmény ékesíti: *az 1638-iki varsói országgyűlés*, melyen az ariánus vallást eltiltották. Az asztalfőn ül trónusán, mennyezet alatt, IV. Ulászló király, jobbján az érsekprímás, balfelől áll ZADZIK

püspök, szónoki pózban s tovább mások, püspökök és főurak. Az asztal előtt az előtérben a bevádolt ariánusok. Az emelvény alsó lépcsőjén ez a felírás: *Arianismus proscriptus*.

Ebben is része volt a püspök-kancellárnak; így került megfestetése palotájába.

Érdekes analógia, hogy ugyanazon évben I. Rákóczi György Erdélyben is eltörölte a szombatosok vallásszabadságát.

A terem négy sarkában a négy évszaktot ábrázoló allegorikus képek láthatók.

Meg kell még emlékezni a püspöki palota középső *díszterméről*, melynek falait a krakói püspökök olajfestményű arcképei díszítik, összesen hetvenegy, a X-ik századon kezdve. Az első kép MIECISLAW-ot, az első keresztyén lengyel fejedelmet ábrázolja 965-ből. Aztán az első krakói püspök PROHORUS következik (970—988). A legutolsó SKURKOWSZKI Károly, a ki 1851-ben halt meg.

Midőn Lengyelország felosztásakor Kielce orosz uralom alá került, természetesen elválasztott Krakótól, de a múlt század elején önálló püspökséggé alakulván, új palotát építettek a templom másik végével szemben. Az egyházmegyének azóta mindössze harmadik püspöke van. Sokáig nem volt betöltve. 1907-től LOSINSKI Ágost, a ki látogatásom alkalmával abban való bizalmát fejezte ki, hogy most új és virágzó korszak virradt. egyházmegyéjére és végleges szabadság nemzetére.

A püspökök egykori dísztermének mennyezete vagy harmincz darab, vörösfenyőből faragott geren-

dával van boltozva, Szépen kifestve, apró képbetétekkel és feliratokkal ékesítve. Ez is még az építés idejéből való.

Közel egykorú (XVII. századi) benne az a négy-hosszú dívány, nyolcz karosszék és tíz zsámolyszék is, melyeknek műbecset az kölcsönöz, hogy préselt bőrrel vannak behúzva és domború színes virág- és gyümölcshalakkal díszítve. (Louis XIV. stílusban.)

Olyan munka, mint az Apafi Mihály két karosszéke a kolozsvári EKE múzeumában.

A mostani kormányzó, kivel éppen e díszteremben ismerkedtem meg, nagyon jól ismeri ezeknek a történeti emlékeknek műbecsét (az oroszok is megkímélték). Remélhető, hogy később is kegyelettel fogják megőrizni a lengyelek történetének itt vázlatosan ismertett eme művészi becsú relikviáit.

Ezek kölcsönöznek az új kormányzósági székhelynek történeti keretet és hátteret. Ezek képviselik itt a múlt századok művészetét, melynek remélhetőleg most már örvendetes folytatása következik.

Kiegészíti ezt a műemlék palotát a szép parkszerű kert, melyből remek kilátás nyílik a SZYSZKOWSKI Márton krakói püspök által a szomszéd Karczowka falu dombélén 1624-ben épített kolostorra.

A kert oly nagy volt eredetileg, hogy az oroszok később abból elszakítva építették a fogházat és több épületet. Abból szakították ki a városi sétá-

kertet is. A lengyel politikai foglyok bent a börtönben s a nép a kertben együtt énekelgették hazafias lengyel dalaikat.

A püspöki palotából (mint Florenczben a palazzo ducale-ból a Pitti palotába) emeletes árkádos zárt folyosó vezetett a templomba s át a túlsó (Krakói) utcán a szemináriumba s a papi lakba (most ez a püspöki lak), melynek tágas kertjéből elszakított területen épült a nagy új orosz templom, öt kupolával, rikító kék színnel befestve. Ez most becsukva áll. Gazdái a messze Oroszországba elbujdosva sóhajtoznak a világi hiúságok múlandósága és a szerencse állhatatlansága felett. A lengyelek pedig fellélegzettek és most már nem a börtön falaiából hangzik, hanem gyereksereg az orosz templom mellett énekli, hogy *nincs elveszve Lengyelország!*

XIX.

POLOCK ELFOGLALÁSA 1579-BEN.

Okt. 8.

Német szövetségeseink a Duna vonalán harcolnak. *Livonia* elfoglalása a cél. Magyar, lengyel és német hadak negyedfélszáz évvel ezelőtt is harcolták ott az oroszok ellen. Akkor is *Livoniáért* folyt a versengés lengyelek, oroszok s ezek uralkodói, a magyar Báthory István és a *kegyetlen* III. Iván Vasziljevics muszka cászár között.

Livonia a XII. század óta a német lovagrend (a *Schwertbrüder*) birtoka volt. A rend feje eleinte a *rigai érsek*, később világiak voltak. A főnhatóságért a szomszéd lengyel királyok és az orosz fejedelmek versengtek. Az erősebb volt ott időközönként, a hatalmasabb.

Vasziljevics Iván, a hódító moszkvai fejedelem, a ki először használta a *minden oroszok cászárja* hangzatos címet, Livoniát végleg birodalmához akarta csatolni, hogy tengerhez jusson. 1557-ben rárontott a védtelen országra. A livoniai lovagrend a tartományt megvédelmezni egymagában képtelen lévén, 1561-ben a lengyel király védősége alá helyezte. Itt kezdődik a lengyelek és oroszok versengése és hadakozása Livonia miatt, a mi váltakozó szerencsével folyt húsz éven át. Csak Báthory Istvánnak, az erdélyi fejedelemből lett lengyel királynak sikerült

Lengyelország javára eldönteni a harczot és visszafoglalni az oroszoktól Livoniát.

Ennek a hadjáratnak kezdete és legérdekesebb eseménye volt *Polock* ostroma és visszafoglalása.

Báthory István a mily kiváló politikus, épp oly jeles hadvezér volt. Legelőbb is rendet teremtett politikai pártviszályokba merült új országában; aztán szervezte a hadsereget, melynek zöme, a *nemesi fölkelés* nem sokat ért. Állandó hadsereget alkotott: ő volt a lengyel militarizmus megteremtője. A főurakból kikerült *huszárok* vagy *dzsidások* és a kisenemeségből formált *páncélos* vitézek mellé *ulánus* katonákat toborzott. E név akkor keletkezett s vezérek nevéből, *Ulaneckitől* vette eredetét.

Ő szervezte a *kozákokat* is: rendes, könnyű lovaságot alkotván az addig szervezetlen, kóbor, gyülelész népségből, mely Lengyelország délkeleti határán a népvándorlás hullámaiból és a szomszédos országokból menekült szökevényekből verődött össze, a Dnyeper alsó folyamvidékén. Ezek voltak a híressé vált *zaporogi kozákok*.

Báthory katonai szervezettel látta el őket. — Tíz ezredre (*pólk*) s ezeket *szolnyákra* (századokra) osztotta. Élükre *hetmant* állított, fehérsasos királyi zászló és hetmanbot jelvénynyel. Földbirtokkal is ellátta őket s hetmanjok számára fővárosúl a magáról elnevezett *Baiurint* építtette. Ezekből került ki a lengyel hadsereg könnyű lovassága.

Nehezebb volt *gyalogos katonaság* teremtése. A

lengyel is azt tartotta, a mit a magyar nemes, hogy csak a kutya jár gyalog s a gyalogos katonai szolgálatról idegenkedett. Báthory főlzabadított jobbágyokból toborzott gyalogos katonákat. Mintaképpül és mesterekül a *magyar hajdúk* szolgáltak, a kik mellett a tűzkeresztséget az orosz hadjáratokban állották ki.

Főereje és bizodalma azonban a harcziás lelkületű fejedelemnek *magyar* katonáiban rejlett, a kikre hadivállalataiban leginkább számított. Mikor új királyságába indúlt, 500 huszárt és 1000 hajdút, székely vörös és kék darabontot vitt magával. Danczka (Danzig) ostromára (1577.) újabb magyar gyalogságot toborzott s főkép velük kényszerítette meghódolásra a gazdag tengerparti hanza várost.

Mikor az orosz hadjáratra készült, nagyobb szabású toborzást hirdett Erdélyben, a Tiszántúl és a felső-magyarországi vármegyékben. A szolgáló vitézek örömet gyűltek *Estván királ* zászlai alá a dupla *hópénz*-re (négy forint hónaponként, az itthon szokásos kettő helyett). Főként a székelység, ez a minden idők *legharcziásahb népe* lelkesedett érte. Csak a háromszéki Dálnokról húsz székely darabant szolgálja vitézül, Somodi Ferencz és György vezetése alatt, a kik aztán egy darab erdőt is kaptak Dálnokon (a Száznő-árnyékát) hűséges szolgálatuk jutalmául.

Voltak magyarországi és erdélyi huszárijai, mintegy harmadfélezer. Békés Gáspár, Gábor, Wesselényi Ferencz, Báthory Péter, Bornemisza János, Kendi Péter, Sibrik György, Lónyai Albert, Király Albert, Székely Mózes (a későbbi fejedelem), Rákóczi János és mások vezetése alatt. Lublinban mustrálják meg

őket 1579 elején. Onnan mennek a vilnai főhadiszállásra.

Báthory István magyar gyalogsága több ezer főre rúgott. Élükön *Vadas* Mihály kapitány állott, a ki Polock alatt esett el. Mellette Károlyi István, Rác Bálint és Péter, Kovács Ferencz, Fejérdi Bertalan, Sömödi Ferencz, *Nagy* András, Ferencz, György, István és Péter, Kövér Albert, Munkácsi Ferencz kapitányok tüntették ki magukat.

A lengyel, litván, magyar hadakhoz járultak még német csapatok, zsoldosok és a porosz herceg, meg a kurlandi herceg segédcapatai, szintén néhány ezren.

Kiváló ágyúpark és jó tüzérség, egészítette ki a sereget, melyben egészségügyi csapatok is voltak, főként, német orvosok vezetésével. Föl is panaszkolt később a czár, hogy ezek bonczolásokat is végeztek, a mit ő hallatlan istentelenségnek tartott.

Jól felkészülve a hadjáratra, 1579 június 30-án megindult a sereg Vlnából *Swir*-be (a mely éppen a mostani front vonalában van). Ott a haditanács elhatározta, hogy legelőbb *Polock* várát foglalják vissza, a Dűna mellett, mely akkor ott a legfontosabb erősség volt s a Dűna vonalán uralkodott.

Mielőtt innen a sereg megindult volna, Báthory *hadi kiáltványt* bocsátott ki, latin, magyar, lengyel és német nyelven, melyben felsorolja a hadjárat okait, czélját, hogy tájékoztassa katonáit és lelkesítse az igazságos ügyért való önfeláldozásra. Aztán

hadi szertartásokat adott ki katonái számára, «melyekhez kelljen mindenknek magát tartani». Fényes bizonyosságai az ő szigorú fegyelm- és rendtartásának, a mit minden katonájától megkövetelt.

«A kozákok — így szól egyik pontja — mindenfelé imide-amoda ne búdosanak . . . ha valamellik széllel búdosik (tudniillik zsákmány végett), fejével éri meg . . . Semmiféle vetemént senki lovával, barmával ne tapodtasson .. . Senki házat, falut, templomot ne égessen, parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszony-állatot meg ne öljön, se rabbá ne tegyen . . . Minden búdosó és vándorló tisztátalan szeméi, asszonyállat az mi hadunktól távol legyen .. . Valakit pedig tisztátalan személlal kapnak, fejével éri meg ... A jelt (tudniillik jelszót) minden ember értse minden nap ... Az tábor indulásakor senki galibáját és istállóját meg ne gyújtsa, meg ne égesse

Ilyen előzmények után indult a sereg *Polock* alá, melynek déli vasútvonalánál harcolnak most csapataink.

A Dünát *Disna* mellett hidalták át hajóhíddal. Az északi part mentében, a rengeteg őserdőkben a magyar és székely gyalogosok vágtak utat fejszével a seregek számára. A város alá érve (augusztus II.) a király lengyel és magyar vezérkarával körüllovagolta a várat és terepszemlét tartott.

Polock városa a Dűna északi partján fekszik, a *Polotta* folyó torkolatánál. Azon túl emelkedett

hegytetőn a középső *magasvár*, onnan keletre alacsonyabb dombon a *puskásvár*. Mindkettő mély sánczárokkal és bástyás falakkal volt körülvéve. Az erődítések többnyire vastag fatörzsekből és gerendákból voltak összeróva, melyeket az ágyúgolyó nem dönthetett le. Hat ezer főnyi őrség védte a bevehetetlennek hitt várat, bőven ellátva ágyúkkal és lövészerrel.

A város felől levő oldalon, a Duna mellett, a magyar sereg ütött tábor, *Békés* Gáspár vezérlete alatt. A 7500 főnyi seregben 2400 volt a huszár, 2600 gyalogos s 2500 az erdélyi vajda segédcsapata. Tőlük északra a *litván* csapatok. A várat észak felé körülölelő Polottán túl a *lengyelek* s a Duna mellett, a vár keleti oldalán, a *németek* táboroztak. Ez utóbbiak részint kurlandiak voltak, részint György Frigyes brandenburgi örgróf (Hohenzollern), mint porosz herceg segédcsapatai. A sereg létszáma összesen lehetett mintegy félszázezer.

Az ostromot a magyarok kezdték (augusztus 12.) a város ellen, a mely nem sokáig állhatott ellen, mert az ágyúlövésektől tüzet fogva, porrá égett s őrsége és lakossága a Polotta vizén túl, a várba menekült.

Most már a vár: ellen indult meg az ostrom. A nehéz munka oroszánrésze a magyaroknak jutott, mert a leégett város területén, temetők és csatornákon át kellett ásniok megközelítő futóárkaikat. Az orosz hadjárat egykorú történetírója (Heidenstein) *magasztalva emeli ki a magyarok kitartását, munkabírást. és vitézségét.* A várat körülzáró többi sere-

gek is versenyeztek az ostrom előkészítő munkálataiban.

Néhány nap múlva a Pólotta vizéhez és a várfalak alá értek a zezzugosan ásott lövőárkok s megkezdhatték a várfalak ágyúzását. A fagerendák és óriás fenyőtörzsek azonban daczoltak a romboló lövedékekkel, a golyókat átbocsátották, de magok szilárdan állottak, nem omlottak össze, mint a kőfalak szoktak. Más módszerhez kellett folyamodni. Föl volt találva ennek is a módja: *a tüzes golyó*. Báthory István találmányának mondják. Ő alkalmazta először a mai harmincz és felesek és 42-esek emezős-elődjét.

A tüzes golyók alkalmazásának módja abban állott, hogy a vasgolyókat tűzben izzóvá hevítették s az ágyúcsőbe betevén (hanttal választva el a puskaporától, hogy meg ne gyújtsa) úgy lőtték ki a várfalakra. Ez a fagerendákba befürödván, azokat fölgyújtotta s a fenyőtörzsek lángbaborultak.

Az ellenség így is makacsul védekezett s a föllobbanó tüzet serényen oltogatta. A megrongált várat végre is rohammal kellett ostromolni. Am a Polotta folyó útban állott s egyetlen hidat tudtak a várbeliek lövéseitől megvédeni, melyet *Bornemisza János* egy föléggett malom czölöpjeire fektetett gerendákból tákoltatott össze. Ezen át intézték a rohamokat.

A király jutalmat tűzött ki annak, a ki a várfalat égő fáklyával fölgyújtja.

A magyarok rohamra indultak s megközelítették a várfalakat; de az ellenség is elszántan védekezett.

Sokan estek el az ádáz küzdelemben. Köztük a magyar gyalogság főkapitánya, *Vadas Mihály*, a kit az ágyú mellett terített le ellenséges golyó. A magyarok fővezére, *Békés Gáspár* sem kímélte magát. Betegeskedése ellenére nem tágitott katonái és ágyúi mellől, ott evett, aludt és oly veszedelmes helyeken forgolódott, hogy a sebesültek szétfreccsenő vére (mint a mellette elesett *Kőrössy Jánosé*) az ő ruháját is véresre festette. *Báthory* az ellenségnek azzal az elismeréssel adózik *Polock* elfoglalásáról szóló jelentésében, hogy a várvédelemben minden más nemzetet felülmúlnak. (Most a visszavonulásnak ilyen mesterei.)

Az ostromot egyidőre a beállott esőzés és zivatarok akasztották meg. Sokat szenvedtek e miatt a táborozás és élelemszállítás nehézségei következtében is.

Augusztus végén kiderült az ég, s újult erővel indult meg az ostrom. 29-én a király nagy jutalmakkal kecsegtette magyar gyalogságát és *a lovaikról leszállított huszárokat*, hogy rohamra induljanak s addig a várfalak alól vissza ne térjenek, míg fel nem gyűjtják. A király buzdító szavára nagy hévvel indulnak a magyarok és székelyek a futóárkokon végig, a *Polotta* folyó hídján át, fel a hegyoldalon a várfalak alá s az ellenség golyózáporában addig nem tágitanak, míg a falakat égő fáklyákkal és egyéb gyújtóeszközökkel lángba nem borítják.

Kapitányaik mentek elől jó példával. Meg is kap-

ták érte — ki a vértanúságot, ki a kitűzött jutalmat — a birtokadományokat.

Rácz Péter kapitányról maga írja a király testvéröccsének, az erdélyi vajdának, jószágadományozásra ajánlván őt, hogy gyűjtásban ő volt egyik fő, ki mindaddig ott forgolódott, míg a láng felment; mely nemcsak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá néztek, nehéznek tetszett szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések estek rajta.»

Ezeket a sebeket kipihenni haza ment Erdélybe — s aztán vissza.

Fejérdi Bertalan kapitányról is maga a király állította ki a bizonyosság-levelet, hogy «az egész had láttára egynéhányszor az gyúttásra ment, holott sebek is estek rajta — és valami vitéz emberhez illett, abban semmit hátra nem hagyott ... A drabant-hadnagyk közt senki ennél gyorsabb nem volt az szétrencse-késértéshez, úgy hogy valamikor csak tíz legény ment, ő volt az egyik.»

Ilyen elszánt vitézségnek Polock vára nem állhatott ellent. Augusztus 29-én este ugyan visszavertek még egy vakmerő rohamot, melyet a türelmetlen magyarok a király és a vezérek híre-tudta nélkül a maguk szakállára indítottak, de félig megpörkölve csak ideiglenesen hatolhattak be az égő várba, azonban a belső erődöket és sánczokat nem tudták elfoglalni.

Ezek ellen augusztus 30-án a főnnebb magasztalt *Rácz Péter* vezette az ostromot s a belső várat is sikerült fölgújítani. Egész nap s még éjjel is folyt

a küzdelem a vár belsejében elsánczolt ellenség ellen, melynek augusztus 31-én hajnalban utolsó védműveit is bevették és megadásra kényszerítették.

Csak Cyprián érsek (a vladika) makacskodott még néhány vajdával s inkább a levegőbe akarták röptetni a várat a puskaoros torony fölgújtásával. De ez is csak akarat maradt s a végén ők is okosabbnak látták követni az őrség s a bojárok példáját s orosz szokás szerint *földre borulni* a győztes király előtt.

A várban temérdek zsákmány került kézre, melyet a király a magyarok közt osztott szét (a lengyeleket pénzzel kárpótolván). A magyarok pedig a prédát nyilvánosan eladogatták, a mit — jegyzi meg a lengyel történetíró — ők *choci-vici*, vagy *cosia-vecia*, (t. i. *kótya-vetyének*) neveznek.

Polock elfoglalása után a kisebb várakra került a sor s ezek közül még hetet foglaltak el északra és a Duna mentén *Pitebsgkig*.

1580—1581-ben folytatták a hadjáratot föl egészen *Pszkow* váráig s a megkötött békében *Livonia* birtokát biztosították Lengyelország számára — egészen Rigáig és a Balti-tengerig.

Azt hisszük, a jelenlegi német hódítás sem fog kevesebbel megelégedni.

XX.

GRODNO — ÉS BÁTHORY ISTVÁN.

Szeptember 10.

Az oroszoktól visszafoglalt és elhódított lengyel városokhoz sok százados történelmi emlékek fűződnek. Ezek között sok a *magyar vonatkozás*, azokból az időkől, midőn Lengyelországgal sokszoros érintkezésben, néha szoros kapcsolatban voltunk. A történeti idő, a melyben élünk, erősen csábít, hogy emlékezzünk régiekről is.

A legutóbbi hódítás: *Grodno*.

Litvániának ősrégi vára. Nevét a *vár* szótól vette. *Grod*, *grad*, *hrad* várat jelent a szláv nyelveken. Hazánkban is számos változata van a Gradna, Garadna, Hradna neveknek. *Visegrád* is azt jelenti, hogy magas vár.

A litván *Grodno* meg volt már a XII. században. Az 1241-iki mongol-tatárjárás oda is eljutott, de a litvánok csakhamar visszafoglalták.

Virágása fénykorát a magyar származású lengyel király, BÁTHORY István alatt élte, a kinek kedvelt tartózkodási helye volt az általa épített pompás várkastély, melyben fényes udvart tartott.

Az oroszok ellen vívott hadjáratok alatt (1579—81) a városnak a harcztérhez közeli fekvése is vonzotta a királyt. Mert ő is ott harczolt a moszkoviták ellen, a hol most Hindenburg hadai járnak.

Első hadjáratának színhelye (1579) éppen a most szereplő Duna (Dvina) vonala volt. Felvonulása Vilimből történt, a mely Litvániának fővárosa volt. Innen indult ki 1579 nyarán lengyel-magyar hadaival a Duna felé, a hol német hadak (kurlandiak és a hűbéres porosz herczegé) csatlakoztak hozzá.

Dünaburgot a szomszéd litván városokkal együtt 1577-ben foglalta el Rettenetes Iván, a kegyetlen muszka czár, a lengyelektől. Ezeknek visszafoglalása volt a hadjárat főczélja. Mert Livónia a lengyel királyság hűbéres tartománya volt előbb s Vasziljevics Iván czár nemrég erőszakkal ragadta magához. Csupán Riga, Révai s néhány vár védte meg magát.

Dünaburg még a hadjárat kezdete előtt vissza került: a pálinkától lerészegedett muszka örségtől hirtelen foglalták vissza a lengyelek. Itt később (1582) Báthory várat építtetett.

Báthory Grodnóból intézte a hadjárat előkészítését. Szervezte a lengyel sereget, fogadta a zsoldosokat s hozatta a segédhadakat Erdélyből és Németországból. Vilnában öntette az ágyúkat és Dünaburnál olyan hajóhidat készíttetett, melyet szét lehetett szedni és a mely szekereken volt szállítható.

Felkészült seregével aztán a Duna mellé sietvén, Polock várát vette ostrom alá és saját találmányei tüzes golyókkal lövetve, néhány heti heves ostrom után elfoglalta. A vár megvívásában nagy részé volt a magyar gyalogságnak, főként a székeknek és a lovaikról leszállított huszárságnak. Nincs új a nap alatti

A magyarok harczy lázát és türelmetlenségét jellemzi egyik történetíró, azt mondván, hogy némely nyughatatlan magyarok a reggelt várni sokallották és sötét este a lángban égő várba, a tűzön keresztül behatoltak (1579 aug. 29.).

Több kisebb vár elfoglalása után a győzelmes hadjáratnak az ősz vetett véget.

Báthory az oroszok ellen viselt első, győzedelmes hadjáratából téliszállásra Vlnából *Grodnoba* ment «és ott magát egynéhány nap vadászattal mulatja». Oda vitte magával az erdélyi fejedelemségért egykori vetélytársát, most hű barátját: a magyar hadak vezérét, BÉKÉS Gáspárt is, a ki a táborban szerzett betegségében ott halt meg és Vlnában, a róla nevezett Békés-halmon temettetett el.

A varsói országgyűlés után, mely a hadjárat folytatását a következő évre is elhatározta, megint csak *Grodnoba* ment a király. Ott érezte magát legjobban, hol a vaddús őserdőkben kedvére vadászgathatott, medvére és bölényre, a lengyel erdőségek eme királyi vadjárja.

Onnan indult 1580 nyarán *második orosz hadjáratára*: fennebb észak felé *Veliki Luki* irányába. Ennek befejezésével (újabb szerencsés hódítások után) ismét *Grodnora* tért vissza. Itt fogadta 1581 tavaszán Iván czár követeit, kik béketárgyalások miatt keresték fel.

Oda jöttek hozzá *Riga* város követei is, a kik városukat oltalmába ajánlották. Abban egyeztek

meg, hogy Riga kikötője vám jövedelmének csak harmadrészét tartsa ezután magának, kétharmadát Báthorynak fizesse. A király Szolikowszki Demeter lembergi érseket küldötte Rigába, hogy a várost hűségére eskesse.

Harmadik hadjárata (1581) messze északra, *Pszkow* vára elfoglalására irányult, a mely már a mai pétervári kormányzóságban van. Unokaöcscse, Báthory Boldizsár vezette oda a magyar sereget. Ez volt a legvéresebb küzdelem, mely a magyarok közül is sok áldozatot követelt. Ott esett el többek között Kendi Péter és Békés Gábor, a Gáspár öcscse is.

A császár békét kívánt s lemondott Livoniáról.

Báthory felhagyott az ostrommal s 1581-nek utolsó napján Dünaburg felé, Vlnába s innen 1582 tavaszán Rigába, Livonia fővárosába ment, a város és a tartomány ügyei rendezésére. Ott kereste fel őt a *kurlandi herceg*, hogy ott hűségére felesküdjön és a rigai kikötő szabad használatát kieszközölje.

Rigából Vlnába s onnan Grodnoba tért a diadalmas király, hogy ott pihenje ki orosz hadjáratai fáradalmait. .

Ott is halt meg — 1586 december 12-én.

Halála előzményeit részletesen ismerjük azokból a vitákból, melyeket kezelő *olasz* orvosai egymással éveken át, válogatott gorombaságokkal folytattak.

BUCELLA sebészdoktor, kit Báthory még erdélyi

fejedelemsége idején hívott udvarába a pádovai egyetemről és SZIMONIDESZ Simon belgyógyász (szintén pádovai) volt lipcsei egyetemi tanár, ki Rudolf császár udvarából ment át a lengyel királyi udvarba, gyógyították a királyt halálos ágyán. Úgy agyongyógyították a tudós taliánok, hogy három évig veszekedtek utána, hogy melyikük ölte meg.

1586 december elején a litván erdőségekben vadászott a király napokon át. December 7-én rosszul lett, láza volt, összeesett s ágyba került. Az orvosok, főkamarása és bizalmasa Wesselényi Ferencz és Lepcsényi nevű szolgája ápolták, másokat nem bocsátottak be hozká.

SZIMONIDESZ «kappanlében manná» s szomjúság ellen bort és fahéjas vizet rendelt neki. BUCELLA a bort nem javallottá, citromos vizet ajánlott; de a király inkább hajlott a Szimonidesz borrendelésére, nagyon szeretvén a jó magyar borokat.

BUCELLA érvágást ajánlott a szerinte nagyon veszedelmes betegség ellen. SZIMONIDESZ nem tartotta veszedelmesnek a bajt s *persafü conserval* szedetett a királylyal.

December 9-én újabb görcsroham lepte meg. A körülállók alig bírták életre dörgölni. Most már az orvosok megköpülőzték, többször egymásután.

A két orvos a betegség mivoltáról is eltérő véleményben volt. Bucella *epilepsia* (nyavalyatörés), Szimonidesz asztmatikus rohamok ellen gyógyította s így az orvosságok iránt sem tudtak meggyezni. Főleg a boritalról vitáztak. Bucella arra kérte a királyt, hogy legalább vízzel igya a bort.

Inkább megissza előbb a bort tisztán, s utána vizet — felelte a király. De miután két pohár erős magyar bort megivott, a vizet nem kívánta.

December 10-én újra megköpülőzték, hatszor egymásután, nyolcz uncia vért szívatván ki lapoczkájából és fájós lábszárából.

Bucella december 11-én bor helyett *rózsa conserv* vízzel itatta a láztól gyötört szomjazó beteget.

A király december 12-én az ebédnél bort követelt. Este ismét bort ivott, kenyeret mártogatván belé. Mindinkább rosszul lett, ereje gyöngült s a mellette lévők vigasztalására azt felelte, hogy készen van a halálra s Istennek ajánlja lelkét!

Környezete nem titkolhatta tovább a veszedelmet, tudtára adták Zamojszki kancellárnak s ez a szenátoroknak, a kik felmentek a várba s a királyhoz siettek. Az utolsó órában érkeztek. Újabb görcsroham véget vetett a «legigazságosabb, legkegyelmesebb és legvitézebb» király életének.

A király halálának híre még az éjjel elterjedt a városban és Grodno lakossága a várkastély elé gyűlt s mindenki siratta az oly hirtelen és váratlanul elhunyt szeretett királyt.

Szimonidesz, a kit a közvélemény a halál okozójának tartott, még éjjel szekérre ültette feleségét s értéktárgyaival elköltözött a városból. Később Zamosc városában telepedett le s ott halt meg 1629-ben, hetvenegy éves korában. Az ottani templomban van eltemetve, hol márványablán felírat hirdeti emlékét.

A király betegségéről, gyógyításáról és haláláról heves polémia keletkezett az orvosok között, mely három-négy évig ádáz szenvedelmességgel és; kíméletlen személyeskedéssel folyt, az erdélyi orvosok belevonásával. Hogy milyen hangon történt a vitatkozás, jelzik a könyvek jeligéi is. Bucella első könyvének mottója ez: Gyöngé dolog a hazugság, kitűnik, ha jól megnézed! Szimonidesz utolsó könyve *Seprő* címet visel s homlokán ez olvasható: *Ide, ide, lengyelek, azt a gyalázatos és rothadt Bucellát, a kit eddig magatoknál tartottatok és mint szörnyű és ostoba szamarat tápláltatok, végre ismerjétek meg.* A tartalom még mocskosabb és durvább.

Báthory Istvánnak Grodnoban fényes temetést rendeztek, melyen ott volt Lengyelország, Litvánia, Livonia és Erdély színe virága. A holttestet csak ideiglenesen helyezték el a grodnoi vártemplom sírboltjába. Onnan 15 88 elején nagy pompával Krakóba vitték s az ottani királyi vár, a Wawel főtemplomában helyezték el örök nyugalomra. Az erdélyi fejedelmet Perneszi István udvarhelyi főkapitány képviselte a temetésen, mely országos gyászünnepek keretében ment végbe. Koporsóján máig is olvashatók a magasztaló szavak, melyek őt győzedelmesnek s a haza atyjának hirdetik s a bibliából idézett szavak, hogy *leesett a mi fejünk koronája, jaj nekünk, mert bűnösök vagyunk!*

XXI.

KRAKÓ MAGYAR EMLÉKEI.

A lengyel királyok síremlékei.

Okt. 28.

A régi Lengyelország visszafoglalásával mindinkább előtérbe nyomul az a kérdés, hogy mi történnék a felszabadított országgal? A diplomataknak nem csekély fejtörést okoz a kérdés okos és célszerű megoldása, hogy ne új tűzfészket alkossanak, hanem a béke és európai kultúra védelmére emeljenek erősséget az új államalakításban.

A kérdés megoldásánál a történelmi szempontok sem hagyhatók figyelmen kívül és ebben nem árt nyilvántartanunk a *magyar* vonatkozásokat.

A lengyel városok között a legtöbb *magyar* történelmi emlék fűződik *Krakóba* lengyelek régebbi fővárosához. Ez a középkori jellegű, modernségében is ódon történelmi patinájú város a lengyelek Mekkája, a régi dicsőség emlékekben gazdag múzeuma.

Ott fekszik a lengyel nemzet bölcsője: a *Visztula* partján; királyi várpalotája, ódon bástyái, régi templomai, csillogó tornyai visszatükröződnek a fénylő habokban.

A távol ködében a *Kárpátok* bércei sötétlenek; a közelben a mondái *Krakus* halma, a várost ala-

pító óriásé állt őrt mellette; szemben a *Kosciuszko*-halmáról a nagy nemzeti hős őrszelleme virraszt felette. Köröskörül erődívenyek és földsánczok övezik, melyek gátat vetettek az északi kolosszus xerxesi táborának.

A város keleti szélén, a Visztula partján magas szirtfokon büszkén emelkedik a régi királyi vár, a *Wawel*, a lengyelek legkegyetesebb történeti emléke. Innen kormányozták a régi *Piaszt* királyok, majd a *Jagellók*, az Oderától a Dnyeperig, s a Balti tengertől a Kárpátokig terjedő hatalmas országot: a lengyel királyságot, a litván nagyhercezséget és a melléktartományokat: a porosz hercezséget, Kurlandot és Livoniát.

Az idők változása sok mindent átalakított, de megkímélte a legkegyetesebbet: a székesegyházat, a *vártemplomot*, melyben a lengyel királyokat koronázták, melynek sírboltjában a királyok és nemzeti hősök örök álmukat alusznak, s melynek magas boltívei alatt és tizenhat oldalkápolnájában nemzeti vértanúk, királyok és hősök síremlékei díszlencnek, hirdetői a nagy történeti múltnak és az élő nemzeti kegyeletnek.

Maga a királyi várpalota sok átalakuláson ment keresztül. Mostani alakját a XVII. században nyerte, négytornyos sarokbástyájával; de alapítását Nagy Kázmér királynak tulajdonítják (XIV. század); az épületek nagyobb része II. Ágost (XVIII. század) idejéből való. A várkapu fölött egy tábla felirata

azt hirdeti, hogy *Senatus populusque Cracoviensis restituit 1827*. A vártemplom fedelén pedig aranyos betűkkel az áll: *Renovatum A. D. 1895*.

A dicső múltnak sok fényes emléke fűződik a királyi várhoz. Ott vendégli Kázmér király nagybátyját, a mi *Nagy Lajosunkat*, midőn (1351) hadjáratra indultak a litvánok ellen Lublin s a litván Breszt felé. Onnan kormányozta Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, fia helyett, majd magyar vajdák a reá szállott királyságot. Ott lakott Nagy Lajos leánya, *Hedvig* (Jadviga) királyné is férjével, a litván Ulászlóval, a ki az ő keze révén egyesítette Litvániát Lengyelországgal (1382.). Oda mennek a magyar követek meghívni a magyar trónra *I. Ulászlót*, az ifjú királyt, a ki a bolgár Várnánál 20 éves korában életével adózott a magyar-lengyel, érdek-közösségnek (1444.). Oda vitték férjhez az első habsburg-házi magyar királyleányt (Albert leányát) *Erzsébetet*, a ki öt királyfiat nevelt a Visztula-parti várpalotában: II. Ulászlót magyar, *János Albertét*, *Sándort* és *Zsigmondot* lengyel királyokul és *Frigyest*, bíboros krakói püspökül.

I. Zsigmond szorosabbra fűzte a magyar szövetséget az által is, hogy magyar nőt, *Szapolyai Borbálát* (a későbbi magyar király, Szapolyai János nővérét) vitte feleségül a krakói várpalotába. Második házasságából született leányát, *Izabellát* pedig nőül adta az utolsó nemzeti magyar királyhoz: előbbi sógorához, Szapolyai Jánoshoz. Második leánya, *Anna* (az utolsó Jagelló kir. hercegnő) pedig később *Báthory* István lengyel királynak lett felesége.

A magyar és lengyel királyoknak ezek a sokszoros rokoni kötelékei többnyire a krakói királyi várban szövődtek és ahhoz fűződtek. Az odakerült magyar asszonyok *magyar* szellemet, léggört és udvartartást honosítottak meg ott; viszont az onnan hozzánk került királyi sarjak *lengyel* szokásokat ültettek át budai és gyulafehérvári fejedelmi palotákba.

A két királyi udvar kölcsönhatása olyan benső és általános volt századokon át, hogy az kihatott nemcsak a politikára, hanem az egész társadalomra és közéletre egyaránt. A rokontalan turáni magyar a legnemesebb szláv nemzetben találta fel a nemzetközi testvériséget.

A «*Wenger Folak dwa hratankn* (a magyar és lengyel két testvér) kezdetű vers sok százados történeti testvériségnek a kifejezője.

A krakói várban a legmagyarabb élet akkor volt, midőn 1576 tavaszán Báthory István költözött be oda választott királyul.

A fiágon immár kihalt Jagellók utolsó női sarja várta ott királyi férjét. Az egész nemzet nagy reménnyel tekintett a hősiességéről híres erdélyi fejedelem uralkodása elé. Az általános örömet jelképezte a diadalkapu felett álló *fehér sas* (az ország címere), mely *a király érkezése pillanatában háromszor összecsapta szárnyait*.

A lengyel nemzet nem csalódott hitében. Báthoryban olyan királyt nyert, a béke és háború műveire egyaránt, kinek uralkodását *Lengyelország aranykora*

czímmel tisztelték meg már az egykorúak. Még inkább annak tartják azt a késő utódok, a bekövetkezett mély sülyedés és a nemzeti katasztrófák után.

Ezt az érzést és történeti megállapítást hirdetik máig is a krakói vártemplom Báthory- emlékei, sír- emlékének és koporsójának ékesszavú feliratai.

A krakói vártemplom a lengyelek nemzeti Pantheonja. Ott őrzik mély kegyelettel a nemzet legbecsesebb ereklyéit, a dicső múlt legkedvesebb és legdrágább emlékeit.

A templomot is *Nagy Kázmér* (az utolsó lengyel nemzeti király) építtette 1359-ben, gót stílusban. Ugyanaz, a ki a hírneves krakói egyetemet is alapította (1364.), egy évvel a bécsi egyetem előtt. Ő utána minden király és királyné erkölcsi kötelességének tekintette valamivel hozzájárulni a székesegyház gazdagításához, ékítéséhez, vagy továbbépítéséhez. A királyok leginkább ezt választották temetkezési helyökül, s így épültek századok folyamán a templom régi falához azok a kápolnák, melyekben a királyok síremlékei állanak.

Az alapító Lengyelország védőszentjének, *szent Szaniszlónak* tiszteletére építtette a templomot, azon a helyen, hol ezt a krakói püspököt 1079-ben a hős Boleszló király, merész feddő intelmei miatt, a régi templom oltára előtt leszúrta.

Nagy Kázmér nem királyi őse vétkét akarta ez által kiengesztelni: volt neki mit vezekelni saját

magáért is. Mert a milyen «nagy» uralkodó, hódító és törvényhozó volt különben, épp oly fékezhetetlen szenvedély ragadta őt ifjabb korában a végletekbe. Szenvedélyes nőhódító volt. Az ő emlékéhez fűződik Zách Klára szomorú regénye és Zách Felicián merénylete a visegrádi várban, melynek gyászos következménye a Zách-család kegyetlen kiirtása lett. Három törvényes felesége mellett a szeretők és elcsábított nők egész légiója terhelté lelkiismeretét otthon is. A végén a krakói püspök (nem ezekért ugyan, de mert adót vetett az ő uradalmaira) kiátkozta az egyházból. A püspök helyettesét küldte tudtára adni ezt a királynak, s a vikárius, nem elégedvén még küldetése végrehajtásával, szemére hányta a királynak erkölcsi kicsapongásait. Kázmér a vakmerőséget úgy torolta meg, mint Boleszló a Szaniszló püspökét, csak a módon változtatott: a Visztulába dobatta Bariczka Márton vikáriust (1352.).

A lengyel Kázmér is olyanformán gondolkozott, mint harmadfél száz év múlva a mi Báthory Gábör fejedelmünk, a ki egyszer azzal dicsekedett, hogy 900 szeretője volt, felviszi ezerre s aztán megjavul. Báthory Gábornak nem volt ideje megváltozni: az orgyilkosok kardja előbb végzett vele. Kázmert harmadik felesége (kit 1357-ben vett el) jobb útra térítette, vagy kora előhaladtával szenvedélyei lecsillapultak s igyekezett jóvátenni ifjúságában elkövetett hibáit. Két év múlva felépíttette *szent Szaniszló templomát*: közepébe helyeztette a nemzeti vértanú hamvait, művészi ezüst koporsóba, melyet négy

sarkán angyalok tartanak, s a koporsó oldalán dombormű képek bibliai történeteket ábrázolnak, térdeplő angyalokkal. Rajta ezüstből kivert kereszt és pásztorbot keresztezik egymást s felette két angyal tartja a püspöki süveget.

A templom főhajójában két lengyel királynak piros márványból faragott síremléke (szarkofágja) van felállítva, négy-négy oszlop által szegélyezett keretben.

Mindkettő érdekel minket is. Mert az egyik Nagy Lajos királyunk leánya, Hedvig férjéé: a *Jagelló-dinasztiát* alapító *I. Ulászlóé*; a másik a *Fámái Ulászlóé* (nálunk I., a lengyeleknél III-ik). Mindkettő művészi munka; az előbbi XVI. századi, az utóbbi 1906-ból való, *Madejszki* szobrász remeke. Ez is, mint a régiek, vörös márvány szarkofágon fekvő alakban ábrázolja az ifjú királyt, annyi eltéréssel mégis a többiektől, hogy a szobor alakja bronzba van öntve. Állandóbb, művészebb és meghatóbb így.

Alig nézheti valaki belső megindulás nélkül a szép, fiatal, daliás alakot, kétoldalt fürtökben leomló göndör hajával, nemes arcvonásaival, sasorrával, serkedző bajuszával; egész teste vértben és páncélban, oldalán paizszsal, mellétől lábáig végigfektetett széles pallossal, lábát fekvő oroszlánra nyugtatva.

A ki nem is tudja a szomorú várnai történetet, önkéntelenül érzi, hogy ez a szép szobor valami

nagy tragédiát ábrázol. Ily fiatalon már a sírban, kinek fején arany korona díszük, liliomokkal s kék ékkövekkel. Csatában elesett fiatal hőseinket juttatja eszünkbe, kik mindannyian megérdemlik a vértanúság glóriáját s a részvét könyeit.

*A feliratok itt még többet is megmagyaráznak.:
Wladislaw Warnenczik. Uladislans III. Polonia et Un-
garia rex, natus A. D. MCCCCXXIV. pro re christiana
inlytam ad Famam, pugnam acriter pugnants, mortem
gloriosam oppetiit anno Domini MCCCCXLIV.*

A két évszám, a születés és halál mesgyéje között mindössze 20 esztendő, s a kereszténység védelme a két ország királyától a hősi halál áldozatát követelte.

Mennyi fájdalom és országokra szóló gyász van e néhány szóban kifejezve. Nem csoda, hogy édesanyja (Zsófia királyné) s két ország népei hihetetlennek tartották a gyászhiért s még sokáig várták bizakodva, reménykedve a szeretett fiút és nagyreményű királyt — mindhiába. (Mint az ma is annyiszor ismétlődik a gyász és remény eme napjaiban.)

A templom oldalkápolnáiban az Ulászlók után uralkodott királyok síremlékei közül említést érdemel az aranylemezzel fedett kupolás *Zsigmond-kápolna* kettős síremléke, mely *I. Zsigmond* és *II. Zsigmond Ágost* király fekvő szoboralakjait ábrázolja.

Báthory István felesége emeltette atyjának és fivérének (*Anna infans regni Polonia fratri benevolenti posuit.*)

Mindezeknél még közelebről érdekelhet minket *Báthory István síremléke*, a főoltár mögött álló kápolnában.

Baloldalt az egész falterületet betölti a szép művészi vörösmárvány síremlék, melynek közepén a nagy király szakálas, magyarosan pödrött bajuszos, nemes arczvonású alakja, féloldalt fekvő helyzetben domborodik ki, jobbában karddal, baljában aranyalmával.

Fellette márványtablán a következő latin felirat:

«*D. O. M. (Deo optimo maximo.) Stephano Bathoreo. regi Polonice, pacis hellique artibus magnó, iusio, pio, foelici, vidori, Livonice, Polociceque de Mosco vindici, Anna Jagiellonica, regina Polonice, prectanhssimo coniugi manu fed curavit MDXCV. Obiit idus pridie Decembris MDLXXXVI. Regnavit annos X., menses VII. dies XII. natu LVI.*»

Azaz magyarul: Báthory István a béke és háború művészetében nagy, igazságos, kegyes, szerencsés, győzelmes, Livoniát és Polockot a muszkától felszabadító lengyel királynak, *Jagelló Anna* lengyel királyné, az ő dicső férjének csináltatta 1595-ben. Meghalt 1586 decz. 12. Uralkodott 10 évig, 7 hónapig és 12 napig, élt 56 évig.

A síremlék díszes keretbe van foglalva, melynek felső párkányán Lengyelország fehérsasos, Litvánia lovas címere látható és mellette harmadikul Anna királyné anyai címere: a milánói Síorzák embert nyelő kígyója. A keret kétoldalán a Báthoryak sárkányfogas (tulajdonképpen három éket ábrázoló) címere. A keret alján egy szoborcsoport: fa alatt

ülő, gyászoló lengyel főúr, jobbra női alak s alább lengyel paraszt.

A kápolna szemben levő falán *Báthoryné* márvány emléktáblája, latin felirattal.

A kápolnát két festett üvegű ablak világítja meg, melyek egyike *Szent István* vértanú, a másik *Szűz Mária* (Sancta Mater) képét ábrázolja. Mindkettőt *Potockiné* Potocka Alexandra készítette *István király tiszteletére* 1879-ben (Polock visszafoglalása 300-dik évfordulóján).

Ez is mutatja, hogy a lengyelek élő kegyelete virraszt a nagy király sírja felett.

*

Báthory hamvai a vártemplom sírboltjában nyugosznak, művészi domborképekkel ékesített érczkoporsóban. Ott fekszenek körülötte öt sírboltban a lengyel királyok, királynék és nemzeti hősök.

A lépcsőn lemenet az első sírboltban van *Poniatovszki* József hercegnek, a Napoleon-korabeli lengyel légiók vezérének koporsója. Mellette *Kosciuszko* Tádé, az 1794-iki felkelés hőse. Tovább *Szobieszki* János, az utolsó nagy nemzeti király, Bécs felszabadítója, és felesége, Mária Kazimira. Végül *II. Ulászló* és neje, Cecília Renata.

A második sírbolt egészen Báthorynak van szentelve. A nagy érczkoporsó hossza 2.30, szélessége 1.20 és magassága 0.80 méter. Fedelén művészi ötvösmunka Krisztus keresztről levételét ábrázolja. A dombormű alján ércztáblán ez a bibliai felírás: *Cecidit corona capitis nostri, va nobis quin peccavimus.*

(Leesett a mi fejünk koronája. Jaj nekünk, mert vétkesek vagyunk.)

Alatta a királyi alma a keresztrel. Alább, a kopersó fedelébe illesztett sárgaréz táblán (melyet kétoldalt női alakok tartanak) hosszú latin (egykorú) felirat, mely a nagy király rövid életrajzát és erényei magasztalását tartalmazza.

A klasszikus latinsággal írt elogium valószínűleg ékeztollú kancellárjának, sógorának, *Zamojszki Jánosnak* a műve.

Rövid tartalma magyarul a következő:

István, Lengyelország királya, Litvánia nagyhercege stb. Erdély fejedelme, a győzelmes, diadalmas, a haza atyja (victor, triumphator, páter pátriáé), Báthory István vajda és Telegdi Katalin fia, született 1533-ban, meghalt 1586 december 12-én. A királylyá választása miatt keletkezett zavargást és visszavonást csodálatos okossággal és gyorsasággal csillapította, le; kegyes, igazságos, bölcs és tudós volt. Livóniát és Polockot visszafoglalta, Litvánia határát, Velis tágas területét csatolván hozzá, messze kiterjesztette. Mehemet és Aszlán Ghirei tatár khánokat megfékezvén, Podoliát biztosította. Amurát török szultánt tanácsa és vitézsége által rábírta, hogy a tatárokkal békét kössön és Bender miatt, melyet a kozákok elpusztítottak, háborút ne indítson és új várakat építeni a határon ne engedjen. Jankula oláh vajdát megzabolázta. Midőn Moszkvát meghódítani s Lengyelországhoz és Litvániához csatolni készült, hirtelen meghalt, betegsége hatodik napján. Óh

irigy halál, Báthory érdemeit nem semmisítheted meg: ő halhatatlan marad!

A koporsó fedelébe vésve még egy felirat Danzig elfoglalására vonatkozik.

A koporsó oldalszegélyén köröskörül festett betűkkel még más felírás nyomai látszanak; de ez annyira elmosódott, hogy a gyertyavilág gyöngé fényénél olvasható nem volt.

Az oldalfalakon domborművek történeti jeleneteket ábrázolnak: Danczka ostromát, Polock elfoglalását stb. A koporsó mellső végét Báthory és országai egyesített címere díszíti.

*

A beljebb következő harmadik sírboltban XVII. sz. királyok fekszenek, kiknek sorát Báthory utóda, *III. Zsigmond* (a svéd Wáza-házból) nyitja meg.

A negyedik sírboltban Báthory felesége, *Jagelló Anna* koporsója az első. *János Kázmér* (a II. Rákóczi György vetélytársa) is ide került, felesége, *Gonzaga Ludovica* Máriával. Itt nyugszik *II. Zsigmond Ágost*, a mi Szapolyai János királyunk sógora, s mellette Szapolyai Borbála, a kit a templomszolga *Barbara Zapolszja* néven magyarázott.

A legbelső, ötödik fülkében egyedül áll *I. (x) öreg Zsigmond*, a «sztary» nagy kőkoporsója.

Nem először jártam a lengyel királyok némaságukban is beszédes és nagy történeti múltból re-

gélő sírboltjában. De a közelben dúló harcok hangulatában közelebb éreztem magamat hozzájuk, mint a béke idejében. Mintha nem a halál s az elmúlás szelleme lebegett volna körül, hanem mintha az egykor hadverő, muszkaverő hősök és királyok azt suttognák, *hogy feltámadunk!*

XXII.

LENGYEL-MAGYAR VONATKOZÁSOK A TÖRTÉNELEMBEN.*

Évekkel ezelőtt egyik kiváló magyar államférfival, a ki ismételtén s akkor is miniszter volt, eszmecsere-t folytattam a lengyel kérdéssről. Én azt vitattam, hogy végzetes politikai hibának és nagy kárnak tartom Magyarország szempontjából Lengyelország földarabolását és önálló állami életének megszüntetését, mert ezáltal elvesztettük évszázados s természetes északi szövetségünket, a mely bennünket az orosz birodalomtól elválasztott. E mellett azt a reménységemet fejeztem ki, hogy eljön az idő, midőn Lengyelország még feltámad, a közel 20 milliónyi lengyelség visszanyeri nemzeti életét s ez az újjászületés bennünket megszabadít a muszka hatalom nyomásától és állandóan fenyegető veszélyétől.

Az illető miniszter úr azt felelte erre, hogy a történetíró kombinálhat és ábrándozhat a messze jövőről is, ő azonban, mint gyakorlati politikus, a lengyel nemzetet nem veheti a számottevő té-

* Felolvasás a hadi előadások sorozatában : Budapesten 1914 február 7-én, Tordán és Fiúméban márcziusban.

nyezők sorába, ő Magyarország jövődjé biztosítékát a német szövetségben keresi és látja.¹

Ennek az akkor akadémikus eszmecserének tárgya, a lengyel kérdés (előbb, mint magam is hittem volna) a világtörténelem színpadján előtérbe lépett s azt hiszem, hogy most már az aktív politikusok sem tartják többé a lengyeleket számba nem veendő tényezőknek. Hatalmas szövetségünk a német császár legalább nyíltan színt vallott s Orosz-Lengyelország felszabadítását programjába vette, szövetséges hadaink ágyúi pedig immár ott dörögnek Varsó falai alatt, hirdetvén a feltámadást a letiport Lengyelország n ak.

Ezekben a történelmi nagy időkben nem lesz azért érdektelen és tanulság nélkül (a mennyiben egy rövid előadás kerete megengedi, futólag) végig tekintenünk a magyar és lengyel nemzet évszázados történelmi érintkezésének történetén.

I.

A lengyeleknek van egy régi daluk a magyar nemzettel való testvériségről, melynek kezdő sora az, hogy Wenger Polák dwa bratanki! Első versszakasza azt mondja, hogy

Magyar és lengyel jóbarát,
Karddal s pohár közt egyaránt
Vitéz, bátor mindakettő,
Áldd meg őket óh Teremtő!

¹ Az illető kiváló államférfú (gr. Andrassy Gyula) legújában egy szép cikkben (a Neue Freie Presse 1915 szept. 12. számában, Die polnische Frage ez. a.) Lengyelország visszaállításá mellett történelmi láncát.

A történelem tényleg azt tanítja, hogy mindkét nemzet jellemében, múltjában feltűnő sok a rokonvonás. Mindkettő büszke, lovagias, pompa- és vendégszerető. A lengyel közmondás szerint: *vendég a hájban, Isten a hájban!* Mindkettőnek éltető eleme volt a szabadság szeretete, az alkotmányhoz, a függetlenséghez való ragaszkodás. Politikai ideáljuk volt a nemzeti fenség eszméje, a mit nálunk a *sjent korona*, királyt és nemzetet magába foglaló eszménye, a lengyeleknél az államélet jellegét kifejező *«lengyel királyság köztársasága»* cím jelképezett.

Nemzeti hibáink is hasonlatosak voltak: a jó szerencsében elbizakodás, a pártoskodás, a politikai szenvedély féktelensége. Mi is rendszeren két malomkő között őrlődtünk, mint ők. Azzal a különbséggel mégis, hogy minket a balsors, a haza veszedelme rendszeren összekovácsolt, míg a lengyelek akkor sem tudtak egygyé forradni, mikor az ellenség már a haza léteit fenyegette; ott mindig akadt párt, mely az ellenséggel is szövetekezett az ellenpárt legyőzésére, a mivel alkalmat adtak a prédára leső szomszédoknak az ő belügyeikbe való avatkozásra, a zavarosban való halászásra s állami létük megsemmisítésére.

A lengyel a szabadságból bálványt csinált. Náluk a nagy szabadság nem akart túrni semmiféle korlátot, semmi engedelmességet, a mi végül a szabadság fertőjébe sülyesztett államot és nemzetet.

Minket ettől megóvott a Gondviselés mellett a magyar nemzetnek a válságos időkben érvényesülni szokott politikai józansága.

II.

A magyar és lengyel, mint *nemzet*, egyidőben tűnik fel a történelem színpadján.

A mikor nálunk az Árpádok hazát alkotnak: a lengyel *Piaszto* ugyanakkor alapítják a lengyel államot. A *koronáért* is egyszerre s egymással versenyeztünk. A mi Szent Istvánunk ugyanazt a koronát kapta II. Sylvester pápától, melyet ő eredetileg a lengyel hittérítő hercegnek készíttetett. A legenda szerint az Úr angyala éjjeli látományban adta tudtára a pápának, hogy ne a lengyel, de a másnap érkező magyar követnek adja a koronát, mert ennek a küldője még méltóbb arra, mint amaz, mert ő (t. i. Szent István) valóban Krisztus apostola, ki oly nagy nemzetet térített a keresztény vallásra.

A keresztény vallást tehát egyidőben vette fel a magyar és a lengyel.

Legfőbb hittérítők is ugyanaz volt: szent Adalbert prágai érsek, a ki a mi uralkodó családunkat megkeresztelte s tőlünk Lengyelországba menvén, ott nyert vertanúságot s hamvai az egykori lengyel primási székesegyházban: *Gnesen* templomában nyugosznak, művészi ezüst koporsóban.

A lengyel királyság megalkotója, a hős Boleszláv, sógora volt az első magyar királynak, Szent Istvánnak. Ő terjesztette ki Lengyelország határait Posen-től Kiewig, a Keleti-tengertől a Kárpátokig.

A két uralkodó család ettől fogva sokszoros rokoni kötelékbe lépett egymással. Az Árpádok

leggyakrabban a lengyel Piaszt s ezek viszont a magyar uralkodó család tagjaival házasodtak össze.

A két ország állandó védő és daczszövetségben állott egymással, együtt harczoltak kelet és nyugat felé. Magyar politikai menekültek, királyfiak (Endre, Béla és Levente) Lengyelországban, — a lengyelek (I. Kázmér, II. Boleszláv stb.) viszont nálunk találtak menedéket. Versengés is fordult elő közöttük, így *Halics* tartománya fölött, mely eredetileg a kiewi kisorosz nagyhercegek birtoka volt, de melyet III. Béla királyunk 1187-ben elfoglalt, fölvévén királyi czímébe a «*Galícia királya*» czímet. A lengyelek is jogot formáltak erre s nem egyszer a fegyverek ereje döntött ennek a tartománynak bírása fölött, orosz, lengyel és magyar hadak között. Ehhez tartozott *Przemysl* városa is, a Szán folyó mellett, melyet az oroszok most e messze múltba visszanyúló kétes történelmi jog alapján ostromolnak, százezer emberük életét áldozván eddig e történelmi fictio oltárán.

A magyar történelmi jog erején csatolta vissza ezt az északkeleti magyar vidéket Nagy Lajos királyunk (1370) Magyarországhoz, mikor a lengyel trónra jutott. Mária Terézia Lengyelország első felosztásakor (1772) szintén a magyar királyok régi jogczímén vette birtokába keleti Galiciát, melyhez a harmadik felosztáskor (1795) kapta Ausztria kiegészítésül nyugati Galiciát, Krakó városával együtt.

Nincs időnk a részletekbe bocsátkozni, még sem mellőzhetjük azt a bájos legendát, mely szent Kunegundához fűződik. IV. Béla királyunknak eme leányát «szemérmes» Boleszláv lengyel király vette nőül 1239-ben s vele testvéries viszonyban élt. A lengyelek Kinge (Kincse?) néven becézgették (talán a magyar «kincsem» után). Ez menyasszony korában azt kérdezte a lengyel követektől, hogy mivel szerezhetne örömet új hazájának? Egy sóbányával — felelték — a miből Magyarországon annyi van s náluk egy sincs. Kincse beledobta mátkagyűrűjét a máramarosi Kunegunda-tárnába s Krakóba érve, a szomszéd Wieliczka területén ásatni kezdett. S íme: só bukkan elő s az első kockából Kunegunda gyűrűje került elő.

Így vitt a magyar királyleány sóbányát a lengyeleknek, oda, a hol nemrég a Krakót felszabadító győzelmes harcok megindultak.

Szent Kunegunda hamvai ott nyugosznak a magyar határ közelében fekvő *Ó-Szandecz*, általa alapított apácza-zárdája sírboltjában. Emléktárgyait, köztük arany evőkanalát, nemrég még ott őrizték kegyelettel. Vájjon nem esett-e ez is áldozatául az oroszok zsákmány-szomjának, mint a hogy az életrajzát tartalmazó kódex; ha igaz, hogy a lembergi gr. Ossolinski-könyvtárt és múzeumot az oroszok Szentpétervárra vitették. Ebben a könyvtárban a magyar történelemnek sok becses kézírata őriztetett.¹

¹ Ez a hír Lemberg visszafoglalásakor valótlannak bizonyult.

A XIV. évszázad folyamán még szorosabbra fűződött a két ország szövetsége.

Anjou-házi első királyunk, Károly Róbert, a lengyel király («kurtalábú» Ulászló) leányát Erzsébetet vette nőül. E házasság messze kiható jelentőségű volt. Magyar és lengyel fegyverek együtt harcoltak északon a litvánok, keleten a tatárok ellen. Magyarország ekkor Kelet-Európa legnagyobb hatalmassága volt, melynek szava és kardja döntő súlylyal esett a kelet-európai egyensúly mérlegébe. Nálunk, Visegrádon tartották 1335-ben azt a fejedelmi kongresszust, melyen Kelet-Európa uralkodói vitás ügyeiket elintézték. Hogy az ott jelenvolt fejedelmi személyek (a magyar, lengyel, cseh király, morva örgróf, bajor, szász sziléziai hercegek stb.) mekkora kísérettel jöttek, kitetszik abból, hogy egy napi-élelmükre 4000 kenyér s italukra 180 hordó bor kellett.

Visegrádon, e fényes fejedelmi palotában, máskor is szívesen mulattak a rokon lengyel hercegek. Itt szövődött a lengyel trónörökös Kázmér és Zách Klára szomorú regénye is, mely a Zách Feliczián végzetes tragédiájára vezetett.

Az apák szövetsége a fiak uralkodása alatt még szorosabbá vált.

A mi Nagy Lajos királyunk s a lengyelek ugyan-csak «Nagy» melléknévvel tisztelt Kázmér királya egyidőben uralkodtak. A véd- és dacszövetség következtében magyar hadak gyakran, jártak Leá-

gyelország segélyére. 1351-ben Lajos, király maga vezetett hadat Budáról Krakó, onnan Szandomir és Lublin felé, a lengyeleket szorongató litvánok ellen, Brzeszt-Litewszki tájáig. A diadalmas hadjáratban elfogták a litván fejedelem testvérét, a kinek kiszabadítása végett maga a fejedelem (Kieystut) sietett a magyar király táborába s azt fogadta, hogy Budára kíséri őt, s ott megkeresztelkedik. Vissza is indultak e békés megegyezés után, de a litván herceg a harmadik éjjel kíséretével megszökött.

Lajos király ez esküszegést megbosszulandó a következő évben (1352) most már *Startok* felé s onnan *Belz* vára ostromára indult, melynek vívása közben a vakmerő király maga is megsebesült. Vörös-Oroszország fővárosa: *Lemberg* körül folytak a harcok akkor is, mint mostani háborúnk elején.

Ugyanakkor (1352) az unokatestvér magyar és lengyel királyok szerződést kötöttek, Galiczia és Lodóméria felől, mely szerint azok a magyar koronát illetik ugyan, de Lajos király ideiglenesen Kázmérnak engedi át, azzal a kikötéssel, hogy ha Kázmér fiörökös nélkül hunyna el, egyszerűen visszaszáll Magyarországra, ha pedig fia születnék, ettől a magyar korona 100,000 forinton válthatja vissza.

Ezeknek az érdemeknek jutalmául fogadták el a lengyelek a Kázmérban utolsó fisarjadékú Piaszt-ház kihalása esetére a magyar Anjou-ház trónöröklési jogát 1355-ben, melynek alapján Nagy Lajos 1370-ben Lengyelország királyaként s 12 évig kormányozta együtt kettős királyságát.

Ekkor érte el a magyar király hatalmának kiterjedése legmesszibb határát. Erről a kettős birodalomról zengi a költő, hogy:

Oh, nagy volt hajdan a magyar
Nagy volt hatalma, birtoka;
Magyar tenger vizében hunyt el
Éjszak, kelet s dél hullócsillaga!

E három tenger (az Adria, a Keleti és a Fekete) azóta sem igen került olyan szoros történelmi kapcsolatba egymással, mint a mostani világháborúban, midőn a három szövetséges hatalom (a magyarosztrák, a német és a török) mindenike egy-egy tengert tart ezek közül hajóhadával megszállva.

Nagy Lajos halála után (1382) Lengyelország elvált Magyarországtól, mert arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy ilyen nagy birodalmat egy helyről, Budáról kormányozni nem lehet. De elfogadták a lengyelek királynéul Lajos fiatalabb leányát, Hedviget, azzal a föltétellel, hogy menjen férjhez a litván fejedelemhez, Jagellóhoz, a ki országát Lengyelországhoz csatolja s áttér a keresztyén vallásra.

A magyar királyleány keze révén egyesült tehát az addig ellenséges Litvánia Lengyelországgal s úgy alakult a Jagelló-dinasztia, mely ettől fogva 200 éven át adott királyokat Lengyelországnak s két-három ízben nekünk is.

Ebből a lengyel-litván-uralkodó családból került a magyar trónra szabad királyválasztás útján 1440-ben I. Ulászló, a ki a várnai csatában (1444) ifjú életét áldozta a két nemzet életérdekének. A Mátyás

király halála után fejedelmünké választott II. Ulászlónak fia is, II. Lajos (a harmadik Jagelló), a mohácsi, vésznapon a Csele-patakba fúlva, vértanúja lett a magyar-lengyel államszövetségnek.

Utolsó nemzeti királyunk, Szapolyai János is a lengyel királyi Jagelló-dinasztiából vette feleségüi Izabellát; kinek fia János Zsigmond, a választott magyar király, egyszersmind a lengyeleknek kiszemelt trónörököse volt, — nagybátyjának, Zsigmond Ágostnak, az utolsó Jagelló-házi lengyel királynak utód nélküli halála esetére. A végzet azonban úgy akarta, hogy a nagybátya túlélje az unokaöccsöt és sírba vigye magával a Jagelló-dinasztiát (1572).

IV.

A Jagellók kihalásával a lengyelekre visszaszállt a szabad királyválasztás joga. Ám ez a jog, a milyen eszményinek látszik az *elméletben*, éppen olyan végzetesnek bizonyult a *gyakorlatban*. A királyválasztások vezettek azokra a zavarokra, pártharcokra, politikai ádáz küzdelmekre, melyek az országot végül a szerencsétlenségek és a bukás örvényébe sodorták.

Első választott királyokul meghívták a trónra Párisból Valois Henriket, a ki azonban csakhamar búcsúvétlenül megszökött, hogy az időközben megüresedett francia trónt foglalja el.

Utána (1575) megválasztották a Varsó melletti *Wóla* mezőn (a lengyelek Rákosmezején) Báthory Istvánt, az erdélyi fejedelmet.

Az ő királylány választására nagy befolyással volt (saját egyéni érdemein kívül) az ő magyar nemzetisége. Berzeviczy Márton és Blandrata György a választó országgyűlésen tartott szónoklatukban a fejedelem lelki tulajdonai mellett élénken hangsúlyozták a két ország rokon vonásait.

«Mindkét nemzet szokásai, törvényei, életmódja, viselete, fegyverzete, hadszervezete, vallása, szabadsága és társadalmi élete sokban hasonlít egymáshoz; összeköttetésük régi: ezért voltak eddig is közös királyaik, ezért lehetnek legkönnyebben szövetségben és egymásnak segélyére».

Az erdélyi követek ezzel nem mondtak semmi újat a lengyeleknek, a kik Tokaj-Hegyalj áról hozták boraikat, az erdélyi fejedelmi udvarban járatosak voltak, a határszéleken Trencséntől Máramarosig élénk összeköttetésben és rokoni kötelékben állottak a magyarokkal.

A főnemesség (a szenátus) nem tudván meggyezni a sok jelölt között és végre Miksa római császár és magyar királyban állapodván meg: a köznemesség nagy tömege Báthory Istvánt kiáltotta ki lengyel királylányá.

Lengyelország a XVI. évszázad közepén Európa egyik leghatalmasabb állama volt. Határai a Kelet-tengertől a Kárpátokig s az Odera folyótól a Dnyeperig terjedt s Kiew is hozzá tartozott. De az utóbbi időben erős vetélytársa akadt keleten az újabban egységessé vált orosz birodalomban.

Oroszország a középkor folyamán több hercegségre volt feldarabolva, melyeket a Volga mellékén a mongol-tatár *arany-horda*, délen a doni és dnyepéri kozákok és a krimi tatárok tartottak rettegésben és részben iga alatt. A XV. század második felében a mi Mátyás királyunk kortársa, III. «Nagy» Iván moszkvai nagyherceg, mint a mongol-tatárok hűbérese kezdte uralkodását (1462) s mint «*az orosz földek egyesítője*» végezte azt (1515). Ő alapította meg a moszkvai fejedelmek egyeduralmát. Született kényúr volt (írja Karamsin orosz történetíró), ki birtokában volt az önkényuralkodás titkának s úgy tűnt fel az oroszok szemében, mint egy félelmetes félisten. Egy pillantása ájulásba ejtette a nőket s rettegésbe a bojárokat. Halálbüntetés, válogatott kínzások, csonkítás és megkorbácsolás voltak rémuralmának eszközei; két ellene összekülvő lengyelt a Moszkva partján vaskalitkában, égettetett meg. Már neki megadták a *Rettenetes* nevet, melyet unokája még méltóbban viselendett.

Ez az unoka, Vasziljevics IV. Iván, kortársa volt Báthory Istvánnak s ő fejezte be nagyatyja művét, a minden oroszok egyesítését s ő vette fel először a bizanczi császárok címének megfelelő *czár* nevet. Birodalma határait kiterjesztette az Uraiig és a Kaspi-tengerig, meghódítván Kazánt és Asztrakánt, a mongol-tatár khánok fővárosait s ezek alattvalóit, a finn-ugor néptörzseket. Aztán nyugat felé fordult s Lengyelország rovására hódítgatott Litvániában s a lengyel főhatóság alatt lévő balti tartományokban, főként Livoniában, elfoglalván Polock várát

(1563) a Dűna mellett s még elöb (1558) Narva, Dorpat, Venden s más városokat a Balti-tenger közelében. Ő megelőzte Nagy Pétert abban a törekvésében, hogy «*ablakot akart nyitni*» Európa felé.

Vasziljevics Iván czárt «*Rettenetes*»-nek nevezte el a történelem. Gonosznak és kegyetlennek született (írja az orosz történetíró: Karamsin), a ki átengedvén magát szenvedélyes dűhének, borzalomba ejtette birodalmát és Európát, véregező kegyetlenségeivel. Még a kik jóakarattal írnak róla, azok is azt mondják, hogy jelleme sajátságos vegyüléke volt a nagyság- és barbárságnak. Kegyetlen, kicsapongó, babonás; majd a legocsmányabb tobzódásba merült kegyeltjeivel, majd meg szerzetes csuhába öltözve vezette az egyházi körmeneteket.

Birodalmában elnémított minden szabad szót, vérfürdöket rendezett, ezrekre menő alattvalóit végeztette ki, köztük 1505 novgorodi polgárt. Hirtelen haragjában vita közben úgy ütötte meg botjával trónörökös fiát, Ivánt, hogy ez behalt s hét felesége közül nem egy halt meg erőszakos halállal, így idegen örökösökre szállott az annyi vérontás, annyi veszedelem árán megalapított kényuralom. Nemsokára (1613) a most uralkodó *Romanov-ház* ült a rettenetes czárok örökébe.

Ez a szörnyeteg alapította meg a muszka czároknak azt a feltétlen és korlátlan hatalmát, melylyel (Rambaud szerint) a czár atyja és ura volt alattvalóinak és pedig sokkal korlátlanabb, mint a tatárok khánja, vagy a konstantinápolyi szultán. Alattvalóinak személye és vagyona az ő tulajdona

volt; a legnagyobb urak, a rokon hercegek is csak rabszolgái voltak. A birodalom nagyjai is reszketve, közeledtek a csárhoz s földre borultak a nagy bot előtt, melylyel Iván mindig fel volt fegyverezve.

A míg Oroszországban a czári deszpotizmus tetőfokát érte el: Lengyelországban éppen ellenkezőleg, a nemesi szabadság kezdett a királyi hatalom fölé emelkedni. A királyválasztási feltételek (az ú. n. *pacta comventa*) arra törekedtek, hogy a királyi hatalmat korlátozzák s a nemesek szabadságát kiterjesszék. A királyt 1548-ban «*első polgárinak*» nevezte Leszczyński Rafael s a két uralkodó rend (a szenátus és a köznemességet alkotó lovagrend) mellett a *harmadik rendnek* tekintették az államban, melynek hivatalos neve *köztársaság* volt (*Respublica*), királylyal az élén.

Az első választott király (Valois Henrik) vonakodott a szigorú választási föltételeket elfogadni, de a Párisba hozzáküldött követek azt felelték, hogy «vagy esküszöl, vagy nem uralkodói». Báthory Istvánnak is azt vetette oda egy követ az országgyűlésen, hogy «addig vagy király, míg az ország törvényeit megtartod, máskülönben nem vagy többé király, hanem csak Báthory, mint én Niemkowski».

István király azonban megmutatta, hogy megkötött kézzel is tud igazi király lenni. Legelőbb is rendet teremtett az országban, megfékezte az anarchiát (egy pár elbizakodott zsarnok főúr feje

bánta), reformálta a hadügyet, pénzügyet és igazságszolgáltatást s újjá teremtette Lengyelországot.

Nem ment ez nehézség nélkül. Őt is gáncsolták a híres lengyel szabadság bajnokai; de ezeken is diadalmaskodott. A legelső országgyűlések egyikén (Thornban) tartott olyan szónoklatot a királyi méltóság védelmére, a minőt a lengyelek még alig hallottak s a mi a zajos ellenzékét elnémította:

«Nem istállóban, hanem fejedelmi palotában születtem. Volt mit ennem és ruházatom, mielőtt ez országba jöttem is. Ti választottatok királylyá és tettetek koronát a fejemre. De ha királylyá tettetek: nem leszek sem költött, sem festett király (nec fictus, neque pictus rex), hanem uralkodni és parancsolni akarok s királyi méltóságomat megőrizem, ha kell karddal is!» S ezzel megcsörgette kardját az erőlelkű, bátor király.

Az erélyes szavak embere egy már sülyedni kezdő országnak lőn újjáteremtője. Szavának állott békében és harcban egyaránt. Lengyelországot erőssé és hatalmassá tette. Ellenségeit megalázta. A rettegett hódító czár hadait három esztendei véres háborúban legyőzte s az elfoglalt várakat, városokat visszafoglalta. Végül a gőgös czár, a ki eleinte szóba sem akart állani a lenézett *választott királylyal*, maga könyörgött békéért, közvetítőül kérvén fel a római pápát, megígérve neki, hogy népével együtt áttér a katolikus vallásra.

A lengyel-orosz (1579—81) háború közben, melyben nagy számmal harczoltak magyar hadak is (a Duna mellett és feljebb, melynél északibb vidéken

magyar még nem harczolt) érdekes tollharcz is folyt a czár és király között. A czár durva szemrehányásokat tett Báthorynak, mire ő önérzetesen válaszolt (1581).

Egyebek közt így ír: «Szidalmakkal telt leveledre nem is kellene válaszolnunk, de nehogy félremagyarázd — válaszolok mégis, mert miként az oktalan állatot, szamarat vagy ökröt, ha a mocsárba sülyed, könyörületből kihúzzák, úgy én is ki akarlak húzni a rágalom fertőjéből. Csalárdságnak nevezed, hogy váraidat tűzzel emésztettem meg és rontottam le! Arról nem tehetek, hogy te nem ismered a hadakozás módját és eszközeit; de azzal még kevésbé tartozom, hogy téged hadakozni tanítsalak! Kérekdsz vitézségeddel, de nem talállak sehol a harcz mezején. A leghitványabb tyúk is védelmezi csibéit, de te *kétféjű sas* (mert ezt használod czímerül), elbújsz és sehol sem mutatod magadat. Dicsekszel őseiddel s örökölt fejedelemségeddel s mintegy lekicsinyled azt, hogy én *választott király* vagyok. Hát én nem irigylem tőled, hogy téged nem az emberek ítélete, hanem az anyai méh (uterus muliebris) tett a muszkák uralkodójává. Téged bizony királylyá nem választottak volna meg, mert erkölcsleid inkább kanászszá, vagy rablóvá érdemesítenének! Azzal fenyegetőztél, hogy lándzsáddal fogod átszúrni mellemet. No hát ha olyan vitéz vagy, fogd azt a lándzsát, én kiállók veled párviadalra, vívjunk meg ketten és ne folyjon miattad az ártatlanok vére. Ha visszautasítod kihívásomat, magad mondasz magadról ítéletet,

hogy nemcsak nincs igazad, de még gyáva is vagy! Akárhogy határozol, nem kétlem, hogy Isten velünk lesz s a mi igaz ügyünket diadalra, a tiedet végromlásra vezérli!»

Míntha csak a mai idők szellemé szólana e szavakból, midőn ártatlan százazrek vére festi pirosra a fehér havat s a «béke-czár», a királygyilkosok pártfogója, mossa kezeit, hogy ő ártatlan a népek pusztításának előidőzésében.

A muszkaverő Báthory István uralkodását Lengyelország aranykorának nevezi a történelem, bár csak io évig tartott. A krakói vártemplom sírboltjában lévő koporsóján máig is olvashatók a szentírás szavai, melyekkel népe elsíratta, hogy *«leesett a mi fejünk koronája, jaj nekünk, mert vétkesek vagyunk!»*

V.

Báthory István után gyöngé uralkodók következtek, kik alatt a nemesi anarchia, a szabadsággal való visszaélés mindinkább elharapódzott.

Báthory korának nagy történetírója, Cromer Márton előre látja a veszélyt, azt mondván, hogy «nagyon lehet tartani attól, hogy a követek és nemesek korlátlan hatalma s a féktelenségé fajúit szabadság, mely nem az állam javára válik, hanem az egyesek külön érdekeit szolgálja, a lengyelek pusztulására vezető anarchiát készíti elő.»

A politikai küzdelmekre bőséges alkalmat nyújtottak a sűrűn következő királyválasztások, melyek tág teret nyújtottak az idegen hatalmak beavatko-

zására. Ezekben a XVII. század folyamán az erdélyi fejedelmek is részt vesznek.

A lengyel királyság lidérczfénye állandóan csábítja Báthory István erdélyi fejedelmi utódait s nem egy szerepel ezek közül a királyjelöltek közt. Báthory Boldizsárnak és Zsigmondnak kisebb, de I. Rákóczi Györgynek 1648-ban már számottevő pártja volt. Ő a disszidensek (a protestánsok) s a Báthory István által szervezett ukrajnai kozákok jelöltje volt, de éppen a választás előtt halt meg.

Fia, II. Rákóczi György, 1657-ben egy lengyel párt által a királyságra hívatván, haddal indult Lénygelországba, a máramarosi havasokon át, Halics és Przemysl felé, a mostani hadak útjain.

E már akkor is erősített város hadi sarczczal váltotta meg magát és térítette tovább az erdélyi hadakat. A városi főtemplom falán ugyan egy hatalmas méretű festmény azt ábrázolja, hogy Rákóczi hada a város védőszentjének ereklyéivel, templomi zászlók alatt, processióra kivonuló papok és polgárok fegyvertelen seregétől ijedt meg és rohant fejedelmestül a Szán folyó vizébe.

Rákóczi György további útjában bevette Krakót, majd egyesülve szövetségese, X. Károly svéd király hadaival, átkelt a Visztulán (Zawichostnál, a Szán torkolatán felül), kiostromolták a litván Brzestet, majd elfoglalták Varsót. A svéd királynak azonban hirtelen haza kellett sietnie, hogy országát a dán király támadása ellen védelmezze. Rákóczi egymagában nem állhatván ellent vetélytársának, János Kázmérnak, szintén visszavonult (a Visztulán Szán-

domirnál átkelve) Tarnopol felé, Ukrajna határán a kozák hetman seregével egyesülést remélvén. A kozákok is megcsalták s midőn hazafelé sietett, Stryjnél a tatárok útját állották és seregének zömét, a fővezérrel, Kemény Jánossal együtt, fogságba hurczolták: Krimbe, honnan tetemes sarczot fizetve, apródonként váltották meg magukat az erdélyi szerencsétlen tatár rabok.

Rákóczi Györgynek ez a balvégzetű lengyel expedíciója erdélyi fejedelemségébe, majd életébe is került, mert a török e miatt támadta meg s a szászfenesi csatában (1660) kapott sebében halt meg.

Lehet, hogy az ő szerencsétlensége tette oly óvatossá unokáját, II. Rákóczi Ferenczet, midőn 1707-ben egy tekintélyes lengyel párt és Nagy Péter czár neki a lengyel királyságot felajánlotta. Ő úgy nyilatkozott, hogy előbbrevalónak tartja hazája felszabadítását, mint a lengyel korona megszerzését és inkább védekezett az ellen, mintsem óhajtotta. Ő azt kívánta, a mi be is következett, hogy XIV. Lajos francia király apósa, Leszczyński Szaniszló személyében nemzeti királyuk legyen a lengyeleknek.

Rákóczi Ferencz jól ismerte az áldatlan lengyel politikai viszonyokat, hisz ott élt szabadságharcza előtti bujdosása idején és oda menekült, midőn másodsor is hontalanná vált.

A lengyel alkotmánynak volt egy végzetes kiegészítése: az egyhangúság követelménye a törvényhozásnál. Ha csak egy követ ellentmondott, törvénynyé a többség akarata nem válhatott. Ez volt a hírhedett liberum veto: a tiltakozási jog. «Nie pozwolim» (nem egyezem belé!) kiáltotta egyetlen követ s ez megakasztott minden törvényalkotást. 1662—1764-ig 55 országgyűlés közül 48-at tett meddővé és szakított félbe ez a végzetes tiltakozási jog s csak hét fejeztetett be rendesen. Ez a kerékkötő megakadályozott mindenféle haladást a közügyekben.

Ez idézte elő másrészt azt a másik végzetes szokást, hogy a lengyelek a törvényes haladás lehetetlenné tétele miatt, mindegyre a fegyveres szövetségek, az ú. n. *konföderációk* kiegészítő eszközéhez folyamodtak, a mi az anarchiát még inkább állandóvá tette az országban.

Konföderációt, azaz becsületszóra, bizonyos időre kötött szövetséget lehetett alkotni Lengyelországban a rend fenntartására, a szabadság megóvására, az állam biztosítására, vagy valamely más célra. Ebbe minden belefér, akárcsak abba a megtérő részeges ember bornemissza fogadalmába, hogy «többé nem iszom, kivéve, ha hozzám jő valaki, vagy én megyek valahová, vagy más alkalom adódik elő!»

A lengyelek is éppen így csináltak konföderációt pro et contra, mikor csak alkalom kínálkozott.

Még a királyok is beállottak a konföderációba, melylyel szemben rendszeren ellen-konföderációk alakultak.

A királyválasztási zavarok, a pártviszályok, a tiltakozási jog, a konföderációk bő alkalmat nyújtottak az idegeneknek, főként az orosz szomszédnak, mindegyre beavatkozni Lengyelország belügyeibe.

Katalin czárnő, az «északi Semiramis» —a ki férje megöletése révén raigadta magához a főhatalmat s Oroszországnak egyik leghatalmasabb uralkodója volt, meghódoltatta a doni, azowi és dnyeperi (zaporogi) kozákokat, bekebelezte Krimet, országa déli határát kiterjesztette a Fekete-tengerig s a Kaukázus fölé főtörekvését arra irányította, hogy Lengyelország rovására nyugat felé is kiterjessze birodalma határait.

E végből mindegyre beleavatkozott Lengyelország belügyeibe.

1764-ben Lengyelországba küldött orosz seregek nyomása alatt választotta meg lengyel királylyá régi szeretői egyikét, Poniatowszki Szaniszlót. Később a disszidensek (a görög-keletiek) védelmének ürügye alatt avatkozott a lengyel ügyekbe s megnyervén Nagy Frigyes porosz királyt is szövetségesül: 1772-ben megtörtént Lengyelország első felosztása, melyből Galiczia keleti részét Ausztriának juttatták, harmadfél millió lakossal.

Mária Terézia nehezen egyezett belé a neki kel-

lemetlen ügybe, melyet égbekiáltó igazságtalanságnak tartott, mely — úgymond — a józan ész és a méltányosság ellen történik, de mert tanácsosai úgy kívánták, könnyes szemmel bár, aláírta a meg egyezést, de: — mintegy előre látva a jövőndőt — megjósolta, hogy «ha majd én már a sírban leszek, tapasztalni fogják, hogy mi lesz annak a következménye».

Az első felosztást két évtized múlva követte a második és harmadik.

A lengyel hazafiak az országukat ért első megcsonkítás után a megmaradt részt alkotmányuk újjáalakításával próbálták megmenteni. 1791-ben teljesen új alkotmányt készítettek és fogadtak el az országgyűlésen, mely eltörölte a királyválasztást s Poniatowszki halála esetére a szász fejedelmi házat (melyből előbb már két királyuk volt) kínálták meg az örökös királlyal. Eltörölték a liberum vetót s minden téren üdvös reformokat létesítettek.

Katalin czárnő azonban nem akarta kiereszteni kezéből a kész zsákmányt s a régi alkotmány védelmére létrehozta a *targoivici konföderációt* s ennek védelmére 80,000 orosz és 20,000 kozák hadat küldött Ukrajnába.

Kosciuszko a lengyel hadsereg élén eleinte sikeresen állott ellent, de a porosz király hadai is bevonulván nyugati Lengyelországba, a két szomszéd ismét kiszakított egy-egy részt a szerencsétlen országból, 1793-ban.

A lengyel hazafiak tovább harcoltak. Krakó elűzte az orosz őrseget. Kosciuszko Raclavica mel-

lett győzelmet aratott az oroszokon. Varsó és Vlná kiűzte az oroszokat; de a porosz király, II. Frigyes Vilmos, a Rajnától maga sietett Varsó alá, hogy személyesen vezesse Varsó ostromát. Az oroszok is visszafoglalták Vlnát, az osztrákok bevonultak Lublinba s Kosciuszko a Visztula mellett Macejovicenél (Varsó és Lublin között 1794 október 10.) vívta utolsó kétségbeesett harcát, melyből félholtan vittek a megsebesült hőst orosz fogságba. Lengyelország még fennmaradt részét most már harmadszor osztották fel, 1795-ben, ismét három felé, melyből Poroszország kapta Varsót, a nyugati részekkel, Ausztria Krakó, Sandontir, Lublin és Chelm környékét, Oroszország, a keleti részeket.

Lengyelország még egyszer feltámadt, a francia háborúk és Napóleon győzelmei következtében, kinek hadaiban Dombrowszki 60,000 főnyi lengyel légióval harcolt.

A bécsi kongresszus 1815-ben szintén meghagyta a lengyel királyságot (kongresszusi Lengyelország, Varsó fővárossal), de már orosz fennhatóság alatt. I. Sándor czár, mint lengyel király, alkotmányt, önkormányzatot s minden jót ígért, de semmit sem teljesített. Az 1825-től uralkodott Miklós czár alatt az elnyomatás még súlyosbodván, a zsarnoki iga a lengyeleket 1831-ben forradalomba sodorta, melynek elnyomása után teljesen bekebelezték Oroszországba.

A magyar nemzete rokonszenve ekkor is megnyilvánult a szabadságért küzdő lengyelek mellett. A pozsonyi országgyűlésen nem kisebb ember,

mint Deák Ferencz emelte fel szavát remek szónoklatban a szerencsétlen nemzet érdekében.

A lengyel nemzet hálóját a magyarok iránt 1848—49-iki szabadságharcunk alatt mutatta meg, melyben külön lengyel légió küzdött a magyar honvédek között. Néhány tapasztalt tábornokot is nyertünk az 1831-iki harcosokból, kik közül Dembinszki egyideig fővezérünk volt s «Bem apó»-nak, az erdélyi hadak fővezérének hőstetteit adjutánsa, Petőfi Sándor énekelte meg s emlékét ércszobor örökíti a székely főváros, Marosvásárhely főterén.

Miklós orosz czárt a magyar szabadságharcz elleni beavatkozásra éppen az sarkalta leginkább, hogy ennek diadalával lengyel alattvalói fölkelésétől is méltán tarthatott.

A legutóbbi orosz-török háborúban, 1877-ben, Konstantinápolyban lengyel légió és magyar légió szervezése folyt s fegyverek szállítottak titokban az orosz-lengyel határszélre s a Székelyföldre. De mielőtt a lengyelek és a «székely légió» hátba támadhatta volna az orosz, a titkos fegyverszállítást és toborzást felfedezték és csirájában elfojtották.

VII.

A mostani világháborúnak kellett jönnie, hogy a lengyel nemzet ismét életjelt adjon magáról a világtörténelem színpadán.

A legádázabb harcok ott folynak a lengyelek lakta földeken. Az orosz milliók áradata legelsőbb

is Galicziát özönlötte el. Feldúlták a lengyel falvakat, városokat, kirabolták a kastélyokat, udvarházakat, felégették a paraszt házakat, elhurczolták a múzeumok, könyvtárak kincseit s földönfutókká tették a lakosságot.

De «van bíró a felhők felett!»

Az elkeseredett lengyel harcosok ott küzdenek a mi világhírűvé vált honvédeink sorában s a gimnáziumok még nem hadköteles zsenge ifjúságából lengyel légiók alakultak, a kik büszkén viselik a négyszögletű lengyel sapkán az ősi czímer *fehér sasát* s haláltmegvető elszántsággal harcolnak a Kárpátok rengetegeiben s a szarmata síkságon az orosz hordák ellen. A napóleoni harcokból származó nemzeti dal zeng ajkukon, hogy

Nincs még veszve Lengyelország
Élni fog mi általunk
A mit elvett a zsarnokság
Visszavívja hős karunk!

Az oroszföldi lengyelség virágokkal fogadta a mi hős huszárainkat, a tomasowi, komarowi, kraszniki győzőket. Az ősi lengyel búcsújáró kolostor, Csen-sztochowa falai között magyar bakák táboroznak, a Dunajec, Nida, Pilica folyók mellett a mi tüzéink rettentő ágyúi tartóztatják fel és verik vissza az Oroszok nyugat felé törő áradatát. A Kárpátok északi lejtőin honvédeink — s a lengyel ősfolyó, a Visztula partjain német, magyar és osztrák hadak együttes erővel törnek előre s már ott dörögnek az ágyúk az ősi lengyel főváros, Varsó közelében, a királyválasztásoktól egykor hangos Wola mezőn

(a lengyelek Rákos mezején), a hol Báthory Istvánt királylává választották; ott, a hol az utolsó nagy, Bécset fölszabadító diadalmas lengyel királynak, Szobjeszkinék gyönyörű nyári kastélya, Willanow pompázik; ott, a hol a későbbi orosz czárok vadász-kastélyában Skierniewicén most a mi hadaink táboroznak s a czárok vadaskertjében most a mi fiaink üzik, lövik s élvezik a királyi vadak állományát.

Száz évvel ezelőtt, a bécsi kongresszus utⁿ, 1815 június 15-én ágyúk dörgése hirdette Varsóban Lengyelország visszaállítását, s egyúttal kihirdették az új lengyel király kiáltványát. A wolai síkon összegyűlt hadsereg letette a hűségesküt. Ez akkor rövid pütkösi királyság volt. A czárok nem tűrnek szabad népeket.

Reméljük, hogy ennek közelgő százados évfordulója most meghozza a lengyel nemzet és királyság új életre kelését, melyért nemzeti himnuszuk oly esdekelve fohászkodik, leborúlva Isten oltára előtt, hogy *«szabad hazánkat adja vissza nékiink!»*

Ők is elmondhatják velünk együtt, hogy: illegbűnhődte már e nép a múltat s jövőndőt!

Az ő föltámadásuk a mi megváltásunk is lenne az északi kolosszus nyomása alól. Az ő nemzeti életükkel és királyságukkal mi is visszanyernők leghívebb, állandó északi szövetségesünket.

Hisszük és reméljük, hogy az igazságért és a népek szabadságáért küzdő hadaink visszavívják Lengyelország szabadságát — s a győzelmi ünnepen megisméltödik, a mit Arany János az «Egri leány»

czímű költeményében a magyar-lengyel testvériségről énekel, hogy

Rá zene zendül,
Kehely összecsendül,
Magyar és lengyel
Deli tánczra lendül!

Adja Isten, hogy a győzelmes harcok után elkövetkező béke napja egy új, dicső Magyarország és szabad Lengyelország ege fölött ragyogjon fel. Adja Isten, hogy a történelem Múzsája a századok régi közös történeti emlékeihez az újabb együttes harcok dicsőségéből fonjon babérkoszorút a két testvérnemzet honvédő és honért küzdő, hős fiainak diadalmas homlokára!

TARTALOM.

	Lap
Ajánlás.....	3
Hogy kerülttem a harczterre?	7
 I. Harcztéri levelek és tábori történetek.	
I. Krakótól—Jaroslóiig	13
II. A przemysli harczter	20
III. A kiéhezett Galiczia	31
IV. A visszatoglalt Lembergben	36
V. Az orosz uralom Lembergben	44
VI. Az orosz-lengyel végekről	51
VII. Belz ostroma	64
VIII. Látogatás Belzben	70
IX. A belzi zsidók	71
X. Orosz-lengyel mezőkön	82
XI. A cserkeszek	93
XII. Breszt-Litowszk elfoglalása	98
XIII. Breszt-Litowszkig és vissza	107
XIV. A VI. kassai hadtest diadalútja	121
XV. Tábori történetek	132
XVI. Tábori tréfás történetek	153
 II. Lengyel-magyar történeti emlékek.	
XVII. Zamosc és a Zamojszkiak	167
XVIII. Kielce, az új lengyel kormányzáság első székhelye	177
XIX. Polock elfoglalása 1579-ben	191
XX. Grodno és Báthory István	200
XXI. Krakó magyar történeti emlékei	208
XXII. Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben	221